

II. rész

MAGYAR—LATIN ÖSSZEHASONLÍTÓ
HANGTAN ÉS ALAKTAN

A) HANGTAN

A HANGSÚLY

Az őslatin éppúgy ismerte a szóhangsúlyt, mint a latin. Az egyes szavak akcentusa legtöbbször ugyanarra a szótagra esett az őslatinban is, mint a latinban, tehát *meridies* < ősl *medidies*. Hogy a hangsúlytalan szókezdő szótag nyomatéka igen csekély volt, azt bizonyítja az a tény, hogy a finnugor-ági fejlődés rendjén a hangsúlytalan szókezdő magánhangzó eltűnik, sőt eltűnik a hangsúlytalan szókezdő nyílt szótag magánhangzója is. Íme a példák:

ex- < ősl *ua* > nyj *x-* > fu *ksz-* vagy *sz-*;

ēvolo < ősl **exvolo* > nyj **xvolo* > fu **kszvolu* vagy **szvolu* > ug **szuol* > m *száll*, vö vulg lat **exvolo* > rom *zbor* 'száll, repül';

in- < ősl **en-* > nyj *n-* > fu *n-* vagy *m-*;

impingit < ősl **empingit* > nyj **mpingit* > fu **mpenki* > ug **mpenk*, **mpek* > m *bök*, vö *impingo* > rom *-mping*, *împing* 'ua';

ob- < ősl *opi-* > nyj *pi-* > fu *pe-*, vö gör *epi* 'ua';

obicis < ősl **opiĵicis* > nyj **piĵicis* > fu **peĵeki* > ug **pĕk* > m *fĕk*;

operándo < ősl **oporándo* > nyj **porando* > fu **porontu* > ug **poront* > m **forod* > **farad* > *fárad*, mint *domando* ~ **tomod* > **tamad* > *támad*; viszont *óporor* < ősl *óporo* (akt!) > fu **oporu* > ug **opor* > m *ipar-kodik*, mint *gyönyör-kodik*, *szomor-kodik* stb.; vö *inamĭcum* (akk) > ol *nemico*;

vīginti < ősl **vīcōnti* > proto-fu **wikónszi* > fu **wkō-szi* > ug **khusz* > m *hús*, vog *chus* 'ua';

augúrium < ősl ua > proto-fu **okúrju* > fu **ukúrju* és **kurju* > ug **kurj* > m *kor*, vö *jókor*, *rosszkor*, *áuguro* < ősl ua > fu **őkuru* > ug **okur* > m **okor* > *akar-ok*;

vapōrārium < ősl ua > fu **wporérju* > ug **porārj* > m **poraj* > **parā*, ragozva **parát* > *párát*, innen elvonva *pára*;

**osculculum* < ősl ua > fu **skjolclu* > ug **scsolkl* > m *csók*;

**petiolculus* < ősl ua > fu **ptjolclu* > ug **csolkl* > m **csolk*, ragozva **csolkot* > **csilkot* > **csilköt*, innen **csilk* > *csülök*, vö *petiolus* ~ *gyal-og*, mint *lov-ag*;

merīdies < ősi **medīdies* > fu **mtītī* > ug **ntili* > m **dil* > *dél*; **dilseū* 'délső' > *dicső*, a delelő nap mellékneve, **dél-szeg* > *délceg*, **dél-fő* > **délfű*, innen **délfűs* > *dölyfős*, ebből *dölyf*;

ősl **potamós* (gör eredetű jövevény) > fu **ptomu*, **ptowu* > ug **tow* > m *tó*, eredetileg csendes folyású folyamág neve, deltáé;

epulātum < ősl ua > fu **pulōtu* > ug **pulot* > m **fulot*, ragozva **fulotut* > **fultut* > *foltot*, innen elvonva *fol*, ebből **foltk* > *falka*; kiegyenlítődés következtében *epulor* megfelelője is *fal-ok*, vö *ēvolo* ~ *száll*;

pedūle < ősi **podūli*, nyj **polūli* > **plūli* > fu **wlūli* > ug **lul* > m *lol* (r), vö „az diznonak az lollya“ (C);

manuāle < ősl **manuvāli* > fu **mniwēli* > ug **niel* > m *nyél*;

pedāminis < ősl **podāmonos*, nyj **polāmonos* > **plām-nos* > fu **wlāmlu* > **lamplu* > ug **lampl* > m *láb*.

A finnugor alapnyelv hangsúlyozási rendszere tehát az őslatin alapnyelvének folytatása. Az újítás a mondathangsúly területén következett be. „Mint hogy a mondatot egységgé nemcsak a benne kifejezett gondolat, hanem hangsúlya is teszi, következik, hogy a szó eredeti hangsúlyát a mondatban elvesztheti, enklisisbe vagy proklisisbe kerülhet s abba kerülhetett már az idg. alapnyelvben is. Odakerülhettek a praeposíciók, pronomenek (a határozat-

lanok), particulák, sőt a névszók (a vocativus mondat belsőjében) és az igék (pl. tagadószo után) is. A mondatrészek egymáshoz való viszonyát (enklisis, proklisis) illetőleg nem a zenei, hanem az expiratorius hangsúlynak van nagyobb szerepe“ (Szid 131).

A finnugor alapnyelv hangsúlyozási rendszerének lényeges újítása az, hogy a szó állandó hangsúlyát, az úgynevezett történeti hangsúlyt, bizonyos közlésformákban, például emfatikus közlésekben, teljesen alárendelte a mondathangsúlynak. Az emfatikus nyomaték a mondatfőn és a mondatvégen helyezkedett el. A mondatvégi mondathangsúly teljesen zenei jellegű volt, nem a tulajdonképeni értelemben vett erősség, hanem hangemelkedés és nyúlás alkotta. A mondatkezdő nyomaték a mondatkezdő szó első szótagjára esett. A mondat erősségi és zenei hangsúlyszerkezetének ez a két csúcsa teljesen háttérbe szorította a mondatalkotó szavak állandó hangsúlyát. Tehát már a finnugor alapnyelvben megkezdődött az a fejlődési folyamat, amely a magyar nyelv hangsúlyozási rendszerét is eredményezte: a szónak nincs állandó hangsúlya, hanem a mondatban elfoglalt helyzetének megfelelően lesz hangsúlyos vagy hangsúlytalan; ha azonban hangsúlyos, akkor a hangsúly (az erősségi hangsúly) a kezdő szótagon foglal helyet.

Az ugor, sőt finnugor alapnyelv hangsúlyozási rendszerére nagy biztossággal lehet visszakövetkeztetni a roppant múltra visszatekintő magyar ritmusformák alapján. Ezek kialakulásának, történetének problémájával *A magyar ritmus formái* című könyvemben foglalkoztam részletebben.

A MAGÁNHANGZÓ-RENDSZER

Az ólatin nyelv 15 magánhangzót ismert:

1. Öt rövid magánhangzót: *i, e, a, o, u.*
2. Öt hosszú magánhangzót: *ī, ē, ā, ō, ū.*
3. Öt kettős magánhangzót: *ai, oi, ei, au, ou.*

A nyelvtörténeti korszakban a kettős magánhangzók egyike megmaradt (*au*), ketteje más hosszú magánhang-

zókba olvadt (*ei* > *ī*, *ou* > *ū*), kettejének pedig megváltozott a kiejtése (*ai* > *ae*, *oi* > *oe*, olykor *ū*).

Az őslatin nyelv magánhangzói azonosak az ólatin magánhangzókkal, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy az ólatin *ou* őslatin alakja még *eu*, tehát latin *dūco* < ólatin *douco* < ősl **deuco*. Egyes hangok azonossága azonban nem jelenti a hangrendszer azonosságát. Az őslatin magánhangzó-rendszer jelentékenyen különbözött a latinétól: törvénye volt a hátraható illeszkedés. Palatális magánhangzók előtt az őslatinban módosult az *o* és *u* hangszíne, vagyis a veláris *o* és *u* mellett az őslatin ismerte a palatális *o* és *u* hangokat, melyek az *e* és *i* felé közeledtek. A latin-ági fejlődés rendjén az őslatin *o* és *u* hangok palatális variánsai a hozzájuk legközelebb eső *e* és *i* hangokba olvadtak.

Az egykori állapot nyomát őrzi a latinban az *i* és *u* váltakozása: *libet* ~ *lubet*, *monimentum* ~ *monumentum* stb. Mi e váltakozás oka?

Az őslatinban ugyanazon szónak voltak veláris és palatális jellegű — mintegy mélyhangú és magashangú — alakjai. A latin ezt a különbséget a téma egysége érdekében megszüntette. Példázzuk ezt a folyamatot a *genu* 'térd' szóval. Ennek indoeurópai alapnyelvi hangalakja **gonu* volt, amint ezt a görög *gony* 'ua' tanúsítja. Az őslatinban az egyes szám nominatívuszi alak megmaradt **gonu*-nak, de a palatális végződésű szóalakokban az *o* palatalizálódott, az *u* szintén; ha a palatális változatokat *ö*-vel és *ü*-vel jelöljük: ie **gonua* < ősl **gönü(w)a*. Ebből lett aztán a latin *genua* (ejtsd *genuwa*). Mint látjuk, itt az *ö* a hozzá legközelebb álló *e* hangba ment át; a várható *ü* > *i* változást azonban megakadályozta az *ü* és *a* közt ejtett ejtéskönnyítő *w*, melynek következtében a palatális *u* (az *ü*) megőrizte labiális jellegét, és ahelyett, hogy átcsapott volna az illabiális *i*-be, átcsapott a veláris *u*-ba. Mivel pedig az itt leírt **gonu*- > **gönü*- > *genu*-váltás a szóalakok többségében (vagy a legtöbbször használt szóalakokban) bekövetkezett, a *genu*- tő az etimologikus **gonu* alakot helyettesítette az analogikus *genu* alakkal.

A latin *geniculum* — *genicula* alakpár őslatin előzménye **gonuclom* — **gönücla*, melynek hangtörvényszerű

folytatása **gonuculum* — *genicula* volna; mivel azonban leggyakrabban az illeszkedéses *geni-* tő fordult elő, ez behatolt az egyes szám nominatívuszi és akkuzatívuszi alakokba is, és így keletkezett az analogikus *geniculum*.

Az őslatin és a latin magánhangzó-rendszer lényegi különbségét ezek szerint három pontban foglalhatjuk össze:

1. Az őslatin a rövid magánhangzóknak három sorát ismerte: egy palatális, egy veláris és egy labiopalatális sort. Mivel az *a* hang mindhárom sorba beletartozik, az őslatin rövid magánhangzók rendszerét a következőképpen ábrázolhatjuk:

ü	u
ö	o
	a
	e
	i

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezeknek a soroknak nem egyforma a súlyuk. A labiopalatális sornak valójában nincs önálló léte: az *ö* csak az *o*-nak, az *ü* csak az *u*-nak alárendelten, annak változataként létezik, inkább csak fonetikailag, mint fonológiaiilag. Az őslatin beszélő kezdetben **gonuclá*-t akar mondani, és szándéktalanul **gönüclá*-t mond; a tudati szókép a **gonuclom*-ra támaszkodó **gonucla*, mely azonban a kiejtés rendjén makacsul **gönücla* alakot ölt. Vagyis fonetikailag az *ö* és *ü* határozottan elkülönült az *o* és *u* hangoktól, fonológiaiilag azonban azok variánsának számított.

Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a román nyelvben. A román *ă* hang valamikor pusztán az *a* hangnak bizonyos hangtani helyzetben keletkezett variánsa volt, ma már önálló hangnak számít.

Látni fogjuk, hogy a finnugor-ági fejlődés rendjén az őslatin *ö* és *ü* variánsok önálló hangokká izmosodnak; éppen ezért rajzoltuk be őket már az őslatin magánhangzók rendszerébe.

A latin-ági fejlődés rendjén azonban az őslatin magánhangzók e labiopalatális sora eltűnt. A latin magánhangzóknak csak két sora van, a rendszert tehát így ábrázolhatjuk:

a
e o
i u

2. Az őslatinban ugyanazon szónak lehetnek egyrészt veláris, másrészt palatális jellegű alakjai (**gonuclom* és **gönücla*). Eszerint az őslatinban a szótó magánhangzóinak színváltozása nyelvtani eszköz szerepét játszotta. E tekintetben az őslatin a némethez fogható, amelyben a szótó magánhangzóinak színváltozása szintén nyelvtani funkciót tölt be: *Fuss* és *Füsse*, *ich fange* és *er fängt*. A latinban ezt az állapotot a szótóvelek analogikus kiegyenlítése megszüntette: a szótó minden alakban ugyanaz: *geniculum*, *geniculi*, *geniculo*, *genicula*, *geniculorum*, *geniculis*. (A későbbi fejlődés rendjén azonban a neolatin nyelvekben a szótóbeli magánhangzók színváltozása ismét nyelvtani szerephez jutott: *penna* — *pennae* > rom *pană* — *pene* stb.)

3. Az őslatinban egyazon szónak különböző hangszínű szóalakjai lehetnek, de egy meghatározott szóalak vagy teljes egészében veláris (**gonuclom*), vagy teljes egészében palatális (**gönücla*) jellegű. A szótó kiegyenlítődése következtében az egyes latin szóalakok vegyes hangrendűek lehetnek; például *geniculum* félig palatális, félig veláris hangszínű.

A latinban a szótóvelek kiegyenlítődéssel lényegileg megszűnt a hátraható illeszkedés, illetőleg — mivel előreható illeszkedés már az őslatinban sem volt — egyáltalán a magánhangzó-illeszkedés. Így tehát a latin nyelvnek éppenséggel törvénye a vegyes hangrendűség, hiszen a latin szóalak: változatlan hangszínű szóvég és változatlan hangszínű szótó egybeforradása.

*

A finnugor alapnyelv megőrizte a hátraható magánhangzó-illeszkedés őslatin törvényét, sőt fokozta annak hatékonyságát. Az őslatinban, úgy látszik, csak a palatális magánhangzók módosítják az előttük álló nem-palatális magánhangzók hangszínét, veláris magánhangzók előtt azonban a nem-velárisok megőrzik eredeti hangszínüket, tehát például *depo*, *clepunt*, mint *clepis*, *clepit*.

Ezzel szemben a finnugor-ági hangfejlődés jellegzetessége a palatális illeszkedés kibővülése veláris illeszkedéssel.

Palatális illeszkedésre jó példa mindjárt az imént tárgyalt *genicula*:

ie **gonucla* > ősl **gönücla* > fu **könjükle* > ug **könyükl* > m *könyük* > *könyök*; igei származéka ősl **gönüclas tū* > m *könyöklesz*, analogikus *könyökölsz*.

Veláris illeszkedés:

ie **clepō* > ősl ua > nyj **clopo* > fu **llopu* > ugor **lop-ik* > m *lop-ok*, innen a harmadik személyű *lop*.

A mondottak alapján arra kell következtetnünk, hogy a finnugor alapnyelvben törvény maradt a szóalak hangrendi egysége. Egyazon szónak különböző hangrendű alakjai lehetnek, de egy meghatározott szóalak mindig vagy ilyen, vagy olyan hangrendű. Ez a törvény azonban inkább tendencia, mint törvény: széles körben érvényesül, de nem mindenütt. Egyes szóegyezések arra engednek következtetni, hogy a vegyes hangrendű őslatin szóalakok némelykor a finnugor alapnyelvben is vegyes hangrendűek maradtak. Ilyen egyezések:

genius < ősl ua > fu **kenju* > ug **keny*, **kej* > m *kény*, *kéj*;

nepos < ősl ua > fu **nepu* > ug **nep* > m *nép*;

sepulchrum < ősl **sepelchrom* > nyj **sepelrom* > fu **sewēru* > ug **sewer* > m *seher* > *sér* > *sír*.

A magyar-ági fejlődés rendjén törvény marad a szóalak hangrendi egysége. Másrészt azonban a magyarban is alakkiegyenlítés történt, mint a latinban. Az alakkiegyenlítés rendjén minden egyes szó esetében vagy valamelyik veláris, vagy valamelyik palatális hangrendű szóalak vált uralkodóvá; így például a *geniculum* esetében a *genicula* alaknak megfelelő *könyök*.

Megtörténhetett azonban — s meg is történt —, hogy a szó különböző hangrendű alakjai különváltak egymástól, önállósultak, hogy tehát egy finnugor alapnyelvi szót két magyar szó folytat. Ezek rokonsága olykor még ma is nyilvánvaló (*kavar* és *kever*), máskor azonban felismerhetetlen. Lássunk két ilyen példát:

**maniculum* < ősl **manuclom* > fu **monukju* > ugor **monucs*, személyes névmási részeshatározóval **monucusu mi* > m **monucsum* > **moncsom* > *mancsom*, ebből

mancs; a feltételezett **maniculum* realitása mellett szól román *mănunchi* 'marok' < vulg lat **manuclum*;

manicula < ősl **manücla* > nyj **manicla* > fu **menekje* > **menenkje* > **belenkje* > ug **belenkj*, **belencs* > m *belencs* > *belincs* > *bilincs*; vö *mancs* 'menotte', *bilincs* 'menottes'.

Mint látjuk, a magyar *mancs* és *bilincs* szavak egyazon őslatin szó folytatásai: *mancs* a veláris hangrendű egyes számi, *bilincs* a palatális hangrendű többes számi alaké. Mondanunk sem kell, hogy szóalakok egymástól való elszakadására, önállósulására minden nyelvben van példa. A francia etimologikus *dîner* 'vacsorázni' és analogikus *déjeuner* 'ebédelni' egyaránt a latin **disjejunare* folytatása; a román *lume* az egyes számi latin *lumen*, a román *lumină* a többes számi latin *lumina* szóalakot folytatja.

A latin *merso* igének is két magyar megfelelője van:

merso < ősl **mercto* > nyj **morcto* > fu **morktu* > ug **morkht* > m **marhtok* > **martok* > *mártok*, innen *márt*;

mersat < ősl **merctat* > fu **merkhte* > ug **mereht* > m *merít*.

A finnugor alapnyelvben tehát törvény, illetve tendencia maradt a szóalak hangrendi egysége, de megkezdődött a szótövek kiegyenlítése is. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a finnugor nyelvekben — és legalább részben már a finnugor alapnyelvben — a hátraható illeszkedést kiegészítette az előreható illeszkedés: veláris szótóhoz veláris szóvégződés, palatális szótóhoz palatális szóvégződés kezdtek járulni. Az előreható illeszkedés hangtani jelenség, alapja azonban egy mondattani körülmény, nevezetesen az, hogy azok az őslatin határozószócskák, melyek a latin prepozíciók ősei, a finnugor alapnyelvben posztpozíciókká váltak.

A szó minden szóalakra kiterjedő hangrendi egységének törvénye természetesen magával hozta az őslatinban csak variánsnak számító labiopalatális hangok teljes önállósulását. De ez a dolognak csak egyik része. Az előreható illeszkedés törvénye polarizálta a rövid magánhangzókat. A finnugor alapnyelv magánhangzó-rendszerének jellegzetessége tehát az őslatin labiopalatálisok megőrzésén és fonémává izmosodásán kívül a kétsarkúság. A finnugor alapnyelv magánhangzói mélyhangúak és magas-

hangúak: egyrészt minden veláris hangnak van egy palatális párja, másrészt minden palatális hangnak van egy veláris párja. Új hang a veláris *i* (jelölve *î*).

A finnugor alapnyelv rövid magánhangzóinak rendszerét tehát így ábrázolhatjuk:

u	o	a	î
ü	ö	e	i

Mindezeknek a hangoknak volt hosszú párja is.

Megmaradtak a finnugorban az őslatin diftongusok: *au* > *ou*, *ō* és *eü*; *ai* > *oj* és (főleg) *ej*; *eu* > *io* és *iö*; *oi* > *oj* és *ej*; *ei* > *ē* és néha talán *ī*.

A finnugor alapnyelvben új diftongusok is keletkeztek. Biztos szóegyezések igazolják, hogy a hangsúlyos latin *ā* finnugor megfelelője vagy *ē*, vagy *jē*; például:

cannabāria (satio) < ősl *ua* > proto-fu **kennebjērje* > fu **kembdērje* > ug **kenderj* > m *kender*; vö fr *chène-vière* 'ua'.

Mint látjuk, a magánhangzó-rendszer változása szükségszerűen magával hozza a mássalhangzó-rendszer megváltozását is.

A következőkben részletesen tárgyaljuk az egyes latin hangok magyar megfelelőit, mindig a kikövetkeztetett őslatin és finnugor hangokkal együtt.

Az *a* és *ā* hang

A latin *a* őslatin előzménye általában *a*, néha *o* (**phlogma* > *flamma*, **cotta* > *casa*); ősl *ā* > lat *ā*.

Részt vesz az *a* hang két diftongusban is: *ai*, *au* > *ae*, *au*.

Az őslatin *a* és *ā* finnugor folytatása magashangú szavakban *e* és *ē* vagy *jē*, mélyhangú szavakban *o* és *ō*, illetve labiális *a* és *ā*. A magyar-ági fejlődés rendjén a rövid és hosszú változatok keverednek. Az *e* átmehet *i*-be vagy *ü*-be, az *o* mély *i*-be, és ez az utóbbi aztán átcsaphat magas hangrendű *i*-be. Őslatin szóvégi *-a* > fu *-e* > m \emptyset , olykor azonban ősl *-a* > fu *-o* > m \emptyset .

1. Lat *a* < ősl *a* > fu *e*:

a) Nyílt szótagban:

alit < ősl *ua* > fu **eli* > ug **el* > m *él*, de *élőség* > *ele-ség*, tkp **eleüség* > *eleség*, **eletel* > *eledel*, vö *vitel*, *ra-vatal*;

alibi < ősl **aljibi* > fu **eljebi* > ug **eljeb* > m *egyéb*;
a magyar szó eredeti jelentése 'egyebütt';

animula < ősl **anemula*, nyj **alemula* > fu **elemile* > **elmele* > ug **elmel* > m *elme*;

avis < ősl *ua* > fu **ewi* > ug **ei* > m **éj*, csak össze-tételekben: veréb mellett *vereb-éj*, *sereg* mellett *sereg-éj*, *harag*, *harák* mellett **harak-éj* > *karkáj* 'pivert';

manet < ősl *ua* > fu **mene* > ug **men* > m *men-ik* (r), jelentésváltozás: 'megmarad' → 'megmenekül';

patet < ősl *ua* > fu **ptete* > ug **tet* > m *tet-ik*, ma *tetszik*;

tangit < ősl *ua* > fu **szenki* > ug **szenk* > m *szeg*;

parat < ősl *ua* > fu **pere* > ug **per* > m *fér*;

unda < ősl **vunda*, infixum nélkül **vuda* > fu **wite* > ug **wit* > m **wüty* > *ügy*, ragos alakokban *vize-*, *innen víz*;

paria (plur) < ősl *ua* > fu **perje* > ugor **perj* > m *férj*;
férjem;

terra < ősl **törra* > fu **szörre* > ug **szürr* + m *szür*, *szürke*.

b) Zárt szótagban:

parilis < ősl *ua*, nyj **parlis* > fu **pelli* > ugor **pel* > m *fél*;

anni < ősl *ua* > fu **enji* > **ēji* > ug **ej* > m *é* > *év*, vö rom *ai*;

ante < ősl *ua* > proto-fu **ente* > fu **ete* > **ele* > ug *el* > m *el-*, ragozva **elen* > *ellen*, *elől*, *elé* és **eli* > *el*, **előtt* > *előtt*;

antiqua (pars) < ősl **antequa* > proto-fu **entekwe* > fu **etekhwe* > **elekhwe* > ugor **elekhw* > m **elehw* > *eleü* > *elő*, *-é* raggal *elve*, például *Hidelve*, régi *Havaselve* és *Erdély*;

battuit < ősl *ua* > proto-fu **betwi* > fu **wetwi* > ug **wötw* > m *öt*, *üt*, vö rom *bate* 'ua';

assis < ősl *ua* > fu **esszi* > ug **esz* > m *ész*; a m szó eredeti jelentése 'mérték, számbavétel; ratio'.

2. Lat *ā* < ősl *ā* > fu *ē* vagy *jē*:

āret < ősl *ua* > fu **ēre* > ug **ēr* > m *ér-ik*; a jelentésváltozásra vö rom *coc* 'süt, éget, érlel'; *ardet* < ősl **āridet* > fu **ērete* > ug **eret* > m **erez-ik* > *érzek*, a jelentésváltozás 'melegem van, meleget érzek' → 'érzek';

māla < ősl *ua* > fu **mēle* > ug **melj* > m **megy* > *meggy*; a szó latin-ági jelentésváltozása: 'gyümölcs' 'alma', magyar-ági jelentésváltozása: 'gyümölcs' 'meggy', vö Bréal: „c’était d’abord le fruit en général“, vö még olasz *mele*, rom *mere* 'alma';

pācis < ősl *ua* > fu **pēkhi* > ugor **pēkh* > m *feh* (r) > *fő, fej-e*;

pācans < ősl **pācant* > fu **pēkhen* > ug **pekhen* > m *pihen*;

pācābit < ősl *ua* > fu **pēkhēbi* > **pekhebj* > ug **pekhegy* > m *piheg*; a jelentésváltozás: 'enyhít' → 'enyhít-zik' 'piheg';

cannabāria (satio) < ősl *ua* > fu **kembdērje* > ug **kendērj* > m *kender*, vö fr *chènevière* 'ua';

jūdicābat < ősl **jeusdicābat*, nyj **jusdicābat* > fu **jistikēwe* > ug **jistkhēl* > m **ihthēl* > *ítél*; *jūdicium* ~ *szék*, l. ott;

digitāle < ősl **dicitāli* > fu **tikiszēl* > ug **tikhszēl*, **tyikhszēl* > m *tüsző*, *gyüsző* > *gyüszű*, *dészű*; vö ol *ditale*, fr *dé* 'gyüszű'; a török *jüksük*, *jüsük* 'gyüszű' ősrokon;

alvear < ősl **alveiāri* > proto-fu **elwijēri* > fu **ewiēri* > ug **ejēr*, **ijēr* > m **ijér* > *üver* (nyj) 'szárazmeder', vö rom *albie* 'meder'.

3. Lat *a* < ősl *a* > fu *o* vagy labiális *a*:

a) Nyílt szótagban:

cavum < ősl *ua* > fu **kowu* > ug **khou* > m **hou* > *heu* > *hiu*, régi határozói alak *heon* 'híján, pusztán' (HB);

caveo, ólat *cavo* < ősl *ua* > fu **kowu* > ug **khow-* > m **hov-ok* > **ovok*, innen **ov* > *ó*, *óv*, s ebből *óvok*;

**maniculum* < ősi **manuclom* > fu **monukju* > ug **monukj*, **monucs* > m *ua*, birtokos személyraggal **monucsum* > *mancsom*, **monucsa* > *mancsa*, ezekből elvonva *mancs*, vulg lat **manuclum* > rom *mānunchi* 'marok';

flamma < ősl **phlogma* > fu **wlokmo*, **wlokwo* > ug **loku* > m **log* > **lagg* > *lang* (Szf) > *láng*, mint **kerreg* > *kereng*, vö *kerget*, *kerge*;

lingua < ősl **dungva* (vö német *Zunge* 'nyelv') > fu **tukwo* > ug **tuku* > m **tok*, birtokos személyraggal *toka*, mint *boka*, *pata*, *gége* stb.;

lingula < ősl **dungula*, nyj **dungla* > fu **tunklo* > ug **tunkl* > m **togl* > *tag*, igei származéka *taglal*, régi **taglani*, vö *tagló*;

lacrima < ősl **dacruma* (vö gör *dakryma* 'ua') > proto-fu **tokrumo* > fu **tokumo* > ug **tokumu* > m **tokum* > **tokun* > *takony*;

toga < ősl *ua* > fu **toko* > ug **toku* > m **tak* > *ták*, pl *bocskor-ták*; a jelentésváltozás: 'fedél' → 'bőrfedél, bőrfedés', vö ném *Dach*;

casa < **cassa* < ősl **cotta* > fu **koto* > ug **khotu* > m *ház*; ug **khotun* > m *honn*, *otthon*, *hon*, a X. században még **khotun*;

fuga < ősl **phuga* > fu **buko* > ug **bukhu* > m **buh* > *bú*, tkp 'bujdosás, számkivetettség', s innen 'bú', vö ófnémet *elilenti* 'idegen föld, számkivetettség' > úfnémet *Elend* 'nyomorúság, bú-baj'.

b) Zárt szótagban:

pango < ősl *ua* > fu **ponku* > ug **ponk* > m *fog-ok*, innen *fog*; a vogul *puw-* nem lat *pango*, hanem lat *pago* megfelelője;

agnellus < ősl *ua* > nyj **agnollos* > fu **oklowu* > ug **oglow* > m *olló*; *agnus* < ősl *ua* > fu **oklu* > ug **ogl*, nyj **olj* > m **oj* > *ij-*, ebben: *ija-fia* és *ifjú*, vö török *oğlu* 'Sohn';

ango < ősl *ua* > fu **onku* > ug **onk* > m **og* > *agg-ok*;

armum (vö *arma*, *armorum*) < ősl *ua* > fu **orwu* > ug **irw* > m *irh*, birtokos személyraggal *irha*, vö *szedi az irhát*, *szedi az irháját*; a jelentésváltozás 'bőrpáncél' → 'kikészített bőr, állati bőr'; a kfn *irch*, valamint szlovén *irha* az Európa-szerte ismert magyar bőriparosok mesterségnyelvéből;

annellus < ősl *ua* > nyj-i **annollos* > fu **onyowu* > **ojowu* > ug **ijow*, **iow* > m **iou* > **iu* > *ij*, *iv*;

calco < ősl *ua* > fu **kolku* > ug **kholk* > m **halk-ok* > *hágok*, innen *hág*; *-k* > *-g*, mint **heu-szak* > *hézag*, *szék* > *-ség* stb.

4. Lat *ā* < ősl *ā* > fu *ō* vagy labiális *ā*:

a) Nyílt szótagban:

pāgus < ősl *ua* > fu **pōku* > ug **pok* > m *fok*; (*prō-*) *pāgo* ~ *fog*;

**impāgo* (vö *prōpāgo*) < ősl **empāgo* > fu **mpōku* > ug **mpok* > *bog* és *bok*, birtokos személyragos alak *boka*; **impāginis* ~ **bogly* > *bagoly*, vö *boglyas*, birtokos személyragos alakban *széna-bogly-a*;

pāco < ősl *ua* > fu **pōku* > ug **pokh* > m **foh*, **fuh* > *fuv-ok*; a jelentésváltozás: 'enyhít' → 'fűvással enyhít (pl. forró levest, forró testet)' → 'fű'; vö *fohász*, *fohászkodik*;

fāgos < ősl **phāgos* > fu **bōku* > **boku* > ug **bik* (veláris *i*) > m *bik* > *bük*, vö **petiolculus* ~ **csolkot* > **csilkot* > *csülköt*;

fāginum < ősl **phāgunom* > fu **bōkunu* > ug **bokun* > m *bokun* > *Bakony* 'Buchenwald, Bakonyerdő';

**papāverculum* < ősl **papāvriclom*, nyj **papāurclom* > fu **poporkju* > ug **poporcs* > m **popocs* > *pipacs*; **popocsok* > *papicsok*, innen *papics* (nyj); vö *madárcs* > *madács*, *görcs* > *göcs* stb.;

pālus < ősl *ua* > fu **pōlu* > ug **pol* > m *fal*; *pāli* ~ *fél*(fa).

b) Zárt szótagban:

versābile < ősl **vorssābli*, **vorstsābli* > proto-fu **worstsāwli* > fu **worscsōwu* > ug **worscsow* > m *orsó*; *versans*, *vorsans* ~ **orson* > *oson*; *verso*, *vorso* ~ *os-ok*, csak ebben: *osok-mosok*.

5. Lat *ā* < ősl *ā* > fu *ē* > ug *ā*:

vapōrārium < ősl *ua* > fu **wporērju* > ug **porārj* > m **porāj* > **pará*, ragozva **parát* > *párát*, ebből elvonva *pára*;

fūmārius < ősl **thūmārios* > fu **thīmērju* > ug **thimārj* > m *tímár*; vö *fūmus* < ősl **thūmos* > m *tim*, ebben: *tim-só*; a magyar *tim* jelentésváltozása: 'füst' → 'füstölő, bőrfüstölő szer' → 'bőrfinomító'; a magyar bőripar rendkívül fejlett volt.

6. Szókezdő hangsúlytalan *a-* ~ *ø*:

arānea < ősl alapszó **arāne* (< gör *arachnē*) > fu **rēnye* > **reje* > **rije* > ug **rij* > m *rüh*, vö **gyij* > *düh* (~*fellis*);

adjungit < ősl *ua* > fu **tjüunki* > ug **tyüink* > m **csüg* > *csügg* > *csüng*, mint *flamma* < ősl **phlogma* > fu **wlokwo* > ug **lokwo* > m **log* > **lagg* > *lang* (Szf), *láng*, vö *melegítget* > **melegiget* > **melegget* > *melenget* stb.;

adversus 'szembenlevő' < ősl **advorsos*, **advorstos* > fu **tworscsu* > ug **tuorscs* > m **toarss* > *társ*;

apicula < ősl **apicla* > fu **pekje* > ug **pety* > m **pegy*, összetételben *pej*, nevezetesen **pegyluw* > *pejlu*, analogikus *pejló*, ebből elvonva *pej*, tkp 'darákszín, méhszín'.

Az *e* hang

A latin rövid *e* indoeurópai előzménye *e* vagy *o* (összefüggésük kifejtését l. az általános fejezetben); az *ie o* hangot folytató latin *e* az ősl-ban még *o*-nak hangzott. Az ősl *e* a lat-ban átmehet *i*-be; **en* > *in*; *e* és *i* váltakozása a latinban állandó: *jūdex* — *jūdicis*, *silex* — *silicis*, *lūmen* — *lūminis*. Hangsúlyviszonyok következtében: *tenet* — *continet*.

Az ősl *e* fu folytatása *e*, mely a magyar-ági fejlődés rendjén átmehet *i*-be és *ü*-be. Lat *e* helyett álló ősl *o* fu folytatása *o*.

1. Lat *e* < ősl *e* > fu *e*:

mergit < ősl *ua* > nyj **merjit* > fu **merji* > ug **merj* > m *mer*;

pellis < ősl *ua* > fu **pelli* > ug **pell* > m **perl* > **börl* > *bőr*; **pell*;

septima < ősl **septma* > fu **septme*, **septwe* > ug **septw* > m **hetw* > *hét*, képzővel *hetüs*, *hetes*; *septimāna* ~ *hetemény*;

genicula (plur) < ősl **genicla*, **gönücla* > fu **könjükle* > ug **könjükl* > m *könyök*;

genius < ősl *ua* > fu **kenju* > ug **keny*, *kej* > m *kény*, *kéj*;

-plet < ősl **pelet* (vö ang *fill*, ném *füllen* 'tölt') > fu **ptele* > ug **tel* > m *tel* (r), ikes alakja *telik*;

sedet < ősl ua > fu **sete* > **sele* > **sile* > ug **sil* > m **hil* > *il* > *ül*, ikes alakja *illik*, vö rom *shade bine* 'illik';

pectus < ősl ua > fu **pektju* > ug **pety* > m **pegy* > *begy*, *bögy* 'madármell'; lat *p-* ~ m *b-*, mint *poena* ~ *bűn*, *pellis* ~ *bőr* stb.;

nepos < ősl ua > fu **nepu* > ug **nep* > m *nép*; a vérségi kötelékeken alapuló társadalmi rendszerben egy közös ős leszármazottai alkották a népet, vö latin *Romuli nepotes* 'Romulus népe';

tenet < ősl ua > fu **szene* > ug **szen* > m *szen-* (r) > *szün-ik*; a m szó eredeti jelentése: 'visszatartja magát';

textit < ősl ua > fu **szeksi* > ug **szekh* > m **szeh* > *sző*.

2. Lat *e* < ősl *o* > fu *o*:

pedis < ősl **podos* (vö gör *podos*) > fu **potu* > ug **pot* > m **pot*, birtokos személyragos alakja *(ló)*pota* > *pata*, mint *zúza*, *gége*, *vese*, *toka*, *boka*, *boglya*; jelentésszükülés történt, mint **petiolculus* ~ *csülök*, *umerāle* ~ *marj* stb. esetében;

centum < ősl **contom* > fu **kontu* > ug **khont* > m *had*; egy had 100 emberből állott; az ősl-ban az egyes számi **contom* mellett volt többes számi **centī* is, melynek abban a nyelvjárásban, amelyet a fu folytatott, **cjentī* volt az alakja; ennek alapján alakult a proto-finnugorban az etimologikus **kontu* helyett egy analogikus egyes számi **tszontu*, és ebből lett fu **szotu* > ug **szot* > m *száz*; vö *cernit* < ősl ua > nyj **cjerni* > proto-fu **tszerni* > fu **szerli* > ug **szirl*, **szirr* > m *szűr*; *cervus* < ősl ua > nyj **cjervos* > **cjorvos* > proto-fu **tszorwu* > fu **szorwu* > ug **szorw* > m *szaru*;

-genus (vö *caprigenus*) < ősl **gonos* (vö gör *gonos* 'nemzés, nemzedék, nemző') > fu **konu* > ug **kon* > m *kan*;

genitum < ősl **gonutom* > fu **konutu* > ug **konut* > m ua, birtokos személyragos alakban **konuta* > *(disznó-)konda*, vö *féle*, *fajta*, másrészt pedig *genitōris* < *gonutōros* > fu **konutōru* > ug **konutor* > m *kandúr*;

tegmentum < ősl **togumont* > fu **szokumon* > ug

*szokuman, nyj *szukuman > m szokmány, contegimentum ~ kacagány;

-cellit < ősl ua > fu *kelli > ug *kell, *kēl > m kel, kél;

mentum < ősl *montom > proto-fu *wontu (nazális elhasonulással) > fu *wotu > *wolu > ug *uol > m áll, vö ang mouth 'száj';

dentis < ősl *dontos (vö gör odontos) > fu *tōszu > ug *tusz > m *tuc, hasonulással *cuc > *dzudz > zúz, csak ebben az elhomályosult összetételben: zúz-maráz, zúz-mara; a jelentésváltozás: 'fog, fogazat' → 'csipkázat, jég-csipkázat'; vö dentes > rom zimfi 'fog, fűrészfog; recézet; fok' fr dentelle 'csipke'.

3. Lat e < ősl e > ősl nyj o > fu o:

clepo < ősl ua (vö gör klepō) > nyj *clopo > fu *llopu > ug *lop ik > m lopok, innen lop;

rego < ősl ua > nyj *rogo > fu *roku > ug *rok, *ruk > m rug-ok; a jelentésváltozás: 'kiegyenesít' → 'kirúg', vö kirúgja magát;

peto < ősl ua > nyj *poto > ug *pot, *put ik > m *futuk > futok, vö petens < ősl *petont > nyj *potont > fu *poton > m pattan;

agnellus < ősl ua > nyj *agnollos > proto-fu *oklohu > fu *oglowu (és *oklowu) > ug *oglow, *ollow > m olló, kecske-olló;

tenellus < ősl ua > nyj *tonollos > fu *tonowu > ug *tonow > tinó; vö juvenis és juvencus;

catellus < ősl ua > nyj *catollos > fu *kotowu > ug *kotow és *kutow; > m *kutou, ragozva *kuták, innen *kuta > kutya, mint lat charta > kárta > kártya;

4. Lat e < ősl e/o > fu e/o:

monimentum — monimenta < ősl *monumont; — *monimenta; a fu-ági fejlődés: ősl *monumont > proto-fu *monumon > fu *boluwon (nazális elhasonulás!) > ug *boluwan > m bolván > balván > bálvány;

pavīmentum — pavīmenta < ősl *pavīmont — *pavīmenta, a tsz-i alak alapján analogikus egyes számi *pavīment, mivel a pavī- szókezdet már amúgy is palatális hangszínű; a további fejlődés: ősl *pavīment > fu *pewi-

men, **pewmen* > ug **peüwen* > m *fövény*; vö *sēpīmentum* ~ *sövény*;

pangens — *pangentia* < ősl **pangont* — **pangenta*; a fu-ági fejlődés: ősl **pangont* > fu **ponkon* > ug **ponkon* > m *fogon* > *fogan*, mint *fugiens* < ősl **phugiont* > *bukkan* stb., l. a nyelvtani részben.

5. Hangsúlytalan szókezdő ősl *e-* > fu *ø*:

**impācābat* < ősl **empācābat* > fu **mpekēwe* > ug **mpēkēl* > m *békél* 'békéltet', ikes alakja **békélik*, ebből *békél*, mint *hajlik*-ből *hajol*;

ēvolando < ősl **exvolando* > nyj **xvolando* > fu **kswolontu* > ug **szuolont* > m **szolod* > *szalad*; *ēvolābit* ~ *szállong* stb.; a kérdés megvilágítását, sok példával, l. a Hangsúly c. szakaszban.

6. Lat *e-* < ősl *-i* > fu *-i* vagy *-u, -ü*, esetleg *Ø*:

breve < ősl **brechvi* > fu **werkhwi* vagy **wrekhwü* > ug **rekhw* > m **rehw* > röv (Szf), *-d* képzővel *rövid*;

venerābile < ősl **venerābli*, mintegy **venörābli* > proto-fu *wjenörēwlü* > fu **jenyörēwü* > ug **jenyörew* > m *gyönyörű*;

versābile < ősl **vorssābli*, **vorstsābli* > proto-fu **worstśāwli* > fu **worscsōwu* > ug **worscsow* > m *orsó*, alakváltozata *varsa*, valamint **worscsou* > **vorseu* > *vörse*;

manuāle < ősl **manuvāli* > fu **mniwēli* vagy **mniwēl* > ug **niel* > m *nyél*, vö rom *mīnă* 'kéz', *mīner* 'nyél'.

7. Néhány *e-*vel kezdődő latin szó:

ego < ősl *ua* > fu **eku*, **iku* > ug *ik* > m **-ek, -ök, -ok*;

et < ősl **eti* > fu **eszi* > ug **eszj* > m *es* > *és, is, s*;

equitat < ősl *ua* > fu **ekwete* > ug **iket* > m *üget*;

exit < ősl *ua* > nyj **escit* > proto-fu **eski* > fu **eskji* > ug **escs* > m *ess* > *és*, ikes alakja *esik*, tkp 'kiesik', vö ol *esce* 'ua';

equa < ősl *ua* > nyj **eppa* > fu **eppe*, nyj **empe* > ug **emp* > m *eb*, elvonás **ebkutya* 'ló helyett befogott kutya' kifejezésből;

edit < ősl *ua* > fu **eti*, nyj **eli* > ug **el*, **e-* > m 1. *el*, csak ebben *elleget*, 2. *e*, csak *sz-szel* bővülő alakban: *eszik*.

Az *ē* hang

A latinban a hosszú *ē* az *ī* felé tendált: *vēnit* > *fr vint*. Az ősl-ban a hosszú *ē* közelebb állt az *ā* hanghoz; a fu-ági fejlődés rendjén át is ment labiális — tehát nem palatális — hosszú *ā*-ba (ősi nyj-i változás), tehát: ősl *ē* > nyj *ā* > fu *ā*. Magashangú szavakban ősl *ē* > fu *ē*.

vēnor < ősl **vēno* > nyj **vāno* > fu **wānu* > ug **wanik* > m **vanuk* > *vonok*, innen elvonva *von*; a hajtóvadászat műszava, jelentésváltozása: '(vadat) hajt' → '(marhát) elhajt', vö a régi magyar *marha-vonás* kifejezéssel, ebből aztán: 'magával von';

convēnit < ősl *ua* > nyj **convānit* > fu **kuwāni* > ug **kuwan* > m **kuván* > *kéván* > *kíván*, mint *trufál* > *tréfál*;

vēnit < ősl *ua* > nyj **vānit* > fu **wāni* > ug **wānj* > m **vány* > *vágy*, tkp 'úgy jött nekem', vö *convēnit* ~ *kíván*;

sēdit < ősl *ua* > nyj **sādit* > fu **sāti*, nyj-i **sāli* > ug **sal* > m **hál* > *áll*, vö *sedet* ~ *ül*;

rēgis < ősl **rēgos* > nyj **rāgos* > fu **rāku* > ug **rāk* > m *rák*; a m szó eredeti jelentése 'irányító, térítő', innen 'térítő csillag, rák', majd — mivel a rák „megtér” — 'rák';

dēcēdit < ősl *ua* > nyj **dācādit* > fu **tākāti* > ug **tokot* > m **tukoz-ok* > *tékozok*, ma *tékozlok*; aki a földjét eladta, kiment belőle, és a fu alapnyelvet beszélők éppen ezt a *decessust* nevezték *tékozásnak*;

sēpōne < ősl *ua* > nyj **sāpōno* > fu **sāwōnu* > **sōwōnu*, **sōnu* > ug **sūn* > *suny-ok*; a szó eredeti jelentése eszerint 'félretesz, félrefordít'; elsősorban a fejet, a tekintetet szokták félresunyni, lesunyni; más hangtani környezetben: *sēparat* ~ m *seper*;

sēries < ősl **seriēs* > nyj **seriás*, illetve **soriás* > fu **sorjā* > ug **sorjā* > m **sorjá*, birtokos személyranggal például **sorjájában*, egyszerejtéssel *sorjában*, az effélékből elvonva *sor*, származékai *sorjáz*, **sorjál* > *surgyál*, *elsurgyál*, mint *hebehurja* > *hebehurgya*;

mērces < ősl **morcēs* > nyj **morcás* > fu **morkhá* > ug **morkhā* > m *morha* > *marha*; a germánok felé irá-

nyuló lókereskedelem emlékét őrzi a ném *Mähre* 'gebe' és ennek germán megfelelői; a magyar *marha* átvétele rom *marfā* 'áru';

cēlo < ösl ua > nyj **cālo* > fu **kālu* > ug **khāl* > m *hal-ok*, tkp. 'elrejtözöm'; ugyanolyan eufémizmus, mint a fr *trépasser*, a rom *a răposa*, a magyar *elhuny*, *megboldogul*, *kimúlik* stb.;

cētus < ösl ua > nyj **cātos* > fu **kātu*, nyj-i **kālu* > ug **khal* > m *hal*; az északi fu-ságtól való a ném *Wal*, *Walfisch* 'bálna'; a lat *cētus*, m *hal* őslatin kori jövevény, a gör *kētos* 'cetus' átvétele, l. a Függelékben, az Óslatin kori görög eredetű jövevénytiszavaink c. fejezetben;

liberē < ösl **leutherē* > nyj **leuthrá* > fu **liotrā* > ug **jotrā* > m *gyatra*, tovább ragozva *gyatrán*; a magyar szó eredetileg határozó volt; kikövetkeztethető eredetibb jelentései: 'szabadon' → 'magára hagyva, magától, ahogy tőle magától kitelik' → 'gyatrán' 'gyatra';

obscēnē < ösl **obscēnē* > nyj **ovscānā* > fu **skjānā* > ug **scsonā* > m **csunā*, tovább ragozva **csunán* > *csunyan*, ebből elvonva *csúnya*; a határozó alakoknak megfelelő magyar névszók kérdésének kifejtését l. a nyelvtani részben.

Az *i* hang

A lat rövid *i* hangban több *ie* magánhangzó található. Hangsúlyos helyzetben a lat *i* < *ie i*, például *nivis* < *ie *snigvhis*, de már hangsúlytalan helyzetben a lat *i* előzménye éppúgy lehet *i*, mint *a*, *e* vagy *o*, például *anguis* ~ gör *ophis*; *conticet* < **contacet*; *continet* < **contenet*; *pedis* ~ gör *podos*. Az *u* és *i* váltakozása a klasszikus lat-ban még eleven: *lubet* vagy *libet*, *monumentum* vagy *monimentum* stb.; *geniculum* a vulg lat-ban **genuclom* volt, vö fr *genou*, rom *genunchi* 'térd'.

Az eredeti latin *i* fu megfelelője általában *e*, néha *i*.

1. Lat *i* < ösl *i* > fu *e*:

picula < ösl ua > fu **pekile* > ug **pekel* > *fekély*;

silicis < ősl **silicos* > fu **seleku* > ug **siljek* > m **hi-jek* > **üjeg* > *üveg*, vö nyj rom (o)*iagă* 'üveg';

circus < ősl **cricos* (vö gör *krikos* 'ua'), nyj **ciricos* > fu **kereku* > ug **kerek* > m *kerek*, vö rom *cerc* 'karika, abroncs; kör'; az egész szócsaládot l. c alatt;

videt < ősl ua > fu **wete*, nyj **wele* > ug **wel* > m *vél*, a jelentésváltozás könnyen érthető; 'úgy látom' → 'úgy vélem';

viscus < ősl ua > fu **weskju* > ug **wescs* > m **vess* > **ves*, birtokos személyranggal *vese*, mint *gége*, *zúza*, *pata*, *toka*, *boka* stb.;

nivis < ősl **snichvis* > fu **szinyekhwi* > ug **szinyekh*, **szünyekh* > m **szönyeg* > *szönyeg*; a jelentésváltozás: 'hótakaró' → 'takaró, szönyeg', vö rom *zăpadă* 'hó';

**picitat* (*pico* mellett **picito*, mint *dubo*, *domo*, *clāmo* stb. mellett *dubito*, *domito*, *clāmito*) < ősl ua > fu **pe-kete* > ug **peket* > m **feket*; ennek a nyelvünkből eltűnt igének csak igenévi származéka maradt fenn: régi *feke-tew* > *feke*; vö ném *Fichte* 'fenyő';

**pictitat* (*picto* mellett **pictito*, mint *dubo*, *domo*, *clāmo*, *dicto* mellett *dubito*, *domito*, *clāmito*, *dictito*) < ősl ua > fu **pektjete* > ug **pecset* > m *feset*, ragozva *fesetek* > *festek*, innen *fest*, mint *veszítek* > *vesztek* > *veszt*.

2. Hangsúlytalan helyzetben lat *i* < ősl *i* > fu *i* vagy *ü*:

digitāle < ősl **dicitāli* > fu **tikiszēl* > ug **tikhszēl*, **tyikhszel* > m *tüsző* és **tyüsző* > *gyűsző* > *gyűszű*, *dészű*, vö fr *dé* 'gyűszű';

vitella < ősl ua > fu **wiszēwe* > ug **wiszew* > m *üsző*, vogul *wýsygh* 'rénborjú', vö olasz *vitella*, rom *vițea* 'üsző';

viduālia < ősl **viduvālia* > fu **witüwēlje* > ug **witü-wēlj*, **wütüwēlj* > m **üdzüwegy* > *özvegy*, tkp. 'özvegyi dolgok, özvegyiség';

vidua < ősl **viduva* > fu **witüwe* > ug **witüw*, **wütüw* > m **üdzüw* > **özü*, ragozva **özvet* > *ózet*, innen *öz*, tkp. 'üres, szarvatlan, suta';

**dīrectat* < ősl **dvisrectat* > nyj **dvirrectat* > proto-fu **twirrekte* > fu **türrekte* > ug **türrekht* > m **tür-leht* > *törlejt* > *törlít* (r) 'megalkot', tkp 'megigazít', vö rom *îndrepta* 'megigazítani'.

3. Lat *i* < ősl *i* > fu *i*:

contigua (pars aedium) < ősl *ua* > proto-fu **kunszik-we* > fu **kuszipe* > ug **kuszip* > m **küszüp* > *küszöb*, vö *votják kusyp 'ua'*; fu **kuszipe*, nem pedig **küszipe*, mert a fu alapnyelvben a *ku-* praeverbium még többékevésbé eleven;

piscis (gen) < ősl **piscos* > fu **pizku* > ug **pizk* > m *ua*, képzős alakban *pizkos*, tkp *'piscosus'*, azaz ihatatlan ebihalas víz, ebből elvonva *pizok*, vö *csík 'állatfajta'*, származéka *csíkos*, ebből elvonva *csík 'sáv'*; **pizk-hély* > **piskhely* > **pihhely* > *pikkely*;

pisco < ősl *ua* > fu **pizku* > ug **pizk* > m *ua*, csak -ál képzős származékában: *pizkál*, mint *ugrik*, *dob* mellett *ugrál*, *dobál* stb.; az elavult **pizkani* ige -ó képzős származéka **pizkó*, alakváltozata *pizka*, ebben: *pizka-fa*;

exsiccando < ősl *ua* > *kszikkontu* > ug **szikkont* > m *szikkad*;

vigendo < ősl **vigondo* > fu **wikontu* > ug **wikont* > m *vigad*;

digitulus < ősl **dicitulos* > proto-fu **tikitlju* > fu **tikitju* > ug **tikitj*, **tikics* > m *ua* > *dikics*, *dikis*, talán *t-* > *ty-* > *gy-* > *d-* fokon keresztül, mint *tüsző* > *dészü*; *digiti* < ősl **dicitī* > fu **tikiti*, nyj **tikili* > ug **tikhil* > m **tihilw*, **tiw*: **kez-tiw* > *kesz-tyű*;

viridia (tsz; vö rom *varzã 'káposzta'*) < ősl *ua* > fu **wiritje* > ug **wirity*, **wirics* > m *virics* (Szf) *'március vége felé a nyírfa furdalás által kifacsart édes leve'*; az alapszó *viret*, melynek m megfelelője a *vir-* tő ezekben: *virit*, *virul*, *virág*;

vicis < **vicjis* < ősl **vicjos* > proto-fu **witszju* > fu **wiszju* > ug **wiszj* > m *ua*, -á raggal *vissza*; vö *cernit* < ősl *ua* > nyj **cjernit* > proto-fu **tszjerni* > fu **szjerli* > **szirli* > ug **szirl* és **szürl* > m **szürr* > *szür*; *cervus* ~ *szarv*.

4. Latin *i* < ősl *i* > fu *u*:

**misculo* (vö fr *mêler 'kever, elegyít'*) < ősl **misclo* > nyj **musclo* > fu **muskju* > ug **muscs* > m **muss* > *mus* > *mosok*; a m szó eredetileg nyilván a ruhafestés, kékítés műszava, és eredeti jelentése *'összekever, elvegyít, egybemos'*;

viduum < ösl **viduvom* > nyj **vuduvom* > fu **wutuwu* > ug **utw* > m **utu*, ragozva **utva*, képzővel **utvos* > *odvas*, innen *odu*; vö *cavum* ~ *hiú*, *vacuum* ~ *vak*;

vīsum < ösl **vissom* (rövid *i*-vel, vö ném *gewiss*) > nyj **vussom* > fu **wusszu* > ug **wosz* > m **wasz* > *vász* > *váz* 'phantome'; vö. *vīvisionando* ~ *iszonyod-ik*;

**fricto* (*frictum* mellett **fricto*, mint *pictum* mellett *picto*) < ösl **phriccto* vagy **phructo* (vö gör *phryktos* ~ lat *frictus*!) > fu **wrukhtu* > ug **roht* > m **rajt* > *rát* > *rántok*; vö ném *braten* is.

Az *ī* hang

A lat hosszú *ī* ie előzménye *ī* (*vīginti* < **vīcontī*) vagy *ei*, mely lehet *oi* változata is (*dīva* < **deiva*, *fīdo* < **bheidho* és *foedus* < **bhoidos*), valamint *eu* (*līber* < **leudheros*).

A fu-ági fejlődés rendjén az eredeti hosszú *ī*-től jól elkülönült az ie *eu* folytatása, ösl *ī* és *ei* azonban egybemósódtak. Hangsúlytalan helyzetben ösl *ei*, *ī* > fu *e*, mélyhangú szóban *i*, és *ø*, hangsúlyos helyzetben ösl *ei*, *ī* > fu *ē*, *ī*.

1. Hangsúlytalan helyzetben:

vīginti < ösl **vīcontī* > proto-fu **wikonszi* > fu **wkōszi* > ug **khūs* > m *hús*, vogul *chus*;

gallīnārius < ösl *ua* > proto-fu **kollinjērju* > fu **kolnjērju* > ug **kolnyārj* > m **kaunyāj* > **kányá* > **kánya*, vö rom *gāinar* 'ua'; alakváltozatok: *gánya*, *gányó*;

vīvācis < ösl **gvīvācos* > nyj **bīvācos* > fu **bewēkhu* > ug **bewēkh*, **bekh* > m **beh* > *beü* > *bó*; eredetileg a termés mellékneve, a termékeny és életadó földé, anyaölé;

vīnācea (tsz) < ösl **veināceia* > fu **wenjēkeje* > ug **wenyekej* > m *venyike* > *venyige*;

dīvīno < ösl **deivēino* > nyj **dīvóino* > fu **tiwojnu* > ug **tiwōn* > m **tjuon* > **gyuwon* > *gyovon* > *gyónok*;

a magyar szó a kereszténység felvétele után a *communio* és az azt szorosán megelőző *confessio* műszava lett;

dīvīnat < ösl **deivēinat* > nyj **deinat* > fu **tēne* > **tīne* > ug **tin* > m *tűn-ik*; vö *dīvīnando* ~ *tűnőd-ik*, *dīvīnātōris* ~ *tündér*; *dīvīnāre* > fr *deviner* 'kitalál, megfejt, jövendöl', *dīvīnum* > *devin* 'jós'; talán ide tartozik *dīvīna* > rom *zīnā* is, amelyet általában Diana istenszszony nevéből származtatnak, ha igen, 13—14. századi alakja **dzinā* és akkori hímnemű párja **dzinu*, **dzin* (~ fr *devin*), melynek viszonya a török és arab *dzsinnek*-hez feltétlenül kivizsgálandó.

2. Hangsúlyos helyzetben:

suīna < ösl **suveina* > fu **swīne* (és bizonyára **swēne* is) > ug **swin* > m *sün*;

būbalīna ~ fu **biwlēne* > ug **būlen* > m *bölény*;

dīve! < ösl **deive* > fu **tīwe* > ug **tīw* > m *tyü!*, vö rom *zeu!*

dīvītis < ösl **deivītis* > nyj **deītis* > fu **tīszī* > ug **tīsz* > m **tyisz* > **gyisz* > *dīsz*; *dītat* ~ **dīsz-ik*, ebből *dīszlik*, vö régi *tékoz*, *vonag* > *tékozol*, *vonaglik* stb.;

rīpa < ösl ua > fu **rīwe* > ug **riw*; > m *rév*; vö fr *rive* 'part', rom *rīpā* 'meredek part'; *rīpātor* ~ *révész*;

vītis < **veitis* < **veītis* < ösl **veietis* > fu **wejeszi* > ug **wejisz* > mj *vejsz* > *vész* és *vejész*; az alapszó *vīeo* 'vesszőt fon', a m *vejész* talán a latin *viētor* megfelelője: vö *vītea* ~ *vessző*;

jūnīcis < ösl **jūneicos* > fu **jīnēku* > ug **inēkh* > m *ünő*;

sīdera < ösl **seidera* > fu **sētere* > ug **seter* > m **hedzer* > *ezer*; *dēmēnsa sīdera* ~ *tömény ezer*;

pīnea < ösl **pīneiva* (< ie **pīxnaiva*) > fu **pēnēwe* > ug **penew* > m *fenyő*, alakváltozata *fene*, tkp. 'szurkos', vö *picula* ~ *fekély*;

rīvux < ösl **reivos* > nyj **roivos* > fu **roju* > ug **roj* > m *roj* > *raj*, tkp. 'méhfolyás';

littera < ólat *leitera* < ösl ua > fu **lētre*, **lēte* > ug **let* > m **lec* > *léc*, eredetileg nyilván 'rovásléc', vö *Buchstabe* 'lettre' -t > -c, mint *kanót* > *kanóc*;

committit < **co-meitit* < ösl **co-meltit* > fu **kuwelti*

> ug *kwilt > m kild > küld; mittit < *meitit < ösl *mel-
tit származtatás mellett szól ném melden 'jelent' is;

līnum < ösl *leinom > fu *lēnu > ug *len > m len, vö
fr lin 'ua', rom in 'ua'.

Az u hang

A lat rövid u ie előzménye u: lat fuga, genu gör megfelelője phygē, gony. Palatális hangtani környezetben a lat u gyakran átcsap i-be: lubet > libet, *monumenta > monimenta, *dacruma > lacruma > lacrima. Viszont l, n, r előtt o > u: *oltrā > ultrā; voltus > vultus; *onugvis (vö gör onyx!) > *ongvis > unguis vagy *orctos (vö gör arktos!) > *orxos > ursus. Szóvégen is: *vluquos > lupus; *contom > (centī analógiájára!) *centom > centum; *corpors > *corpos > corpus stb. Megfelelő hangtani környezetben -el- > -ol- > -ul-, például *sepelchrom > sepulchrum; *pelsso > pulso stb.

Ösl rövid u fu folytatása: magashangú szavakban i vagy ü, jü, mélyhangú szavakban nyílt u, esetleg o. Az -a végű főnevek egy része magashangúnak számít (unda, musca), más része mélyhangúnak (bulla, fuga, crusta, -nuba).

A lat szókezdő u gyakran mássalhangzós vagy félmássalhangzós ösl szókezdetet folytat: *vunda > unda, *quoti > *quuti > uti, *slūva > *lūva > *vūva > ūva. A megfelelő magyar szavak amellet tanúskodnak, hogy ezek a lat-ban eltűnt hangok az ösl-ban még megvoltak.

1. Lat u- < ösl vu-, stu-, quu-:

unda < ösl *vunda, nyj *vuda > fu *wite > ug *wit,
*wüt > m ügy, ragos alakokban vizet, innen víz;

ulcero < ösl *volcoro > fu *wokoru > ug *wokor > m vakarok;

ūva < ösl *slūva > fu *szilīwe > ug *sziliw > m szöllő;
-l- > -ll-, mint *szülik > züllik, *ilik > illik, *pelengér > pellengér, *elen > ellen stb.;

ūtris < ösl *vuntris (korábbi *vundros) > fu *wintri >
ug *wintr > m veder, vödör;

ut, uti < ősl **quoti* > fu **khwoti* > ug **khwot* > m **hwoty* > *hogy*, régi alakváltozata *hugy*; l. még a nyelvtani részben.

2. Lat *u* < ősl *u* > fu *i* vagy *ü*:

musca < ősl *ua* > nyj **muxa* > fu **mükse, *mikse* > ug **miks* > m **mikh* > *méh*; *muscula* ~ *méhe*; vö rom *muscă* 'légy; méh';

ulna < ősl *ua* > fu **ülne* > **ülle* > ug **ül* > m *öl*;

fundit < ősl **chvundit*, infixum nélkül **chvudit* > fu **khwiti, *khüti* > ug **khüt* > m **höt* > *öt, ött* > *önt*, vö *ötvös*;

tumet < ősl *ua* > fu **tüme* > ug **tüm* > m *töm*, műveltetője *temet*;

putat < ősl *ua* > fu **püte, *pite* > ug **püt, *pit* > m *pedz*;

genua (torta) < ősl **genuva*, mintegy **gönüva* > fu **könyüwe, *kenyiwe* > ug **könyüw, *kenyiw* > m *könyő*, ragos alakokból elvonva *könyv*, ug **kenyiw* 'tekercs, levél' átvétele szláv *knig* 'könyv'.

manuāle < ősl **manuvāli* > fu **mniwēl* > ug **niel* > m *nyél*.

3. Lat *u* < ősl *u* > fu *u* vagy *o*:

bulla < ősl **bulja* > fu **buljo* > ug **bulj* > m **buly* és *bugy*, összetételben **buly-borék* > *buborék, bugyborék*; *bulliens* ~ *buggyan*, alakváltozata *buzzan*, vö *bolyog, bugyog, buzog*;

crusta < ősl *ua* > fu **khrusto* > ug **khrust* > m *rost*;

fuga < ősl **phuga* > fu **bukho* > ug **bukh* > m **buh* > *bú*; jelentésváltozását vö a ném *Elend* szóéval;

-nuba (vö *pronuba*) < ősl **nubha, *numbha* (vö. gör *nymphē!*) > fu **nupo* > ug **nup* > m **nop*, csak személyragos alakban: *napam*;

tumulo < ősl *ua* > fu **tumlu, *tumplu* > ug **tumpl* > m 1. *tomb*, 2. **tomblok*, innen *tombol*, majd *tombolok*; a *tombolás* eredetileg nyilván temetési tánc volt, talán hant-döngölés;

ustolo < ősl *ua* > proto-fu **usztlu* > fu **uszlu* > ug **uszl* > m 1. **osz* > *asz*, 2. **oszlok*, innen **oszol* > *aszal*; a nyelvérzék mindenesetre műveltetőnek érzi (*nő, növel*;

forr, forral), és nem is lehetetlen, hogy az; az *asz* származéka az *aszó*, elhomályosult összetételekben *-szó* (*Szár-szó, Szikszó*), például **vad-aszó* > **vad-szó* > *vaszóka* 'aszalt vackor' (Szf); **ustioncula* ~ *üszög*;

fugiens < ősl **phugiont* > fu **bukjon* > ug **bukkon* > m *bukkan*;

cubando < ősl ua > fu **kubontu* > ug **kubont* > m **kubod* > **kubbad, gubbad*, műveltetője *gubbaszt*, a madárülés műszava;

musculus < ősl **musclos* > fu **muskju* > ug **muscs* > m **mucs* > **mocs*, csak ebben az elhomályosult összetételben: *mocs-in* > *mócsing*;

**nucellus* < ősl ua > nyj **nucollos* > proto-fu **nyuk-holu* > fu **jukhowu, *jikhhowu* (veláris i!) > ug **jikhhow* > m **gyihou* > *gyió* > *dió*, nyj-i *divó*;

pullus < ősl ua > fu **puwu* > ug **puw* > m *fú* (r) 'vízityúk'; a jelentésváltozásra vö fr *poule* 'tyúk' és m *pipe* 'lúd-pipe'; *pullulus* ~ *fió*; *pulli* < ősl ua > fu **piwi*, ennek alapján analogikus **piwu* > ug **piw* > m *fiu, fi*; hasonlóan a románban is: *pulii* > rom *pui*, ennek alapján analogikus egyes számi *puiu* (r), ma ez is *pui*;

puppis < ősl **pupjis* > fu **ptupti* > ug **tupt* > m *tat*; ug **tupt* > **toft* > vogul *tácht* 'tatfa';

tussis < ősl ua > fu **szusszi* > ug **szusz* > m *szusz*;

vulva < ősl **volgva, *volugva* > fu **wolukwo* > ug **woluku* > m *valag*; a régi magyarok az elsőszülöttet *valagnytónak* nevezték;

uterus < ősl ua > nyj **utoros* > fu **utoru* > ug **utor* > m **utor* > *odor*; a *-t-* > *-d-* változás valószínűleg **utvos* > *odvas* változással egyidejűleg és annak hatására következett be.

Az *ū* hang

A lat *ū* ie, s egyben ősl előzménye *ū*, vö lat *fūmus* ~ gör *thūmos*. A nyelvtörténeti korszakban *ū*-vá változott a korábbi diftongusok egy része is: ólat *coira, douco* > *cūra, dūco*. Az ólat *ou* ősl előzménye *eu*. Az ősl *ū* fu folytatása *ī, ū*, magashangú szavakban *ī* is.

1. Lat \bar{u} < ősl \bar{u} > fu \bar{i} (veláris!) vagy \bar{u} :

fūmus < ősl **thūmos* > fu **thīmu* > ug *tim* > m *tim*, csak ebben az összetételben: *timsó*; a jelentésváltozás: 'füst' → 'bőrfüstölő, bőrfinomító'; *fūmārius* ~ *timár*;

pūrus ~ fu **pīru* > ug **pir* > m ua, csak származékai-ban: *piros*, *pirul*, *pirít*, *pironkodik*, *pirongat*, ősrokon ném *Feuer*, gör *pŷr* 'tűz';

jējūnium < ősl ua > nyj **jeuniom*, **jūniom* > proto-fu **jīnju* > fu **jīju* > ug **jij* > m **ij*, ragos-képzős alakban **ijús* > *éhös*, ezek alapján *éh*; vö fr *jeune* 'böjt' < *jējū-num*, rom **jun*, *a-jun* 'ua';

exsūgo ~ fu **kszūkhu*, **kszīkhu* > ug **szih*, > m *szí-*, *szív-ok*, alakváltozata **szovok* > *szopok*, mint *rivalkodik* > *ripakodik*: *exsūgēbit* (l. Comp 274) ~ *szipog*, *szepeg*; *exsūgens* ~ *szippan*, műveltetője *szippant*, vö még *cuppan*, *cuppog* és **szipó* > *cipó*;

pūs, *pūris* < ősl **pūros* > fu **ptūru* > ug **tur* > m **tuor* > *túr*, ma már csak ebben: *közös lónak túros a háta*;

mūto < ősl **mouto* (korábbi **movito*) > nyj **mūto* > fu **mūtu*, nyj **mūlu* > ug **mul* > m *múl-ok*, *múl*, visszaható alakja *múlik*; a jelentésváltozás: 'egyik helyről a másik helyre visz, átvisz' → 'múl; múlik', vö lat *trājicit* 'átvisz, egyik helyről a másik helyre visz' > rom *trece* 'átmegy; elhalad vmi mellett, meghalad, felülmúl; múlik, elmúlik': *commūto* ~ fu **kumūtu*, nyj **kumūlu* > ug **kumul-*, **kumil-* > m **kumél-uk* > **kémélok* > *kémélek* > *kímélek*, *kímél*, tkp. 'felvált', azaz mással helyettesít: a ruhát azzal kímélem, hogy mást hordok helyette,

nūdo < ősl **noudo* (korábbi **novedo* < ie **nogvedo*; *nūdus* ~ ném *nackt*, ang *naked* 'ua') > nyj **nūdo* > fu **njūtu* > ug **nyut*; **nyut ik* > m *nyúzik*, tkp 'megmezteleníték';

nuptus < ősl **nūbtus* > nyj **nūvtus*, **nūtus* > fu **nūszu* > ugor **nusz* > m **nosz* > *nasz* > *nász*, mint *od* > *ad* > *ád*; régi **nosz* származéka **noszol*, melynek igeneve **noszolou*, ebből összetételekben a ragtalan *nyoszolyó*, például *nyoszolyó lány*, *nyoszolyó asszony* stb.; ragos alakokban *nyoszolyája* 'nászágya', effélékből elvonva *nyoszolya*; a *nászágy* régi neve **nosz-ágy*, és a régiek a menyecske-hozó *nászágyas* dunai hajókat nevezték *nászágy-oknak*, *naszád-oknak*;

**ūvet* (csak *sc*-képzős származékban: *ūvescit*) < ősl *ua* > fu **ūwo* > ug **uw* > m **ov* > *avom, avik*;

**ūvido* < ősl *ua* > nyj **ūdo* > fu **ūtu* > ug **ut* > m **ot*, ragos alakokban **oz-* > **az* > *áz-o-m, áz-ik*; vö rom *ud* 'áztatok';

2. Lat *ū* < ősl *ū* > fu *ī* vagy *ī̄*:

ūva < ősl **slūva* > fu **szilīwe* > ug **sziliw* > m *szöllő*; vö szláv *sliva* 'szilva', ebből való a m *szilva*, ang *sloe* 'kökény.';

dūrat < ősl *ua* > fu **tūre* > ug **tūr* > m *túr*, vö prae-verbiumos rom *īndurā* 'eltúr';

jūnīcis < ősl **jūneicos* > fu **jīnēkhu* > ug **inekh* > m *ünő*;

pūpa < ősl *ua* > fu **pīpe* és **ptīpe* > ug **tyip* > m *csep*, csak kicsinyítő képzővel: *csepke* (r) 'púpula'; nem lehetetlen, hogy az alapszó azonos mai *csepp*, *csöpp* szavunkkal, vö *csöppség*, 'pupa';

pūpula < ősl *ua* > fu **pīpile* > **pīpele* > ug **pipel* > m *pipe*; más fu alapnyelvi nyelvjárási alak: fu **ptīpile* > **tīpele* > ug **tyipel* > m *csibe*; a jelentésváltozásra vö *pullus* ~ fu 'vizityúk' (r), valamint fr *poule* 'tyúk', *poulet* 'csibe';

rūga ~ fu **rūke* > ug **rūk* > m *rög*;

**nuptat* < ősl **nūbtat* > nyj **nūvtat* > fu **nūsze* > ug **nūsz* > m *nősz* > *nősz* (r) 'feleségül vesz'; valószínűleg innen való a szláv *nosziti*, tkp 'asszonyt visz, holmistul', majd 'visz';

sūtor ~ fu **sūszer*, **sūszer* > ug *ua* > m **söc*, hangátvétellel **szöcs* > *szőcs, szücs*.

Az o hang

A lat rövid *i* ie előzménye *o*, mely váltakozik *e*-vel. E váltakozás nyomait a latin is őrzi: *toga, tego*; okait l. az összefoglaló fejezetben. A váltakozás miatt az ie *o* hang lat folytatása gyakran *e*: a lat *genu, pedis, centum, dentis*

ösl alakja még *gonu, *podos, *contom, *dontos; vö gör gony, podos, he-katon, odontos, ném Knie, Fuss, Hund-ert, Zahn.

Az ösl *o* fu folytatása: mélyhangú szavakban *o*, magashangú szavakban *ö*, *e* (zárt *e*). Abban az ösl nyj-ban, amelyen a későbbi fu alapnyelv alapszik, veláris magánhangzó előtt a rövid *e* is átmegy *o*-ba, tehát *clepo* > **clopo*, *peto* > **poto* stb. Ugyanebben a nyelvjárásban a hangsúlytalan szókezdő *o* eltűnik, így például *operando* ösl **oporando* alakjának nyj változata **porando*, a latin *ob-* praeverbium ösl **opi* alakjának nyj-i változata **pi*, például **oblītat* < ösl **opi-leivitat* > nyj **pi-leiitat* stb.; az ezeknek megfelelő fu nyelvi szavak ezeket a nyj-i alakokat folytatják. A szóvégi hangsúlytalan *o* fu folytatása *u*, mely nagyrészt az ug alapnyelvben tűnik el, kisebb részben csak a magyar nyelv különletében, a nyelvtörténeti korszakban, pl. *pāgus* < ösl **pāgos* > fu **pōku* > ug **pok* > m *fok*, vagy: *oleum* < ösl **olaivom* > fu **uwojwu*, **uwoju* > ug **woj* > m *vaj*.

1. Lat *o* < ösl *o* > fu *ö* > m *e*, *ö*, *ü*:

notat < ösl *ua* > fu **nöte* > ug **nöt* > m *nöz* (Szf), *néz*;

orbis < ösl *ua* > fu **örwi* > ug *örw* > m *örü* (r), ragos alakokból elvonva *örv*;

orbita < ösl *ua* > fu **örwite* > ug **örwit*, **örwüt* > m *ürügy*, vö ug **wit*, **wüt* > m *ügy* 'víz', valamint *uti* < ösl **quoti* > m *hogy*;

bovis, *bovi* ~ fu **böwi* > ug **böw*, **büw* > m *bű*, *bűszerzet* (Szf);

fores < ösl **thvores* > fu **thwöre* > ug **thüör* > m *tőr* 'kelepce', a jelentésváltozás: 'Tür' → 'Falltür' → 'csapda':

decora (tsz) < ösl *ua* > fu **teköre* > ug **tikör* > m *tükör*, vö például a *víz tükre*; a m szó kezdetben a sima, csiszolt tárgyak fényes színét, felszínét jelentette, azt, amit a francia éppen *décor*-nak nevez;

tonsa < ösl **tonstsa*, **tonssa* > fu **szössze* > ug **szösz* > m *szösz*; a m szó jelentésváltozása: 'nyiredék' → 'guzsalyra kötött gyapjúcsomó' → 'fonnivaló kenderszösz'; vö *ton-sionem* > fr *toison* 'gyapjú', valamint gör *pekō* 'megnyír' és *pokos* 'lenyírt s fel nem dolgozott gyapjú; fűrt, pehely, gyapjúnyírás'; az alapszó *tondet* < ösl *ua* > fu **szönte* >

ug *szönt > m szöd, szed, eredetileg füvet, gyapjút, gyümölcsöt, virágot, ma inkább csak gyümölcsöt, virágot;

frondes < ósl ua > fu *wrönte > ug *rönt, *rünt > m *rünty > rügy; vö vulg. lat *frondia > rom frunză 'fa-level';

-cordia (vö concordia és gör kardia 'szív, gyomorszáj; növények bele') < ósl *cordia > fu *körtje > ug *körty, *körcs > m görcs, göcs, vö görcsös fa; cor < ósl *cord > fu *kort > m korc;

torquet < ósl ua > fu *törkhwe > ug *törkhw > m *törhw > tūr, alakváltozata gyūr, vö tüző és gyűsző;

rota < ósl ua > fu *röte > ug *röt > m rét, egyrét, két-rét;

oritur < ósl orit > fu *öri > ug *ör > m ér; oriundo → ered; ér jelentésváltozása: 'innen ér, ered' → 'innen odáig ér' → 'odaér, hozzáér'; műveltetője ért, tkp éret, ti. észszel éret vmit;

collis < ósl *coljis > fu *kölji > ug *khölj > m högy, hegy; vö ang hill 'hegy'; vallis ~ völgy, vallum ~ áj, culmen ~ halom;

tosta (aqua) < ósl ua > fu *szöszte > ug *szöszt > m szesz; elvonás *szeszbor > *szöszt-bor féle összetételből, mint viaszkgyertya > viaszgyertya, innen viasz, valamint *fajt-marha, *fajt-kutya < fajmarha, fajkutya féléből faj; vö ném Branntwein, rom vinars 'pálinka, szesz', tkp 'égetett bor';

nox < ósl ua > nyj *nux (vö gör nyx 'nox') > proto-fu *nyüks > fu *jüks > ug *jüks, *jiks > m *jikh > ih > é, éj;

sponsa < ósl *sponssa, *sponstsa > fu *szwösztse > ug *szwösztse, *szüsztse > m *szüzd és *szizdz > *szüdz és *szizdz > szűz, tkp. 'elígért leány' → 'fiatal lány' → 'szűz', vö rom fecioară 'fiatal lány; szűz'; vö (sponsa) manus ~ m meny;

vocābula (tsz) < ósl *vocābla > nyj *vucābla, *ucābla > proto-fu *ikēwle > fu *ikēwe > ug *ikew > m ige 'vocābulum'; vocāret ~ igér, mint cessāret ~ késér, kísér;

*horti pira 'kert körtéi' < ósl *chorti pira > fu *khörtipere > ug *khört-pel (r — r > r — l) > m *körtfel > körtvel > körte, szembeállítva a vadkert-fa gyümölcsével; vadkertfa, ejtsd vatkerfa, illeszkedéssel *vatkorfa > vac-

korfa, innen *vackorkörte*, *vackor*, melynek aszalmányát **vad-aszókának* nevezték: **vad aszóka* > **vad-szóka* > *vaszóka* 'aszalt vackor', vö *lapatka* > *lapocka*, *kalitka* > *gallicka*;

togula < ösl *ua* > fu **szökile* > ug **szekel* > m 'szekel > *szeke* > *zeke*; *sz-* > *z-* egyike a leggyakoribb magyar különnyelvi hangváltozásoknak;

holus < **helos* < ösl **chjelos*, tsz **chjelöda* > fu **kjelöte* > **tyelte* > ug **dzselt* > m *ua*, depalatalizációval **dzelt* > *zeld* > *zöld*; a lat-ági hangváltozás: ösl **chjeloda* > **holoda* > *holera*; *-d-* > *-r-* máskor is, pl *tolero* < ösl **toledo* > m *told*, ném *dulden*;

venerabile < ösl **venörābli* > proto-fu **wjenörēwli* > fu **jenörēwü* > ug **jenörew* > m **jönöreü* > *gyönyörű*; *veneror* ~ *gyönyör-ködik*;

noscit < ösl **gnoscit* > proto-fu **klöski* > fu **llöskji* > ug **löscs* > m **löss*, **less* > *les*, *lés*, nevesítéssel *les*.

2. Lat *o* < ösl *o* > fu *o*:

decoro < ösl *ua* > nyj **docoro* > fu **tokoru* > ug **tokor* > m *takarok*, innen *takar*, származéka *takarít*; *decorösē* (*in* ~ *takárosan*, innen *elvonva takaros*; *takaró-ruha* > **takaru-ruha* > *takaruha* (Magyarózd), egyszerezéssel, mint *csereboh-bogár* > *cserebogár* esetében is;

operator < ösl *akt* **oporo* > fu **oporu* > ug **opor* > m *ipar-kodik*, mint *gyönyör-ködik*, *szomor-kodik*, s *gyönyörű*, *szomorú*;

-lūmino < ösl **leucmono* > fu **liokwonu* > ug **jopon* > m *gyapon-om* műveltetője *gyapont*; vö **lūcto* < ösl **leucto* > fu **liokhtu* > ug **jokht* > m *gyoht* > *gyújt*, analogikus *gyúl*, tkp **gyöjtik* > **gyojlik*;

ovis < ösl *ua* > proto-fu **owī* > fu *ua* > ug **ow* > m **ou* > **eu* > **iu* > *ju*, tsz **ihak*, kontaminációval *juh*, *juhok*; *ovābit* ~ *ujjong*, a régiek ugyanis juh-áldozattal ünnepezték meg a győzelmet;

oculus < ösl **oclos* (ie **oqulos*) > fu **okju* > ug **oty* > m *agy*; az agy legértékesebb része a szem, mely az agykoponya úrtartalmának nagy részét, a tyúk esetében nagyobb részét, foglalja el; az agy egyrészt a látás, másrészt a tudás székhelye, vö *videt* ~ *vél*; *oculārius* ~ *agyar*, tkp 'szemfog', vö *oculāria(m)* > fr *oeillère* 'szem-

fog', nőnemű, mert a fr-ban a *dent* 'fog' valamiért nőnemű;

octō < ősl **octāv*, tkp. *octāvum* > fu **okhtōw*, **okhtāw* > ug ua > m *ajtó*; a m szó eredetileg az időszámítás műszava: a két hétnapos hét közé interkalált névtelen (ignōtus) nyolcadik nap neve; az időről a térre alkalmazva jelenti két terület közt az átmenetet, majd a bejáratot, végül az ajtót; vö a régi határ mentén elterülő Ajtákkal: *Nagyajta*, *Középjata*. *Szárzajta*, valamint *Ojtoz*, tkp **ajtó-Uz*;

opto ~ fu **optu* > ug **opt*, nyj **oft* > m **aht* > **ajt* > *ait* > *áhit*, vö *ájtat*, *ájtatot*; **ajt* > *ait*, mint **fájn* > *fáin*;

spondeo < ősl ua > nyj **spondoo*, **spondo* > **sponno* > fu **szwonnu* > ug **szuon* > m **szoan* > *szán-ok*, származéka *szándék*, *szánt-szándék*; a 'szánakozik' jelentésű *szán* nem tartozik ide: *temno* < ősl ua > nyj **tomno* > fu **szownu* > ug **szoun* > m **szaun* > *szán-om*;

spondit < ősl ua > fu **szwoponti* (veláris i!) > ug **szuopont* > m **szuobod* > *szabad-ik*, *szabod-ik* > *szabódik*, továbbképezve: *szabadkozik*; a régi magyar *szabad* ige nevesülése *szabad* névszó, vö *les*, *pök*, *hagyap*, sőt *hánnya-veti* stb.;

molo ~ fu **molu* > ug **mol* > m *mal* > *málom*, *málik*, vö ném *mahlen* 'molere'; *molārium* (far) ~ fu **molērju* > ug **molarj* > m **malaj* > **malé* > *málé*; vö *Madéfálva* > *Mádéfálva*;

colo ~ fu **kolu* > ug **khol* > m **hal-ok*, ebből **hal* > *hál*, *hálók* stb.; vö *colit Romam* 'Rómában lakik'; ez a szó a vetés-kultúra, a földművelés műszava, a helyhez kötött tartózkodásé, a lakásé, hiszen a termést meg kellett várni, be kellett gyűjteni; vö., hogy a begyűjtés, takarítás, takarodás, szedés műszava volt *lakom* is: *lego* < ősl ua > nyj **logo* > fu **loku* > ug **lok* > m *lakom*; ennek gyakorítója **legisco* < ősl ua > nyj **logusco* > fu **lokhusku* > ug **lohuscs* (tkp analogikus alak a 2. és 3. személy alapján!) > m **lovos* > **olvos* > *olvasok*, *megolvasok*; magyar különnyelvi származék *lakoz*, ebből **lokozou* > **lokzeu* > *lagzi*, mint *kaposó* ~ *kabzsi*;

monimentum < ősl **monumont* > fu **boluwon* > ug **boluwan* > m *balván* > *bálvány*;

montis < ősl **montos* > fu **motu*, **molu* > ug **mol*, **mal* > m *mál*; magyarból albán *mal* 'hegy', rom *mal* 'part; (nyj) hegy'; **monticellus* < ősl **montucellos* > nyj **montu-collos* > fu **motukowu*, nyj-i **molukhowu* > ug **molkhow* > m **malhou*, ragos alakokban **malhát* > *málhát*, innen *málha*, vö **monticellum* > fr **monceau* 'halom, rakás';

morando < ősl ua > fu **morontu* > ug **moront* > m **morod* > *marad*;

mordeo < ősl ua > nyj **mordoo*, **mordo* > fu **mortu*, **morlu* > ug **morl* > m **morr* > *mar*, de **morsico* (vö *morsicātim* 'ajakát marcangolva') < ősl **morstsuco* > fu **morszszuku* > ug **mortszuk* > m **morcuk* > *marcog*, ma *marcangol*, vö régi *kóbor*, *tékoz*, *vonag* > mai *kóborol*, *tékozol*, *vonaglik* stb.;

**monito* (*monitum* mellett **monito*, mint *dictum* mellett *dicto*) < ősl **monuto* > fu **monutu* > ug **monut* > m **monudz-ok* > *mondok*; vö *monitōris* ~ *madár*; a régi magyaroknál ismeretes volt a madárjólás;

portus < ősl **portos* > fu **portu* > ug **port* > m *part*; figyelemreméltó, hogy a 'kikötő' jelentésű lat *portus* m megfelelője *part*, míg a 'part' jelentésű lat *rīpa* m megfelelője *rév*; a fu alapnyelvet beszélő nép hajóskultúráját illető megjegyzéseket l. a Függelékben;

pot, *potis* < ősl **poti* > fu **poti* (veláris i!) > ug **pot* > m **fot*, állandó összetételekben, hangzóközi helyzetben vagy mássalhangzó után: **chot*, például **mul-fot* > *mulchot* > *múlhat*, ilyen összetételekből elvonva *hat* (ige); l. a következő szót;

pontis < ősl **pontos* > fu **pontu* > ug **pont* > m *pod* > *pad*, származéka *padló*, alakváltozata *palló*; állandó összetételek második tagjaként, magánhangzóközi helyzetben vagy mássalhangzó után **-pod* > **-fod*, **-chod*, birtokos személyragos alakban **-choda* > *-hida*; az effélékből elvonva *híd*; jó példa hasonló alakpár keletkezésére a *part*: **verespart*, **mogospart* > *Veresmart*, *Magasmart*, és ezekből elvonva *mart* (ahogyan például Vörösmarty szólítja magát Martynak); vö lat *pot* ~ m *hat* (ige).

3. Lat *e* < ősl *o* > fu *o* > m *o*, *a*:

pedis < ősl **podos* (vö gör *podos* 'pedis') > fu **potu* > ug **pot* > m **pot*, birtokos személyragos alakja **pota* >

pata, ebben: *lópata*; ragos alakokban **potát* > *petát*, ebből elvonva nyj **peta*, innen bulg *petá* 'sark'; a *pata* átvétele a cseh *pata*, ném *Pfote*, fr *patte*, melynek származékai: *pattu*, *pataud*, *patauger*, *patouiller*, *patrouiller*, *patrouille*, *patin*, *patiner*, *patinage*, *épater*, *épatement*; a rengeteg származék az átvétel régiségére vall, a 10. századra.

-genus (vö *caprigenus*, *malignus* stb.) < ősl **gonos* (vö gör *gonos* 'nemzés, nemzedék, nemző') > fu **konu* > ug **kon* > m *kan*; *genitōris* < ősl **gonutōros* > fu **konutōru* > ug **konutor* > m **konudzor* > **konudor* > **kondor* > *kandur*, mint **ficsor* > *ficsur*;

ferrum < ősl **thersom* vagy **thorsom* > fu **thorszu* > ug **thorsz* > m **torsz*; **ferculum* ~ **torszk* > *tarack*; **torsz-koh* 'vas-koh' > *Torockó*; vö *plumbum* ~ *ólom*, *vasculum* ~ *vas* stb.;

mentum < ősl **montom* > proto-fu **wontu* > fu **wotu*, nyj **wolu* > ug **uol*, **oal* > m *áll*; szakáll tkp *szak-áll*, vö *szak* 'gégefő';

centum < ősl **contom* > fu **kontu* > ug **khont*, nyj **khontu* > m *hodu* > *had*; egy had 100 emberből állott;

lūcifer < ősi **leucophoros* > proto-fu **liokuworu* > fu **lukworu*, nyj **likworu* > ug **likwir* (mindkét *i* veláris!), **lukwir* > m **ligvér*, **lugvér*, összetételben **ligvér-tiz*, **ligvér-tűz*, ragozva **ligvér-tűzet* > **lidvértzet* > *lidércet*, innen elvonva *lidérc* 'luciferi titio', alakváltozata nyelvjárási *ludvérc*; más irányú hangváltozással: fu **liukworu* > **ljuporu* > ug **jupor* > m *gyopár*; *lūciferum* > rom *luceafăr*, 'hajnalcsillag; a nap fia (népmesékben); tündöklő jelenség'.

4. Lat *o* < ősl *o* > fu *o* > ug *i* (veláris!) > m *é*:

corium ~ fu **korju* > ug **kirj* > m **kérj* > *kér*, ragozva **kérjot* > **kérgyot* > **kérgöt* > *kérget*, innen elvonva *kéreg*; elhomályosult összetétel **moncs-kér* > **boncskor* > *bocskor* 'mancs-kér', vö *agykér*;

porcus < ősl *ua* > fu **porku* > ug **pirk* > m **férk* > *féreg* 'ronda állat', eredetileg mélyhangú, tehát **férkot* > *férgöt* > *férget*; *porcellus* < ősl *ua*, nyj **porcollos* > fu **porkowu* > ug **pirkow* > m **filkou* > *filkó* 'valet'; régi **filkou* (veláris i!) rom **fălcău* > *flăcău* 'legény'; *filkó* >

szlovák és cseh *filko* 'filkó (a kártyában)'; *porcārius* < ősl ua > fu **polkērju* (*r — r > l — r!*) > ug **pikērj*, **pikārj* > m **fikaj* > *fika*; a jelentésváltozás: 'disznópásztor' → 'gyalogpásztor' → 'gyalogvitéz, talpas'; *porcellus* és *filkó* jelentéstani kapcsolata ugyanolyan, mint a magyar *malac* és az ennek alapul szolgáló szlovén *mládci* 'die Jungen' szavaké;

merito < ősl **meruto* > nyj **moruto*, **morto* > fu **mortu* > ug **mirt* > m **mélt-ok*; csak -ó képzős alakjában: *méltó*, ragozva *méltán*;

hortus < ősl **chortos* > fu **khortu* > ug **khirt* > m **kért* > *kert*; *vadkert-fa*, ejtsd *vatkerfa* > **vatkorfa* > *vackorfa*, innen *vackor*;

5. Lat *e — o* < ősl *e — o* > ősl nyj *o — o* > fu *o — o* vagy *o — u*;

decoro < ősl ua > nyj **docorō* > fu **tokoru* > ug **tokor* > m *takar-ok*, innen *takar*, származéka *takarít*, *takarodik*, *takarmány*, *takarék* stb. vö *decora* ~ *tükör*, tkp 'vminek a színe', viszont *dēdecus* < ősl ua > nyj **dādocos* > fu **tātoku* > **totoku* > ug **totku*, **titku* > m *titok*, tkp 'a dolog nem látszó része; l'envers du décor';

fero < ősl **pherō* > nyj **phorō* (mint lat **secors* > *so-cors* vagy gör *gergyra* > *gorgyra* 'Kerker, Gefängnis', *Triptolemos* > vulg attikai *Triptolomos*) > fu **boru* > ug **bir* > m *bir-ok*, *bír*; gör *phoros* 'hozomány, ajándék, adó, vám' ~ ősl **phoros* > fu **boru* > ug **bir* > m *bér*, ebből rom *bir* 'adó', valamint horvát *bir* 'collecta, census', blg *bir* 'impôt, contribution, taxe', orosz nyj *bir* 'Kopfsteuer' (MSzJ 796); **fermen* < ősl **phermo* > nyj **phormo* > fu **bormu* > ug **borm* > m *barom*, ősrokon csagatáj *barim* 'das Vermögen, Reichtum';

emo < ősl **nemo* (vö gör *nemō* 'oszt, osztozkodik; legel-tet, lakik') > nyj **nomō* > fu **nyomu* > ug **nyom* > m *nyo-mok*, a határ-osztás mesterségszava, vö *nyomás* 'legelő', in-nen rom **iımaş* > *imaş* 'ua' és vö gör *nemos* 'legelő, liget', lat *nemus, nemoris* 'liget' ~ finn *nurmi* 'rét', m *nyár(-fa)*;

veho < ősl **vechō* > nyj **vochō* > fu **wokhu* > ug **wokh* > m **vaguk*, innen **vag* > *vág*, s ennek alapján *vágok*, vö *vagdos*, *vagdal*, ősrokon ném *wiegen*, *wog* 'mér'; az ősmagyar **wok-* tő igenévi származéka **wokou*, ra-

gozva **wokout* > *vékát*, innen *véka*, *via* ~ *vég* ~ *ném Weg*;

clepo ~ *ösl nyj *clpō* > proto-fu **klopu* > fu **llopu* > ug **lop*; **lop ik* > m *lop-ok*; *lopval* > 1. *lopva*, 2. *loppal*;

rego ~ *ösl nyj *rogo* > fu **roku* > **ruku* > ug **ruk*; **ruk ik* > *rugok*, *rúg*, tkp 'kiegyenesít', vö kirúgja magát (pl meggyúrt ruha);

peto ~ *ösl nyj *potō* > fu **potu* > ug **pot*, **put* > m *futok*, *fut*;

lego ~ *ösl nyj *logō* > fu **loku* > ug **lok* > m **lakok*, ma csak visszaható *lakom*, tkp 'szedem magam', innen egyrészt 'jól lakom', másrészt 'maradok, tartózkodom'; az ember ott lakik, ahol a föld termését begyűjti, vö *vēno* ~ *von* ~ *ném wohnen*, továbbá gör *nemō* 'legeltet' s innen 'lakik'; *legēbat* ~ *legel*, tkp 'szedeget', **legisco* ~ *ös nyj *logusco*, ebből **loguscit* > fu **lokuskji* > ug **lokhuscs* > m **lohos*, **lovos* > **olvos* > *olvas*, mint **petisco* ~ *futos-ok*; *colligo* ~ *ösl nyj *collogō* > fu **kullok* > ug **kullok* > m *kullogok*, *kullog*, tkp 'szedeget, szedelődzködik, szedelődzik', innen 'lassan halad', vö NySz: Keresztjáró héten mit kullagsz az rozsbán?; a *lakik* származéka a *lak* 'domicilium', ebből *lakság*, *lakság-magyar* mint a *székelység*, *székely-magyar* ellentéte; -z képzővel *lakozik*, ebből **lokozou* > **lakozeu* > **lagzé* > *lagzi*, mint *kaposó* ~ *kapzsi*, továbbá **lokozolm* > *lakodalom*, -z- > -d- változással, mint *ézös* > *édes*, *gondolkozik* > *gondolkodik*, *alkalmazik* > *alkonyodik*, **fejezelm* (vö *fejez*, *befejez*) > *fejedelem* stb.; *lakozik* régi **lokozik*, ill. **lokodzik* alakjának volt **lokodik* változata is, ebből való — szláv közvetítéssel — a román *logodesc* 'eljegyez', *a se logodi* 'jegyet váltani'; *lakik* igénk -alom képzős származéka **lakalom* volna, régi magyarban **lokolm*, **lakolm*, melynek átvétele blg *lákóm* 'gierig, âpre; gourmand, glouton', rom *lacom* 'mohón'; a nőnemű szláv *lakoma* visszavétele a magyar *lakoma* 'falánk', melynek -l képzős igei származéka **lakomál*, továbbképezve **lakmároz* > *lakmároz* (így Szily Kálmán), mint **sütkél*, **futkál* mellett **sütkélez*, **futkároz* > *sütkérez*, *futkároz*; a magyar *lakik* átvétele az ószláv *lakati* és *alkati*, tkp 'lakhatnékja, falhatnékja van', és a rom *lăcuiesc*, *locuiesc* 'lakni', vö *lakás* > rom *lăcaș*, *lacaș* 'lak';

pello ~ ösl nyj **pollō* > fu **pollu* > ug **poll* > m *pall-ok*;

pulso < ösl **pelsō* > nyj **polsō* > fu **pōsu* > ug **pos* > m **pos* és *fos-ok*; -ék képzős származék **posék* > *pocsék*, ebből *pocsékol*, régi **posokol* > **poskol* > *paskol*; a *fos* ige jelentésváltozása 'ver, csap' → 'egyszerre kilök, elhajt, elcsap', vö, hogy bizonyos ételek *elcsapják* az ember hasát; *pulsāre* > fr *pousser* 'tol, nyom; (meg)lök, eltaszít; hajt, kerget, sürget; hajt, növeszt; kiterjeszt, fokoz';

merso < ösl **merctō* > nyj **morctō* > fu **morktu* > ug **morkht* > m **morht-uk* > **martok*, innen **mart* > *márt*, ebből *mártok*, vö *Marton* és *Márton*;

sēligo < ösl **sēlego* > nyj **sālogo* > fu **sāloku* > ug **solok* > m *salyog* > *sajog*, tkp 'választ, vált', innen 'színt vált, fényt vált', a váltakozó fényerejű tündöklés, majd a váltakozó erejű lüktetés igéje;

agnellus < ösl ua, nyj **agnollos* > proto-fu **oklohu* > fu **oklowu* és **oglowu* > ug **oglow* > m *ollou* > *olló* 'agneau; cheveau; ciseaux';

fervor < ösl **phervor* > nyj **phorvor* > fu **borwu* > ug **boru*; > m *bor*, tkp 'fervor vini'; az alapszó *ferveo* < ösl **pherveo* > nyj **phorvoo*, **phorvo*, ebből valamilyen ok miatt **porvo* > fu **porwu* > ug **porw* > m **forv-ok* > *forrok*; *ph-* > nyj *p-*, mint *foro* > ösl **phoro* > nyj **poro* > fu **poru* > ug **por*, **pur* > m fúrok;

suspītio < ösl **suspectio* > nyj **suspocitio* > fu **suspoktju* > ug **suspocs* > m **suspos* > *suspus* (r) 'blamage; gyanús dolog' > *suskus* 'gyanús dolog'.

6. Lat *o-* < ösl *o-* > fu Ø, hangsúlytalan helyzetben:

**oblītat* < ösl **opileivitat* > nyj **pileiitat* > fu **pelejite* > ug **peleit* > m *felejt* > **felejd* > *feled*, vö *majt* > *majd* stb.;

óbicis < ösl **opijecos* > nyj **pijecos* > fu **pejeku* > ug **pēk* > m *fék*;

operándo < ösl **oporando* > nyj **porando* > fu **porontu* > ug **poront* > m **forod* > **farad* > **fárad*, mint *domando* ~ **tomod* > **tamad* > *támad* vagy mint **szapor-eső* > **zapor* > *zápor*, **kaproz* > nyj **kapraz* > *káprázik* stb.;

opella < ősl **opèrla* > nyj **perla* > ug **perl* > m *per*,
de *perlek*; magyar *pör* > rom *pîră*, mint *bot* > *bită*,
szám > *samă*, *seamă*;

obscēnē < ősl **obscēnē* > nyj **vscānā* > fu **skjōnā* >

ug **scsunā* > m *csunyán*, *csúnya*; a latin határozói ala-
koknak megfelelő magyar melléknevek listáját l. a nyelv-
tani részben;

objacuit < ősl **opijacuit* > nyj **pijacuit* > fu **peje-
küwi* > ug **pēküw* > m **feküw*, csak származékokban,
mint *feküvés*; az sz-szel bővülő alak *fekszik*, régen *fe-
szén* is.

Az *ō* hang

A lat hosszú *ō* ie — és ősl — előzménye *ō*, néha *au*.

Az ősl *ō* fu folytatása *ō*, némelykor *ū* és *ī*, ahonnan arra
következtethetünk, hogy az ősl hosszú *ō* zárt volt, és né-
mely esetben átment *ū*-ba.

1. Lat *ō* < ősl *ō* > nyj *ū* > fu *ī*:

prō, *prōd-* < ősl **prōd* > nyj **prūd* > fu **-wrūt* > ug
**-urit*, **-irit* > m **-eret* > *-ért*, nyj *-ér*; vö fr *pour* 'ua';

cōpia < ősl ua (ie **coopia*) > nyj **cūpia* > fu **kīpje* >
ug **kīpj*, **kīpp* > m *kép*, származéka *képes*, *képesség*;
vö *copia est* 'szabad', régiesen *képes* (a dolog); *pro mea
copia* 'képességemhez képest'; *kép* > rom *chip* 'kép; mód';

cōpula < ősl ua > nyj **cūpula* > fu **kīwile* > ug **ki-
wel* > m *kéve*, vö fr *couple* 'fűzőszíj; egy pár'; vö még
merges 'búzakéve' < ősl **morges* > fu **morko* > ug
**mork* > m *mark*, *marok*, *marék*, vö *marokszedő!*; *merga*
'mereklye' mellett **mergula*, tsz **mergulae* < ősl **mer-
gulai* > fu **merklej* > ug **merklē* > m *mereklye* (Szf);

titiōnes (tsz) < ősl ua > nyj **titiūnes* > proto-fu **szit-
jīne* > fu **sztjīne* > **szjīne* > ug **szin* > m *szén*; vö lat
titiōnem > fr *tison* 'félíg elégett, még parázsló fadarab,
üszök', rom *tăciune* 'tüzes fahasáb'; *sztj* > *szj*, mint pél-
dául **marasztja* > *marassza*, **eresztje* > **ereszje* > *eresz-*

sze stb.; az egyes számi alak *titio*, eltérő hangsúlyozással: a szókezdő *ti-* szótag hangsúlyos: *títio* < ősl ua > fu **tiit̃* > ug **titi*, **tüti* > m *tűz*, eredetileg 'izzó fadarab', vö *focus* 'tűzhely' > rom *foc* 'tűz';

-*crētiōnis* < ősl **crētiōnos* > nyj **crātiūnos* > fu **korōtjūnu* > ug **korocsun* > m **karacsun* > *karácsony*; a szó eredeti jelentése '-crétio sōlis', azaz 'napnövekedés, napszületés';

prōvoco < ősl ua > nyj **prūco* > fu **wriku* > ug **riku* > m **rihuk* > *rivok*; *prōvocābat* ~ *rivall*, **rival-kodik* > *ripakodik*; *prōvocans* ~ *rikan*; *k* ~ *h*, mint *rokon* és **roh-é* > *reá*, *rá* stb.

2. Lat *ō* (néha *ū*) < ősl *ō* > fu *ō*, esetleg *ū*:

fūrem < ősl **phōrm* > fu **bōrm*, nyj **bōrw* > **wōrw* > ug **worw* > m *oru*, ragok előtt *orv-*, például *orvul* 'tovajul'; *b* — *w* > *w* — *w*, mint *battuit* < ősl ua > fu **betwi* > **wetwi* > ug **wötü* > m *üt*, akkuzatívuszi alakok: *sētam* ~ fu **sētem*, nyj **sēlem* > *selyem*, *ív soie*, *sitim* < ősl ua > proto-fu **siszim* > fu **s-szim* > ug **szim*, összetételben **szim-jonh* > m **szom-jonh* > *szomhoh* > *szomju*; *pēdim* ~ fu **ptetim* > **tetiw* > m *tetü* stb.;

mōtans < ősl **mōtant* > fu **mōton* > ug **moton* > m **modzon* > *mozzan*, *moccan*; *mōtābit* ~ *mozog*, *mōtāre habet* ~ *mocorog*;

pōpulus < ősl ua > fu **ptōplu* > ug **toplu* > m *topolya*; fr *peuplier* ~ m *topolya*; vö *gyantár* és *gyanta*;

**nōdāminis* < ősl **nōdāmonos* > nyj **nōdāmnos* > fu **nōtāmlu* > nyj *nōlamplu* > ug **nyolampl* > m **nyolab* > *nyaláb*; vö **quassāminis* ~ *hasáb*, *pedāminis* ~ *láb*;

pōmus < ősl ua > fu **pōmu* > **pōwu*, nyj **pūwu* > ug **pow* > m **fau* > *fa*, ragozva *fát*; a jelentésváltozás: 'gyümölcsfa' → 'fa'; vö rom *pom* 'gyümölcsfa; élőfa'; a kivágott fát a magyarok *holt-fá*-nak nevezték, ennek ugor kori alakjából való germán kori átvétel ném *Holz*, vö m *holt* > rom *hoit* 'dög';

cōdicis < ősl **scōducos* > fu **skjōtuku* > ug **scsutuk* > m *csutak*; *cōdicillus* ~ *csutkō*, *csutikó* (Szf), ősl *sc-* > lat

c- a nominatívuszi alakban következett be: **scōdex*-ből elhasonulással *cōdex*, és az itt keletkezett *c-* kezdet behatolt a többi alakba is; vö még *coxa* < ősl **scoxa* > fu **skjukhszo* > ug **scsukhsz* > m *csúz*;

sōlis < ősl **sauilos* (olv *saujlos*) > fu **soujlu* > ug **sūlj* > m **hulj* > *húgy* 'csillag';

ōdi < ősl *ua* > fu **ōti* (veláris *i!*) > ug **ut* > m **ut*, csak *-ál* képzős származékában: *utál*, vö *ítél*, *kinál* stb.;

cōnor < ősl akt **cōno* > fu **kōnu* > ug **kun* > m **kun*, csak *-ál* képzős származékában: **kunál* > *kénál* > *kinál*, mint *trufál* > *tréfál*;

termō < ősl *ua* > nyj **tormō* > fu **szormu* > ug **szorm*, nyj **szormu* > m *szormu* > *szorm*; származéka *szárma-zik*; vö *termō* > rom *țarm* 'partvidék'; a *carmen*-félék ősl alakja **carmon*, illetve **carmō*, vö ősl **carmō* > fu **kormu* > ug **korw* > m **kar* > *kár*, de **carmino* (vö fr *charmer* 'elvarázsol') ~ *károml-*, *károm(l)kodik* stb.;

expōno < ősl *ua* > nyj **xpōno* > proto-fu **szpōnu* > fu **pōnu* > ug **pun* > m *fonok*, *fonyok*; a magyar szó a pók és a selyemhernyó igéje volt, a pók és a selyemhernyó ugyanis fonalat ereszt, vagyis tesz ki, exponál; a román a szót teszi ki: *expōno* > *spun* 'mond'; ősl *sp-* > fu *szw-*, az *expōno* esetében azonban jelentéstani mozzanatok (a szó *ex-* és *-pōno* összetétele!) épen tartják a *p* hangot, vö *expensa* < ősl **expenssa*, **expenstsa* > proto-fu **szpensztsze* > fu **pensztsze* > ug **pensztsz* > m **penzdz* > *péNZ*, tkp 'költség, költőpénz';

pōno < ősl *ua* > fu **pōnu* > ug **pun*, **puny* > m **funy* > *fogy*; a m szó jelentésváltozása: '(zsírjából) letesz' → 'fogy', vö, hogy ma is mondják: leadtam a súlyomból, leadtam a kilóimból; a lat *pōno* a fr-ban is jelentésszűkülést szenvedett: *pōnere* > *pondre* 'tojni, (tojást) tenni le'; *sēpōno* 'félretesz' ~ *sunyok* (fejet);

monitōris < ősl **monutōros* > fu **monutōru*, nyj **mon-tōru* > ug **montor* > m *modor* > *madar* > *madár*, vö régi *modorus* 'madaras' > *Modrus*;

genitōris < ősl **gonutōros* > fu **konutōru* > ug **konutor*, nyj **kontor* > m **kondor* > *kandúr*, vö rom *fecior* > m *ficsor* > *ficsúr*;

captōris < ősl *ua* > fu **koptōru* > ug **koptor* > m *ua* >

**kaptar* > *kaptár*, tkp 'méhfogó, méhbefogadó'; a *p* megmaradását talán ösl **capitōros* magyarázza, bár talán elég. ha *kap* analógiájára gondolunk, vö *kaptat* stb.

A kettős magánhangzók

1. Lat *au* < ösl *au* > fu *ou* vagy *ō*, és *eü*, hangsúlytalan helyzetben *u* és *ü*:

fauces < ösl **chauces* > fu **kheūke* > ug **kheük* > m *góg*, birtokos személyraggal *gége*, mint *toka*, *boka*, *zúza*, *vese* stb.; *góg* főnevünk elvonás a *gógös* melléknévből, mint *csikos*-ból *csík* 'sáv', *piszkos*-ból *piszok* 'szemét' stb.; a *m* szó ugyanazt a zöngésülést mutatja, amelyet *focus* ~ *góg* (Szf) 'tűzhely' esetében is tapasztalhatunk; nyelvünkben *k* > *g* gyakori: *kópé* > *góbé*, *kalitka* > *galicka*, *kaliba* > *galiba* stb.;

auricula < ősi **auricla* > fu **ürekle* > ug **ürekl* > m *üreg*, vö fr *oreille*, rom *ureche* 'fül'; *auris* alapján **ör* alakú szót várnánk, ennek csak származékai maradtak fenn: *üres*, *ürít*;

auguro < ösl *ua* > fu **oukuru* vagy **ōkuru* > ug **okur* > m **okor* > *akar*;

augúrium < ösl *ua* > fu **ukúrju* > ug **kurj* > m *kor*, vö *jókor*, *rosszkor*, mint fr *bonheur*, *malheur*;

**taurculus* < ösl **taurclos* > fu **tourklu*, **törklu* > ug **turkl* > m **turk* > *tulk-*, *tulok*; az *-rk-* > *-lk-* változásra vö *porcellus* ~ *filkó*, *arguo* ~ *alk-*, *alkuszom* stb.;

fautōris < ösl **phavitōros* > fu **bowutōru* > ug *bowutor* > m *bátor*;

caulis < ösl *ua* > fu **keūli* > ug *kēl* > m *kel*; lehet az osztrák—német *kel* átvétele is (SzSz);

cauliculārius < ösl **cauliclārios*, **cauluclārios* > fu **kulukjērju* > ug **kulutyārj* > m **kulutyaj* > **kulotyá* > *gulótya*, származéka *gulótyás*; a *m* szó eredeti jelentése 'káposztás töltelék' s innen 'csomósság, gulótya';

sōlis < ösl **sauilos* > fu **soujlu* > ug **sūlj* > m **hulj* > *húgy* 'csillag';

cōdicis < ösl **scauducos* > fu **skjoutuku*, **skjōtuku* > ug **scsutuk* > m *csutak*.

2. Lat *ū* és *ī* < ősl *eu* > fu *io, jo* és *iö, jö*:

dūco < ólat *douco* < ősl **deuco* > fu **tioku, *tiuku* > ug **tyuk* > m *gyuk* > *dug*; a jelentésváltozás: 'vezet, visz' → 'odavisz, odavezet, odadug' → 'bedug, eldug', vö *odadugta az ujját, ide ne dugd az orrodát*; ilyen ráértéses jelentésváltozáson ment keresztül a fr *acher* 'eldugni' is: **coacticāre* > *acher*; „le sens primitif de *acher* est 'rassembler' pour soustraire a la vue“ (Clédat); *dūcere* > fr *duire* 'tetszeni', vö La Fontaine: „Genre de mort qui ne duit pas a gens peu curieux de goûter le trépas“, vö még rom *duc* 'viszek', *mā duc* 'megyek';

ductilis < ősl **deuctilis* > nyj **deuctlis* > fu **tioktli, *tiuktli* > ug **tyukty* > m *csúcs*; vö *ductilem* > fr *douille* 'lyuk, nyílás, fül (szerszámon, a nyél beerősítésére); csőkapocs, csőkarmantyú, tokmány; foglalat, tok; hüvely, huzat';

ductio < ősl **deuctio* > fu **tioktju, *tiuktju* > ug **tyukty* > m **gyucs, *dzsucs* > (elhasonulással) **gyuc* > *dúc*; a kenyérdúc a kenyér 'kijövése', a galambdúc a galambjárás helye, a 'kimenetel' helye;

-lūmino < ősl **leucmono* > fu **liokwonu, *ljoponu* > ug **jopon* > m *gyaponom, gyaponik, műveltetője gyapont*;

**lucto* < ősl **leucto* > fu **lioktu, *ljoktu* > ug **jokht* > m **gyoht* > *gyújt, *gyohtik* > **gyohlik*, ebből iktelenedéssel *gyúl*; vö ném *leuchten*;

liberē < ősl **leutheré* > fu **lithrá, *ljotrā* > ug **jotrā* > m *gyatra*, határozóból jelző *s e* révén melléknév, mint *rapidē* > rom *repede*; a jelentésváltozást az a körülmény magyarázza, hogy a feudális — és talán már a nemzeti — társadalomban ami és aki köteléken kívül esett, az *gyatra* volt, vö *kontár*;

fēlicis < ősl **phoideucos* (vö *fīdūcia*!) > fu **bojtioku, *bojtjuku* > ug **bōtyuk* > m **bógyuk* > *bódog, boldog, vö bódogtalan*.

3. Lat *ae* (*ī* és *ē* is) < ősl *ai* > fu *ej* és *oj*:

**caecia* < ősl **caicia* (két szótagos!) > fu **kejkje* > ug **kejty* > m *kögy* > *köd*, vö **caecia* > rom *ceață* 'köd', a

magyar és rom szó egyezése azt igazolja, hogy a rom szó alapján kikövetkeztethető vulg lat **caecia* nem újítás, hanem ősl örökség;

quaero < ősl **quairo* > nyj **quairo*, **coiro* > fu **kojru* > ug **kojr* > m **kejr-ok* > *kérök*; a *quaesivit* megfelelője régi **kersé*, ebből analogikus jelen idejű **kers* > *keres*; vö rom *cere* 'kér' és *cerseste* 'koldul' (melyek összefüggésének magyarázataát l. Ist I 145), a fr szó *quérir* 'megkeresni';

oleum < ősl **olaivom* > proto-fu **ulojwu* > fu **uwojwu*, **uoj* > ug **woj* > m *vaj*;

pinea < ősl **pīnaiva* > fu **pēnēwe*, **pīnejwe* > ug **penew* > m *fenyő*; a lat *pīnea* természetesen analogikus alak **pīneus* alapján, mint *dea*, *olea* is az etimologikus *dīva*, *olīva* helyett.

4. Lat *ī* < ólat *ei* < ősl *ei* > fu *ē* és *ī*;

Az ide vonatkozó anyagot és a kérdések megtárgyalását l. a lat hosszú *ī* < ősl *ī* szakaszban.

5. Lat *oe* (*ū* és *ī* is) < ősl *oi* > fu *oj*, *ō*; magashangú *ej*:

foedus < ősl **phoidos* > fu **bojtu* > ug **bojt* > m *bojt*: a m *bojt* és a lat *foedus* eredeti jelentése 'kötés, szerződéskötés'; más hangtani fejlődéssel: fu **bojtu*, nyj **bōtu* > ug **bot* > m *bot*, tkp 'megbízatus, meghatalmazás', vö. *botos ispán*; a régiek bottal vertek, a botbüntetés sokáig fennállt;

**foedero* < ősl **phoidoro* > fu **bojtoru* > ug **bojtor*, **bijtor* (veláris i!) > m **bitor* > *bitorlok*; a kikövetkeztethető régi magyar **bitor* ige igenévi alakja **bitorou*, ebből **bitrou* > **bitou* > *bitó*, családnévként *Bittó* is, származéka a családnévi *Bitai*; *-tr-* > *-t-*, mint **fitoros* > **fitros* > *fitos*, a jelentésfejlődés kiindulópontja a megbízatus fogalma: a bitorló más helyett gyakorolja a hatalmat, a bitó más nevében hajtja végre az ítéletet;

moenia < ősl **moinia* > fu **mejnye* > ug **menygy* > m *mend* > *mind*; *moenia* tkp a *commūne-mūne* (< ősl **moini*) elemének tsz-a;

cūra < ólat *coira* < ősl *ua* > fu **kōjre* > ug **khejr* > m *hér* > *hír*, vö hírem nélkül; *hirtelen* a régi nyelvben *hertelen*, vö a helynévi *Hertelend*;

poena < ösl **poina* > fu **pejne* > ug **pejn* > m **pīn* > *bin* > *bűn*; l. a Függelékben;

coelum < ösl **coilom* > proto-fu **kojlu* > fu **kōwu* > ug **khow* > m *hó*, összetételben *hónap*, tkp. egy hónyi nap, vö rom *o lună de zile* 'egy hó(nyi) nap'; a jelentés-összefüggésre vö lat *mensis* ~ m *menny*, továbbá lat *nimbus* 'felhő', szláv *nebo* 'ég', magyar *nap* 'nap', *coelitis* < *coilitos* > *hold*; más példa jelentéscserére: *portus* 'rév' ~ *part* 'rīpa' és *rīpa* 'part' ~ *rév* 'portus', ugyanígy *coelum* 'menny' ~ *hó* 'mensis' és *mensis* 'hó' ~ *menny* 'coelum'.

A MÁSSALHANGZÓ-RENDSZER

Az óslatin mássalhangzó-rendszer az ie mássalhangzó-rendszer lat-ági fejlődésének egyik állomása. Miután azonban egyik állomása az ie mássalhangzó-rendszer fu-ági fejlődésének is, a fu nyelvek tanúvallomása alapján pontosan meg lehet határozni, hogy ez az állomás a lat-ági fejlődésnek melyik szakaszán foglal helyet.

Íme az ie és a lat, gör, valamint az ösl és fu mássalhangzók leszármazási kapcsolatait feltüntető táblázat:

Ie	It	Lat	Rom	Gör	Fu
p	p	p, qu	p, p' (k')	p, pt	p, w, pt
b	b	b	b, g, Ø	b	b, w, bd
bh	ph	f-, -b-	f, h, Ø	ph, p	b, w, p
t	t, s	t, s	t, t, ci; s, s̄	t, s	sz, t, l
d	d	d	d, z, j	d, z	t, l
dh	th	f, b, t	<i>mint</i> bh	th, t	th, t, l
c	c	c, g	c, g, ci, gi, t̄	k	k (kh), tsz vagy sz
g	g	g, j	g, gi, j	g	k
gh	ch	h, f	Ø, f	ch, chth	kh, kj
qu	qu	qu, p, Ø	p, c, ci, Ø	p, t, k	kw (khw), p
gv	gv	v, gu, g	v, g, gi, b	b, d, g	kw, p
gvh	chv	f, v, gu, g	ua, gi	ph, th, ch	khw
r	r	r	r, i, n, l	r	r, l
l	l, r	l, r	l, r, i, n	l	l, lj, w; r
s	s, rs	s, r	s, s̄, r	h, Ø, s	s, r
v	v	v, Ø	v, b, u	Ø	w, Ø
j	j	j	j, i, Ø	h, Ø	j
m	m	m, mp, b	ua	m, mb	m, w, b
n	n	n, Ø	n, i, r	n, nd	n, l, ny > j

Ez a táblázat nem ad — s nem is adhat — teljes képet a lat és fu mássalhangzó-rendszer közt fennálló megfelelésekről. Hiányoznak belőle az ie alapnyelvet jellemző mássalhangzó-bokrok, mint amilyenek például a szókezdő lat *pr, br, fr, tr, dr, cr, gr, pl, bl, fl, cl, gl, gn, sp, st, sc, spr, scr, str, spl* vagy a szóközépi nazális sorok: *mp, mb, nf, nc, ng, nqu, ngv, mpr, mbr, nfr, ncr, ngr* stb.; nem is szólva az olyan ie alapnyelvi szókezdő mássalhangzó-bokrokról, amelyeket a latin sem őrzött meg: *sr, sl, sn, sm, stl, tl, dl, mr* stb. Mind e hangzó-bokrok fu — és magyar — megfelelőit az egyes hangok tárgyalása rendjén ismertetjük. Itt röviden szeretném összefoglalni azokat a legjellegzetesebb fu hangfejlődési tendenciákat, melyek végül is annyira átalakították a fu nyelvek hangtani arculatát, hogy az ie nyelvekkel való rokonításuk sokak szemében ma is szentségtörésnek látszik.

Már említettük, hogy a fu alapnyelvben egyrészt megszilárdult a labiopalatális magánhangzók ősl eredetű, de az ősl-ban csak variánsok képében jelentkező sora, másrészt — ezzel párhuzamosan, sőt részben éppen ennek következményeként — jelentékenyen kibővült a palatális magánhangzók és a *j*-s kezdésű diftongusok körzete. Ez a tényező a mássalhangzó-rendszerre is kihatott. Már a proto-fu-ban jóformán minden mássalhangzónak keletkezett egy palatális variánsa: *pj, bj, kj, tj, nj, lj, rj*, amelyek egy része aztán már a fu alapnyelvben szomszédhangokba csapott át: *pj > pt, bj > bd, nj > j, lj > j* stb. Néhány példa:

-plet < ősl **pelet* (vö ném *füllen*) > proto-fu **pjele* > fu **ptele* > ug **tel* > m *tel* (r) 'tölt', ikessedéssel *telik*;

cannabāria (*satio*) < ősl *ua* > proto-fu **kennebjērje* > fu **kembdērje* > ug **kendērj* > m *kender*;

nox < ősl *ua* > nyj **nux* (vö gör *nyx*) > proto-fu **njüks* > fu **jüks* > ug **jiks*, nyj **jikh* > m *í, é*, ragos alakokból elvonva *éj*;

rārē < ősl **rārē* > proto-fu **rjērē* > fu **jērē* > ug **jeri* > m *gyér, gyéren*;

cernit < ősl *ua* > nyj **cjernit* > proto-fu **tszerni* > fu **szerli* > **szirli* > ug **szirl, *szirr* > m *szűr*.

Többé-kevésbé szokatlan hangalakot öltöttek az *ie t* hangot tartalmazó szavak a *t > sz* változás következtében. Nem maga a *t > sz* hangváltozás szokatlan, hiszen erre mind a latin, mind a görög nyelv számos korai példát nyújt; a szokatlan az, hogy a fu alapnyelv gyakran éppen ott őrizte meg a *t* hangot, ahol a latinban *s* hangot találunk és megfordítva:

mersat < ősl **merctat* > fu **merkte* > ug **merkht* > m **mereht* > *merejt* > *merít*;

vītea < ősl **veiitaiva* > fu **wejiszejwe* > ug **weiszēw* > m **wejszew* > **veszjew* > *vessző*; *vītis* ~ (málna)-*vész*;

rom *vītea* 'űsző' < lat **vitella* < ősl *ua* > proto-fu **wiszele* > fu **wiszewe* > ug **wiszew* > m *űsző*.

A rom *vītea* ~ m *űsző* esetében tapasztalható *-ll-* > *-w-* hangváltozás is „szokatlan“, de csak a finnugrisztikában; a rom, a fr, a lengyel és annyi más nyelv a hasonló példák százait nyújtja. Önmagában nem is tartalmaz semmi jellegzetességet. A fu-ági fejlődésben azonban az *-ll-*, *-l-* > *-w-* változás más hangváltozásokkal egyidejűleg jelentkezett. Ilyen a nagyarányú denazalizálódás: *m* > *w*, *b*; *n* > *l*; *nt* > *t*; *nd* > *t*, és a valamivel későbbi *-t-* > *-l-*. Ha több ilyen hangváltozási tendencia egyszerre érvényesül egyazon szó hangtestében, akkor az egymással egyező latin és magyar szavak hangalakja közt csakugyan „felismerhetetlen“ a közös eredet, akkor csakugyan nagy köztük a hangtani különbözés. Íme két példa:

manicula < ősl **manicla* > proto-fu **meneklje*, nyj **meneklje* > fu **belenkje* > ug **belencs* > m *belencs* > *belincs* > *bilincs*;

mentum < ősl **montom* (vö ang *mouth*) > proto-fu **wontu* > fu **wotu* > **wolu* > ug **ol*, **uol* > m **al* > **ál* > *áll*.

Gyakori a fu alapnyelvben a mássalhangzóra következő *r* kiszóktatása. Erre a rom is számtalan példát nyújt: *per extra* > **pre stră* > *peste* 'túl', *fratrem* > *frate*, *cribrum* > *cibru* > *ciur* 'rosta'. Így a fu alapnyelvben is:

grānāria (*satio* és *coctio*) < ősl *ua* > proto-fu **krēnjērje* > fu **kēnyērje* > ug **kenyērj* > m *kenyér*; a régi m nyelvben kikövetkeztethetőleg 'búzavetés' jelentése is volt, vö *Kenyérmező*;

grāmineum (*sēmen*, *sēminium*) < ősl **grāmonaivom* > proto-fu **krōbunojwu* > fu **kōbunaju* > ug **kobunuj* > m **kabonaj* > *gabona*, mint *kaliba* > *galiba*, *kalicka* > *galicka*, *kópé* > *góbé* stb.

Elképzelhető, milyen arányú lesz a szó hangtestének módosulása, ha az *r* kiszöktetése találkozik egyrészt a denazalizációval, másrészt például a *-t-* > *-l-* hangváltással. Íme:

inferum < ősl **onthrom* (vö ném *unter* 'alatt') > nyj **onthrom* > proto-fu **othru*, **otru* > fu **otu*, nyj **olu* > ug **ol* > m *ol* > *al*;

infimum < ősl **onthumom* > fu **otumu*, nyj **olumu* > ug **olum* > m *alom* 'marhák alá tett szalma, szalma-alj'.

Nem mindig a fu az, amely a felismerhetetlenségig módosítja a szavak hangalakját. Olykor éppen a lat-ági fejlődés rugaszkodott el a rokon nyelvekétől:

ūva < ősl **slūva* > fu **szilīwe* > ug **sziliw* > m *szöllő*; ősrokonok szláv *sliva* 'szilva', melyből való a magyar *szilva*, továbbá ang *sloe* 'kökény'.

A lat-ági hangfejlődés: ősl **slūva* > **slūva* > **lūva* > **wūva* > *ūva*; ezt a származtatást a szláv és germán, valamint finnugor szavak egészen bizonyossá teszik.

Bemutatok végül néhány példát a mássalhangzó-bokrok eltérő irányú fejlődéséből:

prius < ősl **prios* > fu **wrju* > **urju* > ug **urj* > m *orj*, *orr*;

prīsci < ősl **prioscī* > fu **wrjoskji* > ug **urjoscs*, nyj **urjoss* > m **orjas* > *óriás*; a régiek óriások voltak, természetesen;

fulgor < ősl **phlogor* > fu **wloku* > ug **wilok* (veláris *i*) > m **vilak* > *világ*; *fulmino* < ősl **phlogmono*, **phlommono* > *villámlik*;

frangeus < ősl **phrangont* > fu **wrokon* > ug **rokon* > m *rokkán*;

**fragmentula* < ősl **phrangmoncla* (palatális o-val!) > fu **remmenkle* > ug **remekl* > m *remek*;

stringo < ősl *ua* > nyj **strungo* > proto-fu **szrunku* > fu **szurunku* > ug **szurunk* > m **szurog* > *szorong*; a régi **szorog* származéka *szorgos*, *szorgalom*; a német *sorgen* alapján azonban arra következtethetünk, hogy a lat szó hangfejlődése: **strungo* > *stringo*;

scālae < ősl **scālai* > fu **skjēlej* > ug **scsēlē* > m *csille*.

Magától értetődik, hogy egyes szavak hangalakja minden nyelv fejlődése rendjén roppant változásokon mehet keresztül. A kicsinyítő képzős román *ușor* alapszavában a kikövetkeztethető *u*-ban nehezen ismerjük fel a latin *levis* szót. Ez a körülmény azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a latin *levis* román folytatása az *ușor* 'könnyű' szóban helyet foglaló *u*-.

Így kell felfogni az olyan eltérő hangtestű lat és m szavak viszonyát is, mint amilyenek például *nox* és *ěj*, *inferum* és *al*, *mentum* és *áll*. Két rokon nyelvi szó egyezését nem hasonlóságuk bizonyítja, hanem az a körülmény, hogy rendszert alkotó szabályos hangváltozások közbeiktatásával egy kikövetkeztetett harmadik alakból mindkettő levezethető.

A következőkben a rendszert alkotó szabályos hangváltozásokat az egyes mássalhangzók nézetéből vesszük szemügyre.

A *p* hang

A lat *p* az ie *p* folytatása. Hasonulás következtében némely ie *p* a lat-ági fejlődés rendjén átment *qu*-ba; e hangok fu megfelelőit l. *qu* alatt.

A fr-ban a lat szókezdő *p* megmaradt: *pedem* > *ped*; az intervokális *p* azonban átment *v*-be: *nepōtem* > *neveu*. A rom-ági fejlődés rendjén a lat *p* minden helyzetben megmaradt, de palatális magánhangzók előtt sajátos palatális változata keletkezett, melynek népnyelvi ejtése *ptj*, *kj*, *tj*, például lat *pellem* > *piele*, népnyelvi *pchiele*, *chiele*, mintegy *pkjele*, *kjele*, *tjele*.

Az ősl *p* fu folytatása szó elején *p* vagy *pt*, intervokális helyzetben *p* vagy *w*, szó elején *r* vagy *l* előtt *w*.

A magyar-ági fejlődés rendjén a fu szókezdő *p* legtöbbször átmegegy *f*-be, nemritkán váltakozik *p*-vel, gyakran megmarad *p*-nek, és ez a *p* néha átmegegy *b*-be. Sajátos hangtani környezetben más változatok is keletkeznek. Egyes szavak esetében fel kell tételeznünk, hogy ősi szókezdő *p*-jük már a fu alapnyelvben *w* alakot öltött. Ősl *sp*- > fu **szw*, de már ősl *-sp*- > fu *-sp*-.

a) Szó elején

1. Lat *p-* < ösl *p-* > fu *p-* > m *f-*:

pango < ösl *ua* > fu **ponku* > ug **ponk* > m *fog-ok*; *pangens* ~ *fogan*, *pangendo* ~ *fogad*, vö ném *fahen*, *fangen* 'fogni';

parat < ösl *ua* > fu **pere* > ug **per* > m *fér*, *hozzáfér* vmihez, *megfér* vkivel, származéka *férkezik*, *férkőzik*, régi és nyj *füremedik*, valamint *fireg* ebben: *fireg-forog*; a *fireg* származéka a *fürge*;

paria (*pār* tsz-i alakja) < ösl *ua* > fu **perje* > ug **perj* > m *férj*, összetételben is: *férfi*; vö lat *paria* > fr *paire* 'egy pár';

parilis < ösl *ua* > nyj **parlis* > fu **pelli* > ug **pel* > m *fél*;

pavet < ösl *ua* > fu **pewe* > **pele* > ug **pel* > *fél*;

pectit < ösl *ua* > fu **pektu* > ug **pekht* > m *fajt*;

pendet < ösl *ua* > fu **pete* > **pite* > ug **pit* > m **figy* > **fig* > *függ*; a régi m **figy* alakhoz kapcsolódik *figyelem*, tkp 'függés'; -*gy* > -*g*, mint *Somogy* ~ **Simigy* > *Sümeg*; -*t* > -*ty* > -*gy*, mint *unda* ~ ug **wit*, **wüt* > *ügy* 'víz', *orbita* ~ ug **örwit*, **örwüt* > *ürügy*, valamint *ut*, *uti* ~ ug **khwot*, **khwut* > *hugy*, *hogy* stb., vö még *pendēbit* ~ *fitog-tag*, *fiteg* > *fityeg*;

pendit < ösl *ua* > fu **penti* > ug **pent* > m *fed*, eredetileg nem a fazekat fedték be a fedővel, hanem a fedőt fedték, azaz: függesztették a fazék fölé; *pendula* ~ *fedél*, vogul *päntil* 'ua';

pondero < ösl **pondoro* > fu **pōtoru* > ug **potor* > m **fotor* > **fotyor* > *facsarok*; *ponderābit* ~ *fintorog*, *ponderat* ~ *pödör*; az eltérő hangsúlyviszonyok eltérő hangváltozatokat eredményeztek: *pödör* és *penderit*, *fondorl* és *fintorít*, **fintró* ~ *finta*, mint **fitros* > *fitos* stb.; a jelentésváltozás a kalmármérleg szakadatlan facsarodásából érthető;

pensat < ösl **penssat*, **penssat* > fu **pesztsze* > ug **pisztsz* > m **fizdz* > *fűz*, *pensitat* ~ *fizet*; a régiek a súlyt a kalmármérleg kampójára fűzték; *pensat* > fr *il pèse* 'nyom', rom *pasă* 'nyomja a szívemet', *nu-mi pasă* 'nem törődöm vele';

peto < ősl ua > nyj **poto* > fu **potu* > ug **pot*, **put*; **put ik* > m **futuk* > *futok*; *petit gloriam* 'fut a dicsőség után'; *petens* < ősl **petont* > nyj-i **potont* > fu **poton* > ug ua > m *pattan*; **petēbit* (archaikus futurum, 1. a nyelv-tani részben) ~ *pattog*;

**pictitat* (*picto* mellett **pictito*, mint *domo*, *clāmo*, *dicto* mellett *domito*, *clāmito*, *dictito*) < ősl ua > fu **pektjetet* > ug **pecset* > m *feset*, ragozva *fesetek* > *festek*, ebből *fest*, az egyetlen -*st* végű magyar ige;

piguīt < ősl ua > nyj **puguīt* > fu **pikhwi* > ug **pikhw*, **pukh* > m **foh* > **fah* > **fá*, mondatfonetikai helyzetben *fáj*; a múlt idejű alak **fāht* > *fājt*, a műveltető **fāhtat* > *fājtat*, alakv *fájlal*;

pudet 'megszégyenít' < ősl ua > fu **pite* > ug **pit*, **pet* > m *fegy* > *fedd*; *fegy* és *fedd* eredeti jelentése esze-rint 'pirongat';

putrendo < ősl **putrondo* > fu **purrontu* > ug **pirront* (veláris *i!*) > m **firröd* > *fered*, **firröd-ik* > *fürdik*; a régiek nem tisztálkodó, hanem gyógyuló szándékkal fürödtek a pokolsárban, fürdött továbbá a ruca a tóban, a disznó a pocsolóyában, a veréb a porban; *putredāle* ~ *fertő*, vö rom *putregai* 'rothadmány, fertő'; **putridābit* ~ *fer-teg*, *fetreng*;

pāgus ~ fu **pōku* > ug **pok* > m *fok*; a vidéket a régiek fokokra osztották, mint ahogy a nemek (nemzetségek) is fokokra oszlottak: **fajt-fok* > *fajfok*; vö hogy a nomen latinum is pagusokra oszlott: *nōmen* ~ *nem*, *pāgus* ~ *fok*;

palma < ősl ua (korábbi **palpma!*) > fu **pelwe* > **pilwe* > ug **pilw* > m **filū* > *fül*; a fül is tapogat, a hangokat tapogatja;

palūdes (tsz) < ősl ua > fu **pelīte* > **pelite* > ug **pelit* és **pelt* > m **felt* > *feld* > *föld*; vö lat **palūdem* > **padūle* > rom *pādure* 'erdő', ném *Feld* 'mező'; a m szó eredetileg a mocsaras vidék fűvel-fával benőtt földköpenyét jelentette, vö lat *palūdāmentum* 'köpenyeg' ~ *Földény*, tkp **földmény*, **földvény*;

pālus ~ fu **pōlu* > ug **pol* > m **fol* > *fal*; a szó ie alakja **paxlos*, amelynek jelentése 'rögzítmény', ebből érthető a latin szó 'karó' jelentése is, a magyar szó 'fal' jelentése is; persze a fal eredetileg sövényvel bevont ka-

rózat, karókra font vesszőfal; a m *fal* szónak is volt valamikor 'karó' jelentése, vö *pāli* ~ *fēl*, ebben: *kapufēlfa*;

populus < ösl *ua* > nyj **poplos* > fu **powlu* > ug **powl* és **polw* > m **foluw* > *falu*, **folw-mogy* > *folnogy* > *Fónagy*; a lat *populus* szó jelentése Róma terebélyesedésével terebélyesedett, a szó eredeti jelentését a magyar *falu* örzi; -*wl-* > -*lw-* a birtokos személyragos alakokban: **fowla* > *folwa*, innen **folw*, **foluw* > *falu*;

partes ~ fu **perte* > **pirte* > ug **pirt* > m *firt* > *fürt*; *particula* < ösl **particla* > fu **pertekle* > **pirlekke* > ug **pirlekl* > m **firlenk* > *fillenk* 'fürtöcske, a szőlőfürt egy fürtöcskéje';

pensum < ösl **penssom*, **penstsom* > nyj **pinstsom* (itt a *pi-* szókezdet a palatális jelleget akarja jelezni) > fu **pesztszu*, **pisztszu* > ug **pesztsz*, **pisztsz* > m **fezdz*, **fjzdz* > *fez* (HB), *fiz* és *füz*, elvonva *fűzfa*, *fizfa*, *ficzfa* összetételből; a *füz* eredeti jelentése fonóvessző; a HB-beli *fez* jelentése párhuzamba állítható a román szóéval: *pensum* > rom *pās* 'baj, bánat, törődés';

perdicis < ösl **perdeicis* (i-tövű, nőnemű) > fu **per-tēki* > **perlēkhi* > ug **perrekh*, **pirrekh* > m **fireh* > **fireü*, **firiü* > **firiwek*, **firiek* > *fürjek*, innen elvonva *fürj*;

picula ~ fu **pekile* > ug **pekel* > m *fekély*; **piculum* < ösl *ua* > nyj **puculum* > fu **pukulu* > ug **puklu*, **pukl* > m **pukul* > *pokol*, vö *bélpokol* 'börpokol' < **berlpokol*, *pokolífene*, *pokolsár*, *pokolvar*, megellett tehén *pokla*, és *pokol* 'infernum';

pulchra < ösi **pelchera* > fu **pēkhere* > ug **pekher* > m *fehér*;

perditē < ösl *ua* > nyj **perd(i)tē* > fu **pertē* > ug **pertē* > m *ferde*, *ferdén*;

pluit < ösl **pului* > fu **pulwī* > ug **pulw* > m **fulw* > *fol* > *foly*;

pluvia < ösl **puluvia* > fu **piliwje* > ug **piligy* > m **feleg* > *felleg*, mint **elen* > *ellen*, **ilik* > *illik*; *pluviālis* ~ *felhő*;

**pāga* < ösl *ua*, vö gör *pēgē* 'vízfő' > fu **pekhe* > ug **pekh* > m **feh* > *fő*, *feje*, innen *fej*;

pīnea ~ *fenyő*, *pōmus* ~ *fa*, *porcus* ~ *féreg*, *pullus* ~ *fű* (r) 'vízityúk', *pulli* ~ *fi*, *pulvīnāria* ~ *fenyér* stb.

2. Lat *p-* ~ magyar *f* és *p*, ugyanazon szó esetében:

pungendo ~ *fokad*, *pukkad*; *pungens* ~ *pukkan*; *punctio* ~ *pocs*;

pallet ~ fu **pelle* > **pille* > ug **pill*, **pil* > m **fill* > *fül*;

pallendo ~ *fülled*, de *palluit* ~ *pállik*; a rossz közérzet igéje, amely a magyarban a kellemetlen melegérzet jelentését vette fel;

pāco ~ fu **pōkhu* > ug **pukh* > m **fuh* > *fívok*; az eredeti *-h-* hangot őrzi a *fohász*szó; *pācat* ~ fu **pēkhe* > ug **pekh* > m *peh*, *péh* (r) 'fű'; *pācābit* ~ *piheg*, *pācans* ~ *pihen*; mindezek az igék az 'enyhít, enyhít' alapjelentésből tökéletesen érthetők;

pondero ~ *facsarok*, de *ponderat* ~ fu **pōntere*, **pōntōre* > ug **pōntör*, **penter* > m *pödör*, *peder*; *penderit*, *pöndörödik*;

peto ~ *futok*, de *petens* < ősl **petont* > nyj **potont* > fu **poton* > ug **poton* > m *pattan*;

pellis ~ *fel*, *föl*, ebben: *tejjel*, de birtokos személyraggal *tejpille*, és **pill*, **püll* > **pürl* > **bör* > *bőr*; az eltérő hangfejlődés okai mondatfonetikai körülményekben keresendők, ez a szó ugyanis rendkívül gyakran szerepel birtokjelzős szerkezetekben, az alkalmi összetétel második tagjaként: *nyúl*bőr, *róka*bőr, *disznó*bőr, *lóbőr* stb.;

picula ~ *fekély*, de **piculum* < ősl *ua* > nyj **puculum* > fu **pukulu* > ug **pukul*, **pukl* > m **pukul* > *pokol*;

pendēbit ~ *fityeg*, *fitog-tat*, de: *potyog*; *pendens* < ősl **pendont* > nyj **pondont* > fu **poton* > m *pottyán* és más hangfejlődéssel: fu **poton* > ug **piton* > *fityén*; *pendendo* ~ *pittyed*, *piggyed*, *biggyed* és *biggyeszt*.

A fenti példákból arra kell következtetnünk, hogy a *p-* > *f-* hangváltozás éppen a honfoglalás táján következhetett be az uralkodó nyelvjárásokban, de a korábbi *p-* fokot egyes konzervatívabb nyelvjárások még őrzeni igyekeztek. Eszerint a *fokad* és *pukkad* különbsége nyelvjárási különbségeket őrizz. Figyelembe veendő azonban az is, hogy fu *p-* magyar folytatása gyakran *p-*!

3. Lat *p-* < ősl *p-* > fu *p-* > m *p-*:

portio < ősl **purutio* (így is jelezhetjük: *prtio*, szótagképző *r* hanggal) > fu **piritī* > ug **piriti* > m **piridzi* >

perec, ebben: *ujjperec*; a *sósperec*-beli *perec* a német *Breze* átvétele;

partiens < ősi **partiont* (?) > fu **pertszön* > ug ua > m *percen*, ebből *percenet* 'időpercenet, perc'; **partībit* (archaikus futurum, l. a nyelvtani részben) ~ *perceg*, mélyhangú változata *porcog*;

penna < ősl ua > proto-fu **penye* > fu **peje* > **pije* > ug **pij* > m **pij*, ragos-képzős alakokban például **pije* > *pihe*, innen *pih*;

pennula ~ fu **pejile* > ug **pejel*, **pijel* > m **pijel* > **pihel* > *pehely*, ragos alakokban *pehely*; állandó összetételekben: **pihel-párna* > *pihe-párna*, **pihel-toll* > *pihe-toll* stb.;

pedis < ősl **podos* (vö gör *podos* 'pedis') > fu **potu* > ug **pot* > m **pot*, birtokos személyraggal **pota* > *pata*; jelentésszűkülés történt, mint *marj* esetében is, a románban a jelentésváltozás óriási; *pedem* > **piede*, tsz-i alak **piezi*, nyj **pcheji*, *cheji* 'előjel, előérzet, hangulat', vö magyar *jó lábbal kelt fel*, *jó lábom van valakivel*, *nagy lábom él*, *Aranylábú Tuzson* stb.; *pedica* ~ *peck*;

parentes < ősl **parontes* > fu **poronti* > ug **porontj* > m *poronty*; a m szó jelentésváltozása: 'felmenő ági rokonok' → 'valaki rokonai, minden ivadéka' → 'ivadék'; a rom *prunc*, illetve az ennek alapul szolgáló többes számi *prunci* a magyar *poronty-ból* való;

pontis ~ *pad*, alakváltozata *híd*, l. a magánhangzók rendjén;

portus ~ *part*, alakváltozata *mart*, l. az *o* hang alatt;

pulveris < ősl **polveros* > nyj **polvoros* > fu **poworu* > **puwuru* > ug **pūr* > m *pur* (HB) > *por*;

pultis ~ **pulsz*, csak kicsinyítő képzővel: **pulszka* > *puliszka*;

porrum ~ fu **porru* > ug **porr* > m **parr* > *pár-hagyma*;

pello < ősl ua > nyj **pollo* > fu **pollu* > ug **poll* > m *pall*;

pergit ~ fu **perki* > ug **perk* > m *perg-*, *pereg*; *pergo* < ősl ua > nyj **porgo* > fu **porku* > ug **pork* > m *forg-*, *forog*, a kör alakú pályát járó testek igéje, orsóé, napé stb.;

pūrus ~ fu **pīru* < ug **pīr* (veláris *i!*) > m **pīr*, csak -os képzős származékában: *piros*, melyből a nyelvújítók vonták el a *pír* főnevet; *purgando* ~ *pirkad*;

**penātuli* ~ fu **penēszili* > ug **peneszl* > m ua, nyj *pelész*, mai alak *penész*; a *penātes*-ek az ételneműek istenei voltak, persze megrontani is ők rontották meg az ételmet.

4. Lat *p-* < ősl *p-* > fu *pt-* > m *t-*, néha *cs-*:

-*plet* < ősl **pelet* > proto-fu **pjele* > fu **ptele* > ug **tel* > m *tel* 'tölt', ikes alakja *telik*;

pēdim ~ fu **ptētim* > ug **tetim*, **tetiw* > m *tetű*;

patet ~ fu **ptete* > ug **tet* > m *tet-ik*;

pūris < ősl **pūros* > fu **ptūru* > ug **tuor* > m *túr*, csak képzős alakban: közös lónak *túros* a háta;

pulmo < **pelmo* < **pelumo* < **peleumo* < ősl **peneumo*, alakváltozata **peneuma* > fu **pteniöme* > **tinyöme* > ug **tinyöw* > m **tigyöü* > **tidöü* > *tüdő*, vö gör *pneuma* < ie **peneuma*;

pecus ~ fu **ptoku* > **tiku* > ug **tik* > m *tik*, *tyúk*; a jelentésváltozás: 'aprómarha' → 'majorság, szárnyas' → 'tyúk'; hasonló jelentésváltozásra vö *baromfi*: 'pecus' → 'tyúk'; *pecūliolum* ~ *tokolyó*;

pōpulus ~ fu **ptōpulu* > ug **topul* > m *topoly*;

palmāria (longitudo) ~ proto-fu **pjelmjērje* > fu **ptēnyērje* > ug **tenyerj* > m *tenyér*, de vö. *palma* ~ *fül*;

puppis < ősl **pupjos* > fu **ptuptu* > ug **tuft* > m **tut* > **tot* > *tat*; ug **tuft* > **toft* > vogul *tächt* 'tatfa';

plūma < ősl **polūma* > fu **ptolūmo* > **tolumu* > **tolmu* > ug **tolm* > m **tolv* > **toluv* > *tolu*, *talu* (nyj), ragosan **tolvat* > *tollat*, innen elvonva *toll*, ennek hatására *tolu* > *tolu*;

palpans < ősl **polpant* > fu **ptōpon* > ug **topon* > m *toppan*, műveltetője *toppint*, *toppant* és *tapint*; *palpābit* ~ *topog*, *tipeg*; *palpāro* (archaikus optatívusz) ~ *tipor*, *teper*; *palpāre habet* ~ *toporog*, mint *mōtare habet* ~ *mocorog*; *palpasset* ~ *tapos*; *palpando* ~ *tapod*, *tipod* és *tapad*, innen *tapaszt*, *tapasztal*; *palpito* ~ *tapot*, alakváltozata **topoz*, ragos alakban *topzok*, *topzani*, innen *topoz* ige (Kalotaszeg), *palpitando* ~ *topzódik*; **topot* > *tapot* és **topoz*, mint *kárhot* és *kárhozik*;

palpebra < ősl **palposra* (vö lat *palpus* 'tapogatás') > fu **ptōposzro* > ug **toposz* > m *toboz, doboz*; a fenyőtoboz csupa lehunyt szempilla, s ezek mindegyike egy-egy magocskát fedez;

pūpa ~ fu **ptīpe* > ug *tyip* > m *csep*, kicsinyítő képzővel *csepke* (r) 'leányocska'.

5. Lat *p-* < ősl *p-* > fu *p-* > m *b-*, olykor még *p*-vel váltakozva:

pectus ~ fu **pektju* > ug **pety* > m **pegy* > *begy* 'madármell'; emfátiikus ejtésben **pegy* hangzása *pecs*, a férfi szeméremtest sértő szándékkal való megnevezése, e szó eredeti jelentése ugyanis 'tehéntőgy.', vö fr *pis* 'tőgy', márpedig a tehén tőgye a nemzésre alkalmatlan; vö még *pectorāle* (*membrum*) ~ *bögyörő*; a magyarban egyrészt rendkívül gyakori a *-ty-* > *-gy-* változás, másrészt *p* — *gy* > *b* — *gy* szinte szükségszerű hangváltozás (*pugyláris* > *bugyláris* stb.);

pellis < ősl *ua* > fu **PELLI* > **pilli* > ug **pill* > m **perl*, **pörl* > **berl*, **börl* > *bőr*, mint **wörl* > *őr*; vö **berlpoklos* > *bélpoklos*; az eredeti hangalakot őrzi a nyelvjárási *tejpille* 'tejbőre'; *-ll-* > *-rl-* > *-r-*, mint **villogó* 'villogó' > **virlogó* > **virrogó* > *virgó*;

poena < ősl **poina* > fu **pejne* > ug **pijn* > m *bin* > *bűn*; ez a szó a 'vérdíj, bűn díja' jelentésű gör *poinē* őslkori átvétele; származékai: *büntet* és **poeno* ~ *bán*, vö fr *peiner* < **poenāre*, valamint klasszikus latin *pūnio* 'büntet';

pastiōnālis ~ *bessenyő* < **pescsenew*, tkp 'legelői, nomád', l. a nyelvtani részben.

6. Lat *p-* < ősl *p-* > fu *p-* > m *f-* > *h-*:

pot ~ **fot* > *chot* > *hat*; vö. *potest* > rom *poate* '-hat'; a m szó hangfejlődését az magyarázza, hogy legtöbbször szoros hangtani egységet alkotó összetételben szerepel, és így a szókezdő *p-*, illetve *f-* hang vagy két magánhangzó közt, vagy közvetlenül mássalhangzó után foglal helyet: **mul-fot* > *mulchot* > *múlhat*; az ilyen összetételekből vált aztán ki az önállóan használt *hat* ige;

pontis < ősl **pontos* > fu **pontu* > ug **pont* > m *pod*; összetételekben **foda* > **-choda* > *-hida*, innen *híd*; a *p* > *ch* hangváltozás már a honfoglalás előtt bekövetkezett, amint ezt a magyarból átvett oszét *ched* 'híd' bizonyítja;

pollicis ~ fu **pöweki* > ug **püwek* > m **füwek*, **fühek* > (hangátvétéssel) **hüfek* > *hüwek*, majd ebből *hüvely* hatására *hüvelyk*.

7. Lat *p-* < ősl *p-* > fu *w-*:

quinta < ősl **pinta* > fu **wite* > ug **wit* > m *öt*; a hangmegfelelés magyarázata minden bizonnyal mondat-tani és így mondatfonetikai, a finnugor alapnyelvben az *öt ember*-féle szerkezetek helyett bizonyára *ember öte*-félék voltak használatosak, és így az ősl **pinta* várható **pite* alakja **wite* alakot öltött, vö *pot* ~ *hat*, *pontis* ~ *híd*, *portus* ~ *part*, *mart* stb.;

pugna ~ fu **wükle* > ug **ükl* > m *ököl*; magyarázatra szorul;

pectinat ~ fu **wektjene* > ug **wecsen* > m *ecsel*.

8. Lat *pl-* < ősl *pl-* > fu *wl-*:

plumbum ~ fu **wlummu* > **wolumu* > ug **wolum*, **wolm* > m *ólom*, vö vogul *wōlem* 'ua'; hasonlók ehhez a következők is, jöllehet a latin szókezdés *ped-*;

pedūle < ősl **podūlu*, nyj **polūli*, **plūli* > fu **wlūl* > ug *lul* > m *lol* (r), *disznó-lolja* 'disznólába';

pedāminis ~ *láb*, l. a nyelvtani részben.

9. Lat *pr-* < ősl *pr-* > fu *wr-*:

prāta (tsz) ~ fu **wrēte* > ug **ret*, **rit* > m *rét*; magyarból ném *Ried*, rom *rît*;

prōd < ősl *ua* > nyj **prūd* > fu **wrīt* > **urit* > ug **irit* > m *-ért*, birtokos személyragosan *értem* vagy *érettem*;

pro- < ősl *ua* (vö gör *pro* 'előtt') > fu **wru* > ug **uru* > m *uru* (vö *uru-szág*) > *úr*; vö ófn *fro* 'úr', mai ném *Frau* 'úrasszony';

prius < ősl **prios* > fu **wrju* > **urju* > ug **urj* > m *orj*, *orr*; vminek az orra tkp vminek az eleje;

prīsci < ősl **prioścī* > fu **wrjoskji* > ug **urjoscs* > m **urjoss* > **orjas* > *órjás*, *óriás*; eleink természetesen óriások voltak;

prīmum < ősl **priomom* > fu **wrjomu* > **urjumu* > ug **urjum* > m **urrum*, ragos-képzős alakokban **urmot*, **urmos* > *ormot*, *ormos*, ezekből elvonva *orom*; a hegy orma tkp. a hegy eleje;

prope < ősl **proque* > fu **wrokwo* > ug **roku* > m **rok*, -n raggal *rokon*; a lat-ban hasonulás történt: *p* — *qu* > *p* — *p*; a megszokottabb hasonulás ez: *p* — *qu* > *qu* — *qu*, például **pinque* > *quinque*, **perquos* > *querquos* > *quercus*, de a **proque* esetében a rákövetkező *r* a *p* hangot tette erősebbé;

propero < ősl *ua* > nyj **propro* > fu **wropu* > ug **rop* > m *ropok*, *táncot ropok*; a m szó eredeti jelentése nyilván 'gyorsít, frissít';

preces (tsz) ~ fu **wreke* > ug **rek* > m *reg* (r), csak ezekben az összetételekben: *Regtelek*, *Regvölgy*; származékai: *reges*, *regel*; a *reg* eredeti jelentése '(jó)kívánságok; felköszöntő', a *regesek* az új házásokat köszöntötték fel karácsonykor, hiszen rendszeren szüret után volt az esküvő, mégpedig nem a maguk nevében, hanem uruk nevében, így például a főúri párokat, ahol — mivel a nagy családok nyugati családokkal igyekeztek kapcsolatba kerülni — német asszony, olasz ('francia') asszony volt a menyecske, éppen a királyi regesek köszöntötték fel, akiket középkori latinsággal *combibatores regales*nek, azaz királyi áldomásozóknak hívtak.

b) Szó közepén

1. Lat *-p-* < ősl *-p-* > fu *-p-* > m *-p-*, néha *-b-*:

nepos ~ fu **nepu* > ug **nep* > m *nép*; a nép mindig vkinek a népe vagy népei, vö lat *Romuli nepotes* 'Romulus népe'; a vérségi kötelékeken alapuló nemzetségi társadalomban a népet a közös ősz leszármazottai alkották;

caput ~ fu **koput*, nyj **kopul* > ug **kopuw* > m *kapu*; az ősi *caput* jelentése 'vminek a kezdete, eleje', a lat-ban

caput fluminis 'folyóvíznek feje vagy eredete', innen érthető 'telek, község kapuja, eleje' jelentés;

capita < ösl ua > fu **kepete*, nyj **kepele* > ug **kepel* > m *kepe*; mértékszó a latin *capita* is, jelentése 'tészék', rom folytatása *capete*, például *cinci capete de vite* 'öt (darab) marha'; a kepe a pap része volt.

capio ~ fu **kopju*, **koppu* > ug **kop* > m *kapok*;

clepo < ösl ua > nyj **clopo* > fu **llopu* > ug *lop* > m *lopok*;

sēparat ~ fu **sepere* > ug és m *seper*, ragos alakban *seprek*; jelentésszüküléssel: 'elválaszt' → '(gazossát) elválasztja' → 'seper', vö fr *sevrer* 'elválaszt (az anyatejtől)'; *sēparābile* ~ *seprő*, vö *seprőlék*, *sepredék* stb.

2. Lat -*p*- < ösl -*p*- > fu -*w*-:

capitis < ösl **caputos* > fu **kowutu* > **kuwutu* > ug **kūt* > m *kút*, tkp '(víz)fő; forrás', innen 'ásott forrás, ásoványkút';

nepōtes < ösl **nepōtēs* > nyj **nopōtās* > fu **nowōto*, nyj **nowōlo* > ug *nōl* > m **noāl* > **nyálj* > *nyáj*, vö *mindnyájan*, *nyájas* 'familier', *nyájaskodik*, tkp a nagycsalád neve;

cōpula < ösl ua > nyj **cūpula* > fu **kīwile* > ug **kiwel* > m **kével* > *kéve*, tkp *kévekötés*; vö *merga* < ösl **morga* > fu **morko* > ug **mork* > m *marok*, *marokszedő*; *mergitem* ~ fu **merketem*, nyj **merkelem* > ug **merklew* > m *mereklye* 'merga';

leporis < ösl **leporos*, hangátvetéssel **repolos*, a kettő kontaminációja — a nominatívuszi *lepos* kényszerítő hatására — **lepolos* > fu **lipolu* (veláris *l*!), nyj **nipolu*, **nibolu*, **nimolu* > ug **nimol* és **niwol* > m **niol* > *nyúl*, vö zürjén *njimal* 'ua'; a fu alapnyelvi -*p*- > -*m*- változásra vö *liquor* < ösl ua > nyj **lipor* > fu **lepu* > **lemu* > ug **lem* > m **lew* > *lé*, *leves*; vog *lām* 'leves', finn *liemi* 'ua'; más nyelvekben is előforduló hangváltozás, vö rom *păcat* > albán *mekat* 'ua';

sēpōno < ösl ua > nyj **sāpōno* > fu **sāwōnu* és **sōwōnu* > **sōnu* > ug *sūn* > m *suny*, eredetileg 'félretesz (fejet, tekintetet)', majd 'félresuny, suny', innen *sunyi* és

**sunyou* > **sonnyou*, **sungyou*, -*n* ragos alakban **sun-gyán* > *sandán*, innen *sanda*; **sungyou-bandzsal* > *sundál-bundál* > *sundám-bundám*;

sepulchrum < ösl **sepelchrom* > fu **sewēkhru* > ug **sewehr* > m *seher* (r) > *sír*; *sepulchro* ~ *sírok*, *tumulo* ~ *tombolok*; *sepeliendo* ~ *süllyed*, nyj **süjed* > *süwed*, *süved*, alakv **süped* > *süpped*, mint *rivalkodik* > *ripakodik*, *szovok* > *szopok* stb.

3. Lat -*pi-* < ösl -*pi-* > proto-fu -*pj-* > fu -*pp-* vagy -*ptj-*:

cōpia < ösl *ua* > nyj **cūpia* > proto-fu **kīpje* > fu **kippe* > ug **kip* > m *kép*;

capio ~ fu *koppu* > ug **kop* > m *kapok*;

topiārium < ösl *ua* > proto-fu **szopjērju* > fu **szptjērju* > ug **szottyārj*, **szotyārj* > m **szotyār* > **szatyār* > 1. *szatyor*, elvonás *szatyorkosár*, *szatyarvágó*-féle összetételekből, 2. *szátyár*, csak ebben: *szószátyár* 'szó-szatyor', a *szatyorkosár*ból ugyanis ki-kihullt a beléje tett holmi;

topiāria ~ fu **szöptjērje* > ug **szötyērj* > m **szegyerj* > *szeder*, a jelentésváltozás: 'falon felfutó ág' → 'szederinda' → 'szeder'.

4. Lat -*pt-* < ösl -*pt-* > fu -*pt-* és -*wt-*:

septima < ösl **septma* > fu **septme* > ug **septw* > m hét;

nuptus < ösl *nūbtus* > fu **nuwszu* > ug **nusz* > m **nosz* > *nász*.

A b hang

A *b*-vel kezdődő eredeti lat szavak száma aránylag kicsiny. A kevés szókezdő *b-* is különböző eredetű: *gv-* > *b-* (*gvos* > *bos*), *dv-* > *b-* (*dvellom* > *bellum*, *dvenē* > *bene*, *dvis* > *bis*), *mr-* > *br-* (**mregvhis* > *brevis*; vö ném *Morgen*), *p-* > *b-* (*pivo* > *bibo*), és némelykor a gör *p*-hangot is lat *b-* folytatja (*pyxos* > *buxus*). Biztosan tud-

juk, hogy a *dv-* > *b-* változás latin különnyelvi és aránylag fiatal jelenség, mivel írásos emlékek őrzik a *bonus* és *Bellonae* ólat *duenos* és *duelonai* alakját, az ősl-ban tehát *bis*, *bellum* biztosan **dvis*, **dvelom* alakú volt, aminthogy van is az elsőnek *dis-*, a másodiknak *duellom* alakváltozata. Valószínű, hogy a *dv-* fejlődésével nagyjából párhuzamosan haladt a *gv-* fejlődése is; eszerint a *bos* ősl alakja **gvos*, *vīvācis*-é meg **gvivācos* (elhasonulással **gvigv-* helyett). Számolnunk kell azonban igen korai alkalmi *dv-* > *v-* változással: **dvīcontī* > **vīcontī* (s ebből *vīginti*) már az ie alapnyelvben bekövetkezett. A fejlődést tehát semmi esetre sem szabad egyetlenesnek képeznünk.

A románban nagyon sok a *b*-vel kezdődő szó és ha az alapvető szókinccset nézzük, ezek közt igen szép a latin eredetűek száma. De a *b*-vel kezdődő rom szavak egy része a latinban *v*-vel kezdődött (*bătrîn*, *bată*, *beșică* stb. < *veterānus*, *vitta*, *vēsica*), vagy rom különnyelvi alkotás (*bucată*, *bunic*, *brumăriu*, *batjocură*, *bătătură*), vagy pedig a latin—magyar nyelvhasznítás szempontjából szóba sem jöhető kései görög jövevény (*biserică*, *blestem*, *botez* < *basilicam*, *blasphemo*, *baptizo*). Ezeket — és az olyan tisztázatlan eredetűeket, mint amilyenek *bag*, *băiat*, *buiestru* stb. — nem számítva, őslatin koriak a következő *b*-vel kezdődő rom gyökérszók: *bat*, *bău* (nyj), *blînd*, *buăr* (r), *îmbrac*, *braț*, *brîu*, *brumă*, *bucă* < *battuo*, *bibo*, *blandus*, *būbalus*, **imbrāco* (*brāchae*), *bracchium*, *brevis* (népnyelvi **breus*), *brūma*, *buccam* és persze *duenos* > *bonus* > *bun*, **gvos* > *bos* > *bou*, **farba* > *barba* > *barbă* stb. is.

Amilyen ritka szavak elején, annyira gyakori a *b* szóközépen, sőt: fontos eleme a képző-rendszernek (*volā-bat*, *volā-bit*, *versā-bilis*, *pā-bulum*, *artu-bus* stb.). A szóközépi *b* is különböző eredetű.

Az ősl *b* fu folytatása szó elején *b*, *r* előtt vagy sajátos fonetikai környezetben *w*, szóközépen magánhangzóközi helyzetben *b*, *w*, *m*, *p*. A jésült *b* a magyar-ági fejlődés rendjén *gv*-be megy át, amely aztán *d* vagy *g* hangot eredményez. Az ősl *-bl-* > proto-fu *-wl-* > fu *-w-*; ősl *-mb-* > fu *-mb-* vagy *-mm-*.

a) Szó elején

1. Lat *b-* < ösl *b-* > fu *b-* > m *b-*:

būbalus ~ fu **bīwolu* > ug **biwol* > m **biol* > *bial*, *bihaly*, *bivaly*; vö lat *būbalus* > rom *buār* > *bour* 'bölény'; *būbalīna* (*gens*) ~ *bölény*, l. alább;

bulla ~ fu **buljo* > ug **bulj* > m *bugy* és *boly*, v *buggyos*, *bugyborék* és *buborék*, *bulliens* ~ *buggyan*, régi **budzsan*, ebből depalatalizációval *buzzan*; **bullībit* (arch futurum, vö Comp 274) ~ *bugyog*, *buzog*, és régi *bolyog*, vö *Bolygókút* 'bugyogó forrás'; *bullīre* > fr *bouillir* 'buzog, bugyog'.

2. Lat *b-* < ösl *b-* > fu *w-* > m *ø*:

batuit ~ fu **betwi*, hasonulással **wetwi* > ug **wōtw* > m *öt*, *üt*; a régi nyelvben az útkészítés, az útdöngölés mesterségszava, a döngölt utakat *ütvény*, *ötvény*, *öttevény*-utaknak hívták, vö rom. *bat* 'ütök', *bātāturā* 'udvar', tkp 'döngölmény' (*bātātoresc* 'döngöl');

bibo < ösl *ua* (korábbi **pibo*, **pivo*) > fu **biwu*, hasonulással **wiwu* > ug **iw* > m *i-*, csak *sz-szel* bővülő alakban: *iszik*, de *ivás*, *ital*, *ittas*; fontos összetétel: *eszik-iszik*, mert a két ige kölcsönösen befolyásolta egyik a másik hangfejlődését; ilyen hasonulásos jelenségre példa még *fūrem* < ösl **phōrim*, **phōrm* > fu **borw*, ebből hasonulással **worw* > ug **orw* > magyar *oru*, *or*, ragos alakokban *orv-ul*.

3. Lat *br-* < ösl *br-* > fu *wr-* > m *r-*:

breve < ösl **brechvi* > fu **wrekhwi* > ug **rekhw* > m **rehw* > *röv* (Szf), *rövebb* (uo); *breviter* ~ *rövid*; elhomályosult összetétel *részeg*, tkp 'röv szeg'; pályája során a nap különböző szegekben áll: reggel *röv-szege*n (innen *részeg*), reggel és dél közt *fél-szege*n (innen *félszeg*), délben *dél-szege*n vagy *hat-szege*n (innen *délszeg* > *délceg* és *hatszeg*, pl. *csípd ki magad hatszegre*, helynévként **Hatszeg* > rom *Hățeg* > *Hátszeg*); lat *brevis* > vulg lat **brevus* > rom **brāu* > *brīu*, **breum* > *brāun* > *brīn*, innen *brīne*;

brūma < ösl **brechvuma* > fu **wrekhme*, **wrekhwe* > ug **rekhw* > m *reg* (r), ebből *regvel* > *reggel*, **regé* >

rég, nyj **rögvel* > **rögvē*, továbbragozása *rögvest*, **regeten* > *rögtön*, vö *tege*, *tegeten* (r); a *reg* és *rég* közt a jelentésösszefüggés olyan, mint a latin *dies* és *diu* közt; vö ném *Morgen*, valamint rom *brumă* 'hóharmat';

bracchium ~ fu **wrokkju* > ug **rok* > m **rog* > *rag* (r) 'ragfa, terü-láb'; *bracchium* > fr *bras* 'kar', rom *braț* 'kar; folyamág'; **bracchiando* ~ *ragad*, tkp 'felkarol, karjába ragad', vö fr *embrasser* 'megölel; csókol';

brāchae < ösl **brāchai*, erősen labiális *ā*-val > fu **wrōkhaj* > ug **rukhaj* > m **ruchá* > *ruha*, ebből rom *rufă* 'ua'; származéka *ruház*, vö rom *îmbrac* 'felruház'; **brāchāle* < ösl **brāchāli* > nyj **bārchāli* > fu **berkhel* > ug ua > m **berhel* > *berhe* (r), vö **brāchīna* > rom *brăcină* 'öv, szíj'.

b) Szó közepén

1. Lat -b- < ösl -b- > fu -b- > ug -b- > m -b-:

vībīcix < ösl **veibeicis* > fu **wēbēkhi*, hasonlással **bēbēkhi* > ug **bebekh*, **bibekh* > m **bibeh* > *bibe*, *bibi*;

caballa ~ fu **kebēle* > ug **kebel* > m **gebel* > *gebe*, mint *estvel* > *este*; **kebel* > *gebel*, mint *kaliba* > *galiba* stb.;

cubando ~ fu *kubontu* > ug **kubont* > m **kubod* > **gubod* > *gubbad*, műveltetője *gubbaszt*, a madárülés igéje, vö *cubāre* > fr *couver* 'kotlik, ül vmin, főz valamit'; magashangú változat **gubod* > **gibod* > *gebbed*;

libens, *lubens* < ösl **lubont* > fu **lubon* > ug ua > m *lobban*; *lubēbit* ~ *lobog*; a láng és a kény igéje.

2. Lat -b- < ösl -b- > fu -w-:

nūbo ~ fu **nīwu* > ug **niw* > m *nyivok*, a jajszót fakasztó macskanőszés igéje; vö **nuptat* < ösl *nūbtat* > nyj **nūvtat* > fu **nūsze* > ug **nüsz* > m *nösz* > *nősz*; *nupturībit* (Comp 274) ~ *nyöszörög*; vö még *nyüszít*; a marakodó kutya farka rom neve o *nuntă de cîini*;

libelli ~ fu **lewēli* > ug **lewel*, ragozva **leweli-* > m **level* > *levél*; a latin *libellus* a *liber* 'fahaj, könyv' szó kicsinyítője, vö *liber* < ösl **libros*, **lubros* > fu **lupru*, **lupu* > ug **lup* > m **lop* > **lap* és *lapos*; *libellus* < ösl

**lubellos* > nyj **lubollos* > fu **lupowu* > ug **lupuw*, nyj **lupuh* > m *lapu*, ragos alakokban *lapuval* > *lapival*, innen elvonva *lapi*, *cserelapi* (Szf); a jelentésváltozás 'falevél' → 'levél', a népdalok hagyományozása szerint a régiek falevéltre írták üzeneteiket; többes számi alakot folytat a 'falevél' jelentésű fr és rom szó is: *folia* > fr *feuille*, rom *foaie* 'falevél'; szíromlevél; levél, lap';

cibus < ösl **cibos*, **cubos* > fu **kuwu* > ug **khuw* > m **chou* > **hau* > **há*, birtokos személyragos alakban *hája*, innen elvonva *háj*, mint *feje* alakból *fej*; a *háj* eredeti jelentése 'hizlaló, tápláló anyag; engraissement', innen 'háj'; **hájzom* > **hejzom* > **hijzom* > *hizom*: *cibāria* ~ *kövér*, eredetileg vminek a *kövérje*, innen *kövéres*, majd a melléknévi *kövér*.

3. Lat -b- < ösl -b- > fu -w- > m -l-:

A -w- > -l- hangváltozás egyike a finnugor-ági hangfejlődés legjellegzetesebb hangváltozásainak, amely természetesen szorosan összefügg a sokkal gyakoribb -l- > -w- hangváltozással mint annak regresszív megnyilatkozása. Az *l* és *w* váltakozása bizonyos hangtani helyzetekben még ma is tart: egyrészt *volt* > *vót*, másrészt *bódog* > *boldog*. A régi m nyelvben *küllő* szavunknak volt *küvő* változata, *lép* igénk *vép*-nek is hangzott, *Lepsény* korábbi neve *Vepsény*, *vápa* egyik alakja *lápa*. A paleo-latinisztika vonatkozásában:

pavet ~ fu **pewe* > **pele* > ug **pel* > m *fél* (ige).

Az ösl -b- > fu -w- változás magától értetődően megteremtette a lehetőségét annak is, hogy az ösl *b* hangot a fu-ági fejlődés valamelyik szakaszán *l* hang váltsa fel. Az idevágó példákat a nyelvtani fejezetben csoportosítjuk, itt csak mutatóba közlünk példát a latin -*ābat* és a magyar -*él*, -*ál* igeképzők egyezésére:

notat ~ fu **nöte* > ug **nöt* > m *nöz*, *nez*, *néz*;

notābat ~ fu **nötēwe* > **nötēle* > ug **nötēl* > m **nezēl* > *nézél* (r);

jūdicābat ~ fu **jūtekhēwe* > ug **itchēl* > m **ithel* > *ítél*;

-*templābat* < ösl **templābat* > fu **szimlēwe* > ug **szimlél* > m *szemlél*, nyj *szömlél*.

4. Lat *-b-* < ősl *-b-* > fu *-b + j-* > *-d-*, *-gy-*:

**cannabaria* (*satio*) ~ proto-fu **kennebjērje* > fu **kembdērje* > ug **kendērj* > m *kender*; más ősl előzménnyel *topiāria* ~ *szeder*;

levābit ~ fu **lewēbi* > ug **lewebj*, **lewegy* > m *leveg*, vö *levegő ég*, ebből elvonva *levegő*; más ősl előzménnyel: *pendet* ~ fu **pete* > **pite* > ug **pit* > m **fity*, **figy* > **fig* > *függ* 'pendet'; nyelvünkben a történeti korban is meglehetősen gyakori a *gy* > *g* hangváltozás, vö *igyes* > *igenyes*, *Somogy* ~ **Simigy* > *sümeg* stb.;

A *b* jésülésére a mai rom népnyelv számos példát nyújt: **borbilesc* > *borghilesc* 'húst vagdalok', magyar *borbél* > mezőségi rom *borghil* 'orvos', a *borghilesc* ige ennek származéka.

5. Lat *-b-* < ősl *-b-* > fu *-p-* > m *-p-*:

dubat (idézi Comp 272) < ősl *ua* > fu **tüpe*, **tipe* > ug **tip* > m *tép*, tkp 'kettétép', származéka *tépelődik*;

liber > ősl **lubros* > fu **lupru*, **lupu* > ug **lup* > m *lap*; *libellus* ~ *lapu*;

tibiāle < ősl **tibiāli* > proto-fu **szipjēli* > fu **szippēl* > ug **szippel*, **szipel* > m **szipel* és **szipew* > *cipő*; a **szipel* származéka **szipelüs* > **cipellös* > *cipellős*, ebből elvonva *cipellő*; *-ös* > *-ős*, mint *regös* > *regős*, *ördögös* > *ördögös* stb., vö még *kendez*, *kendöz* > *kendőz*.

6. Lat *-mb-* és *-b-* < ősl *-mb-* > fu *-mp-* > m *-p-*:

nebula < ősl **nebla* és **nembla* > fu **lemple* > **leple* > ug **lepl* > m *lepel*, származéka *leplez*; az alapszó *nimbus*;

nimbus < ősl **nembos* > nyj **nombos* > fu **nompu* és nyj **nopu* > ug **nop*, nyj **nopu* > m *nop* > *nap*; ősrokon a szláv *nebo* 'ég';

**nebulat* < ősl **neblat* és **nemblat* > fu **lemple* > **leple* > ug **lepl* > m *lep*; a szóvégi *l* eltűnése a magyarban rendkívül gyakori: *genicula* ~ ug **könyükl* > m *könyök*, *templa* ~ ug **szíml* > m *szem*, *szöm* (nyj), és *személy* is, vö *könyöklő*, *szemlél* stb.;

**excambio* ~ fu **skjompu* > ug **scsomp*, **scsopp* > m *csap*, tkp 'irányt változtat', vö. **excambians* ~ *csappan*,

származéka *csapanyó*, *csapanyólag*, **excambiābit* ~ *csap-pog*, *csapong*, **excambiātōris* ~ *csapodár*, románul mintegy *schimbător* 'változékony, állhatatlan', **excambiātor* ~ *csempész*, főnév és ige, tkp **csampész*.

7. Lat *-mb-* < ösl *-mb-* > fu *-mb-*, *-mm-*, *-m-*:

plumbum ~ fu **wlummu*, **wlumu* > ug **wolum*, **wolm* > m *ólom*, ragozva *ólmot*, vö vogul *wōlem* 'ólom';

ambulābit ~ *ámolyog*, *dēambulābit* ~ *támolyog*; vö *ambulo* > rom *îmblu* (r) > *umblu* 'jár', *perambulo* > *plimb* 'sétál';

vulg lat **ambonduo* (vö rom *amîndoi* 'ambo') < ösl *ua*, tkp *ambo duo* > proto-fu **ommontwō*, **ommonwō* > fu **mmonwō* > ug **monnō* > m *monnó* (r) 'ambo'.

8. Lat *-bil-*, *-bul-* < ösl *-bl-* > proto-fu *-wl-* > fu *-w-*:

pābula (tsz) < ösl **pābla* > fu **pēwe* > **piwe* > ug **piw* > m *fü* > *füü* > *fű*; a jelentésváltozás: 'legelő' → 'fű'; az osztják *pum* nem a *pābula*, hanem a *pābulum* megfelelője, a *b* nazalizálódásával: példa ilyen nazalizálódásra: *liquor* < ösl *ua*, nyj **lipor* > fu **lepu* > **lebu* > **lemu*, vö vogul *lām*, magyar *lév*, *lé*;

būbalīna (gens) < ösl *ua*, nyj **būblīna* > fu *bīwlēne* > ug **būlen* > m *bölény*; a jelentésösszefüggésre vö lat *būbalus* > rom *buăr* (r) > *bour* 'bölény';

versābile < ösl **vorssābli*, **vorstsābli* > fu **worscsō-wu* > ug **worscsow* > m *orsó*;

venerābile < ösl **venorābli* > proto-fu **wjenjörēwli* > fu **jenyörēwü* > ug **jenyörew* > m *gyönyörű*; a többi példát l. a nyelvtani részben, a Deverbális névszóképzők című szakaszban.

9. Lat *-nv-* < ösl *ua* > ösl nyj *-mb-* > fu *-mb-*:

convalitum < ösl **convalutom* > nyj **combalutom* > fu **komboltu* > ug **kobbolt* > m **kobout* > **kobaut* > *kabát*; a m szó eredeti jelentése 'hatalom, földesúri hatalom', innen 'oltalom', innen 'kabát'; vö fr *pallier* 'palástol; menteget, segít a dolgon'; *valitum* < ösl **valutom* > fu **woltu* > ug **wolt* > nyj **wont* > m *vod* > *vad*, tkp 'erdő', vö ném *Wald*; *valuit* ~ *viv*, l. ott;

involābit < ósl **envolābit*, **emboābit* > még ósl nyj **mbolābit* > proto-fu **mbolābi* > fu **mbolōbi* > ug **mbo-lobj*, **mbology* > m **bolog* > *bolyog*, *bolyong*; nem tévesztendő össze régi *bolyog* 'bugyog, buzog' igével, melynek származéka *Bolygókút*, s mely a lat *bullābit* vagy **bullībit* (Comp 272) megfelelője; **ēvolābit* ~ *szállong*, *convolābit* ~ *kóvályog*, *dēvolābit* ~ *tébolyog*;

convolvulus < ósl ua, nyj **combolvulos* > fu **kombolwulu* > ug **kombolul*, nyj **kimbolul* > m **kimbölül* > *gömbölyű*;

convolvendo < ósl **convolvondo*, nyj **combolvondo* > fu **kombolwontu* > ug **kombolont* és **kimbolont* > m *gombolyod-ik* és *gömbölyöd-ik*, alakváltozata *gabalyodik*; a tő *convolv-* ~ *gomboly-*, ennek *-ít* képzős származéka *gombolyít*, *gabalyít*;

involūtum < ósl **envolvūtum*, nyj **emboāvūtum* > még mindig ósl nyj **mbolūtum* > fu **mbolūtu* > **mbolutu* (rövid *u!*) > ug **mbolut* > m **bolut*, ragozva **bolutot* > *boltot*, innen elvonva *bolt*, nyj *bót*, származéka *boltos*, *bótos*; **involūtātio* ~ *boltás* (r);

convolūtum ~ ug **kombolut* > m **kombolutot* > **komboltot*, innen elvonva > **kombolt* > **gombót* > *gombóc* és *gomboc* > **gimboc* > *gömböc*, mint *torsok* > *törzsök*, *zomok* > *zömök* stb.;

januālis (*pālus*) < ósl **djanuvālis* > fu **tjonuwēl* > ug **dzsowwēl*, **dzsombēl* > m **dzabbēl* > *zábé* (Szf); a közmagyar hangfejlődés: ug **dzsambēl* > **gyammól* > *gyá-mol*; *januārius* (*locus*) ~ **zándér*, vö *zándorodik*, l. a nyelvtani részben.

10. Lat *-b-* < ósl *-p-* > fu *-w-* > m *-l-*:

ab < ósl **apo* (vö gör *apo* 'vhonnan el') > fu **owu* > **otu* > ug **-ol*, **-il* (veláris *i!*) > m *-él* > *-ól*, *-ől*; vö még *in apud* ~ *-nál*; bővebben l. a nyelvtani részben, a Prepozíciók című szakaszban.

Az ie *bh* hangot folytató *f* hang

Az ie *bh* a lat-ági fejlődés rendjén hehezetes zárhangból előbb bilabiális, majd labio-dentális réshanggá alakult.

Az italo—kelta—germán együttélés korában ez a hang még biztosan zöngés volt, amint ezt a germán és kelta szavak tanúsítják: *fero* ~ ó-ír *berim* 'hordok' ~ ang *to bear* 'elbírní'. Meillet és Vendryes feltevése szerint ez a hang már az itáliai alapnyelvben zöngétlen bilabiális részhang volt, tehát csak annyiban különbözött a lat *f*-től, hogy nem az alsó ajak és a felső fogsor összeillesztésével képezték, mint a latin *f* hangot, hanem a két ajak laza összeillesztésével. A magyar nyelv adataiból arra is következtethetünk, hogy az itáliai nyelvegység korában az itáliai bilabiális *f* még zöngés volt: *fero* ~ *bir-ok*; ez a következtetés azonban nem szükségszerű, mivel a zöngétlen bilabiális *f* is átmehet *b*-be (lat *f* > délszláv *b*, pl. vulg lat *fermāre* > kaj-h *bérmati*, innen a magyar *bérmál*). A következőkben ezt a hangot a görög *f* jelével, tehát *ph*-val jelöljük, de ezzel semmiképpen sem akarjuk a hang zöngétlenségét demonstrálni.

Az ősl *ph* fu folytatása *b*, szóközépen és elvétele — két esetben — szó elején is *p*; *l* és *r* előtt *w*.

a) Szó elején

1. Lat *f*- < ősl *ph*- > fu *b*-:

fāgus < ősl *phāgos* > fu **bōku* > **boku* (rövid *o*) > ug **bik* (veláris *i!*) > m *bik* (palatális *i!*) > *bükk*, összetételekben *bikfa*, *bikmakk*, *Bikszád*, *Bikal*; vö gör *phēgos* 'bükk'; megvan a török nyelvek némelyikében is, vö krími *bik* 'ua'; *fāgus* > rom *fag*;

fāginum < ősl **phāgunom* > fu **bōkunu* > ug **bokun* > m *bokun* > *Bakony*; eredeti jelentése 'faginum, Buchenwald'; a rom nyelvben a *fāgētum* folytatása él: *fāget* (ennek átvétele a magyar helynévi *Facset*), melynek magyar megfelelője **bikigy* volna;

farris < ősl **pharsos* > fu **borsu* > ug **bors* > m *bors*, alakváltozata *Bars*; a szó eredeti jelentése 'tört mag, örlemény', innen a latinban 'liszt', a magyarban 'tört fűszer, tört bors' → 'bors', tehát készítménynévből anyagnév; az őrlött paprikát a régi magyarok *török borsnak* nevezték;

farreum < ösl **pharsaiom* > fu **borszoju* > ug **borszoj*, **borszaj* > m **burzaj* > *būzá* > *búza*; vö *hordeum* ~ *kása*; a *búza* esetében a jelentésváltozás iránya: készítménynévből anyagnév, a *kása* esetében megfordítva: anyagnévből készítménynév;

fascis < ösl **phascis* > fu **beskji* > ug **bescs* > m *becs*; vö lat *fasces* 'méltóság, tisztviselés', *ingenii fasces* 'elméjének nemessége, nagysága'; *fascem* < ösl **phascim* > fu **beskjim* > ug **bescsim*, nyj **bescsiw* > m *becsü*; több magyar szó lat tárgyesetbeli alaknak felel meg: *sētam* ~ fu **sētem*, nyj **sēlem* > *selyem*, *pēdim* ~ fu **ptētim* > ug **tetim* > m **tetiw*, **tetiw* > *tetü*, *glēbam* ~ fu *kjēpem* > ug **tyepem* > m **tyepew* > *gyepü*;

fasciola < ösl **phasciola* > fu **beskjöle* > ug **bescsöl*, **böscsöl* > m **böcsöü* > *bölcső*; *fasciola* > rom *fāšioarā* 'keskeny darabka, sávocska, csikocska'; a magyar *bölcső* eredetileg maga a gerendára akasztott *pólya* ~ *palliolum* volt;

fasciolo < ösl **phasciolo* > fu **boskjolu* > **buscsulu* > ug **buscsul* > m **bucsul* > **budzsul* > **bugyol*, csak -ál képzős származékában: *bugyolál*, vö rom *înfășur* 'bebugyolál';

fāma ~ fu **bēwe* > **biwe* > ug **biw*, **büw* > m *bű*; a 'szó' és a 'bűbáj' rokon fogalmak, vö lat *carmen* 'énekszó' > fr *charme* 'bűbáj' ~ magyar *kár*, *károml*; *infāmia* ~ *báj*, tkp a nyelv megkötése, a szó elvétele; *infāmātor* ~ *bámész* stb.;

fatenda < ösl **phatenda* > fu **beszente* > ug **beszent* > m *beszéd*, ebből *beszél*; *infantilis* ~ *bece*, *boci*, vö fr *enfant* 'gyermek', a *bece* voltaképpen a még beszélni nem tudó gyermek, a *fanciullo*;

fautōris < ösl **phavitōros* > fu **bowutōru* > ug **bowutor* > m **bahutor* > *bátor*; a szó jelentésváltozása: 'oltalmazó' → 'bátor'; a régi magyar nyelvben a *bátorság* jelentése 'biztonság, oltalom';

fēlīcis < ösl **phoideucos* (vö *fīdūcia!*) > fu **bojtioku* > **bojtyuku* > ug **bōtyuk* > m **bógyuk* > *bódog* > *boldog*; vö rom *ferice* 'ua'; a lat-ban -d- > -l- változás következett be;

fero < ösl **phero* > nyj **phoro* > fu **boru* > **biru* (veláris *i!*) > ug **bor* és **bir* > m *birok*, innen *bir* > *bír*; összetételekben is: *confero* < ösl **conphero* > nyj **conphoro* > fu **kōboru* > ugor **kobor* > m *kóborok* > *kóborlok*;

fido < ösl **pheido* > nyj **phoido* > fu **bojtu* > **bijtu* > ug **bit* (veláris *i!*) > m *bízok*, *bízom*, alakváltozata *bujt* 'biztat', és **bujtit* > *bódit*, *bódul*, vö. **foedīcis* > *fēlīcis* ~ *boldog*, l. fent praeverbiummal is: *confīdo* ~ *koboz*, l. a nyelvtani részben;

foedus < ösl **phoidos* > fu **bojtu* > ug **bojt* és **bōt* > m *bojt* és *bot*, mindkettő a megbízatás jelvénye, a vőfélyek botja csupa pántlika;

**foedero* < ösl **phoidoro* < ösl **bojtoru* > ug **bijtor* > m **bitor* > *bitorlok*, a magyarban rendkívül gyakori *-r-* > *-rl-* változással, vö *kóbor* > *kóborl*; ómagyar **bijtorou* > **bitrou*, *bitou* > *bitó*; a jelentésváltozás alapja a 'megbízatás' fogalma, a bitorló ugyanis más helyett gyakorolja a hatalmat, a bitó pedig más nevében hajtja végre a büntetést; *-tr-* > *-t-*, mint **fintoros* > **fintros* > **fitros* > *fitos*;

fidem < ösl **phidim* > fu **bitim* > ug **bitiw* > m *betű*, *bötű*; a jelentésváltozáshoz vö *jūro* ~ *irok*; őseink számára az írás szakrális tevékenység volt, éppen az esküvés egyik hatékony formája, innen 'fides' → 'betű' és 'juro' → 'írok';

fugio < ösl **phugio* > fu **bukju*, **bukku* > ug **bukk*, **buk* > m *bukkom* (Szf), *bukom*;

fugit < ösl **phugit* > nyj **phujit* > fu **buji* > ug **buj* > m *buj-ik*, *buv-ik*; vö *mergit* ~ fu **merji* > ug **merj* > m *mer* stb.;

fuga < ösl **phuga* > fu **buko* > ug **bukh* > m **buh* > *bú*; a jelentésváltozás: 'bujdosás, számkivettség' → 'bú', vö ófn *elilenti* 'idegen föld' > ném *Elend* 'nyomorúság';

fervor < ösl **phervor* > nyj **phorvor* > fu **borwu* > ug **borw* > m *bor*, tkp 'fervor vini', de *fervet* ~ *forr*, l. alább;

futuo < ösl **phutuo* (vö gör *phyteuō* 'ültet, beültet, természet, nemz, előhoz, szerez, szül; készít, terem') > fu **buszu* > ug **busz* > m **bosz* > *basz-om*.

2. Lat *f-* < ösl *ph-* > fu *b-* > *w-*:

fūrem < ösl **phōrim* > fu **bōrw*; > **worw* > ug *ua* > m *oru* > *or*, ragozva *orv-ul*; *b* — *w* > *w* — *w*, mint *batuit* ~ fu **betwi* > **wetwi* > ug **wōtw* > m **ötü* > *öt*, *üt* esetében is; a magyar szavak nemegyszer folytatják az ösl tárgyesetbeli alakot: *pēdim* ~ *tetű*; *sētam* ~ *selyem*; *fascem* ~ *becsü* stb.

3. Lat *f-* < ösl *ph-* > fu *p-*:

foro < ösl **phoro*, nyj **poro* > fu **poru* > ug **pur* > m *fūr*, vö ném *bohren* 'ua'; *efforo* < ösl **exphoro* > m *szúr*, tkp 'kifúr';

ferveo < ösl **pherveo* > nyj **phorvoo*, **phorvo* > **porvo* > fu **porwu* > ug **porw* > m **forv* > *forr*; *fermentābit* ~ 1. *fortyog*, 2. *rotyog*, *rogyog* (Szf), l. a nyelvtani részben; vö *fervet* > rom *fierbe*, 'forr', *fermentat* > rom *främîntă* 'dagaszt'.

4. Lat *fl-* < ösl *phl-* > fu *wl-*, *bul-*:

flectit < ösl **phlectit* > fu **wlekhti* > ug **lekht* > m *lejt*, tkp 'kanyargat fel s alá';

flīgit < ösi **phlīgit* > fu **wlīki* > ug **lik*, **lük* > m **lük*, innen a műveltető *lüktet* > *lök*, alakváltozat **lükhh* > **löh* > *löv-*, *lő*; régi magyar **löv* > rom *lovesc* 'megüt';

flamma < ösl **phlogma* > fu **wlokwo* > ug **lokw* > m **log* > **lagg* > *lang* (Szf) > *láng*; egyéb kapcsolatait l. a g alatt;

flābat < ösl **phlābat* > fu **wlēwe* > **lēte* > ug **lél*, **lil* > m *lel*, *lelek vmit*, *lel a hideg*; hasonló jelentésváltozás a rom-ban: lat *afflo* 'ráfúvok' > rom *aflu* 'lelek', *aflat de nevoie* (r) 'nyavalya-lelte'; vö vogul *lel*, osztják *lil* 'lélegzet', m *lélek*, rom *suflet* 'ua'; a rom *suflu* 'lélegzeni' alapján keletkezett a magyar *szufla*, talán **szuflál* alapján *szufla*, mint *bérmál* alapján *bérma*;

fluo < ösl **phlugvo*, **phulugvo* > fu **buluku* > ug **buluk* > m **bolog* > *ballag*.

5. Lat *fr-* < ösl *phr-* > fu *wr-*:

frangens < ösl **phrangont* > fu **wronkon*, nazális elhasonulással **wrokon* > ug **rokon* > m *rokkan*;

**fragmencula* < ösl **phrangmencla* > fu **weremmenkle* > ug **remekl* > m *remek*, régi jelentése 'darab, fragmen'; -*kl* > -*k*, mint *genicula* < ösl **genicla*, mintegy **gönücla* > fu **könyükle* > ug **könyükl* > m *könyök*; **fragmenculāre* ~ *remekleni*, régi jelentése 'darabolni';

fragilis < ösl **phraglis* > fu **wroklji* > ug **roty* > m **rogy* > **roggy* > *rongy*, vö fr *frêle* 'törékeny, gyenge, gyarló';

fractio < ösl **phractio* > fu **wrektju* > ug **recs*, nyj **wrecs* > m *rés*; vö fr *brèche* 'ua';

**fricto* (*friatum* mellett **fricto*, mint *dictum*, *pensum* mellett *dicto*, *penso*) < ösl **phructo* (vö gör *phryktos* 'frictus') > fu **wruktu* > ug **rukht* > m **rojt* > **rajt* > *rát* > **rált* > *ránt*, a régi *rát* alakot örzi *rátotta*; ösrokon ném *braten* 'rántani';

frondes < ösl **phrondes* > fu **wrönte* > ug **rünt* > m **rüngy* > *rügy*; vö lat **frondia* > rom *frunzã* 'falevél', *înfrunzit* 'rügyezés'.

6. Lat *fr-* < ösl *phr-*, nyj *ph-* > fu *b-*:

frater < ösl **phrater* és **phrator* (vö gör *phratōr* 'frát-ria-beli') > nyj **phratru* > **phatru* > fu **botru* > **botu* > ug **bot*, **bat* > m **baty* > **bágy* > *bá*, pl. *András bá*, birtokos személyragos alakban *bátya*; elhomályosult ösz-szetétel *jobbágy* 'jó báty' (NyI 56).

7. Lat *fr-* < ösl **phor-* > fu *bor-*, *bur-*:

frūgis < ösl **phoreugos* > fu **hurioku* > ug **burjukh*, **burukk* > m *borju*, *buru* (nyj); -*rju-* > -*riu-* > -*ru-*, mint *leány* > *lány* stb.; e szó *fero* ~ *bir* ~ ném *gebären* 'szül' származéka és eredeti jelentése 'termés', innen érthető a latin 'növényi termés, gyümölcs' és a magyar 'állati termés, borjú' jelentés is, vö még a *bárány* szóval;

frūmentum < ösl **phoreu(g)mont* > fu **huriomon* > ug **huriuwan* > m **huriwán* > **hurián* > *burján*; a szó eredeti jelentése 'föld termése', innen a latin 'gabona' és a magyar 'maguktól nőtt füvek' jelentés is érthető; példa fordított jelentésmegoszlásra: *grāmineum* ~ *gabona*, l. a *g* alatt;

frontis < ösl **phorontos* > fu **boroszu* > **borszu* > ug **birsz* (veláris *i!*) > m *bérc*, tkp a hegy homloka; ez a szó

ferens 'hordozó' alakváltozata és eredetileg a szarvas-fél-lék homlokát jelölte, azt a részt, amely, a szarvat viseli, hordozza.

8. Lat *h-* < ólat *f-* < ősl *ph-* > fu *b-*:

Az ólatinban az *f* és *h* hangzása elég közel esett egymáshoz, és a szabin nyelvjárásban a *haedus*, *holus*, *hircus* ejtése *faedus*, *folus*, nem *fircus* volt (Comp 73). A *h-* > *f-* változással párhuzamosan és attól függetlenül előfordult *f-* > *h-* változás is: „a régi latinban a *faba* helyett *haba* alakot is használtak“ (Bréal 81), és hogy itt a *faba* az eredetibb alak, azt bizonyítja a szláv *bob*, amely „eredeti szó, a latin *faba* rokona“ (SzlJ 68). A magyar nyelv amellett tanúskodik, hogy a *horror* is korábbi **forror* folytatása:

horror < **forror* < ősl **phorsor* > fu **borszu* > ug **borsz* > m *borz* 'melis, taxus', származéka *borzos*, összetételben *torzonborz*;

horrendo < ősl **phorsondo* > fu **borszontu* > ug **borszont* > m **borszod* > *borzad*, műveltetője *borzaszt*, innen *borzasztó*; vö lat *horresco* > rom *urāsc* 'gyűlöl', *urīt* 'ronda, utálatos';

horens < ősl **phorsont* > fu **borszon* > ug ua > m **bosszon*, műveltetője *bosszant*; *horribile* ~ *bosszú*, 1. a nyelvtani részben.

b) Szó közepén

1. Ólat *-f-* < ősl *-ph-* > fu *-p-*:

favi < ólat **vafī* < ősl **vaphī* > fu **wepi* > ug **wep* > m *lép*; *v-* > *l-*, mint *vápa* > *lápa*, *Vepsény* > *Lepsény* stb; őstrokon a ném *Wabe* 'rayon de miel, gaufre'. *Waffel* 'ua', vö még ang *wafer*, fv *gaufre*, ebből ang *gofer* 'ua'; a latin *favus* valamely származékának folytatása rom *fa-gure* 'lép';

fovēbat < ólat **vofēbat* < ősl **vophēbat* > fu **wopēwc* ug **wopil* (veláris *i!*) > m **opél* > **apól* > *apol* > *ápol*; ólat **vofēbat* > *fovēbat*, valamint **vafī* > *favi* magyarázata az, hogy az ólat hangrendszer nem ismerte a magánhang-

zóközi *f* hangot, és így a *-bh-* > *-ph-* > *-f-* folyamat bekövetkeztekor hangátvetéssel küszöbölte ki a szokatlan hangzást.

2. Lat *inf-* < ösl *omph* > fu *mb-*:

infantis < ösl **omphontos* > fu **mboszu* > ug **mbosz* > m **boc*, csak *-i* képzővel: *boci*; *infantilis* ~ *bece*, tkp a még beszélni nem tudó gyermek, aki rendszerint a legkedvesebb, mivel a legkisebb; vö fr *enfant* 'gyermek', ol *fante* 'ua' és *fanciullo*, *fanciulla* stb.;

infāmābat < ösl **omphāmābat* > fu **mbōmēwo* > ug **bomil* (veláris *i!*) > m **bamél* > **bamól* > *bámul*; a néma rábámulás a régiek szemében egyfajta megigézés volt; *infāmātor* ~ *bámész*; *infāmia* ~ *báj*, vö *fāma* ~ *bű*; a törvénykezés nyelvében a *bű* és *báj*, *bá* voltak a szólás, vallomástétel és a hallgatás, tagadás műszavai, innen *bű-e* vagy *bá?*, *nem mond se bűt, se bát*; a *báj* e *bá* változatának átvétele a rom *ba* 'nem'.

3. Lat *-ff-* < ösl *-xph-* > fu *kszw-*, *szw-*:

efforo < ösl **exphoro* > fu **kszworu*, **szworu* > ug **szwur* > m *szúr*; a m szó eredeti jelentése 'kifúr, kilyukaszt'.

A t hang

A lat *t* az ie *t* hang folytatása. Másrészt azonban az ie *t* hangnak bizonyos hangtani helyzetekben lat *s* a folytatása: ie **orctos* > *ursus* (vö gör *arktos* 'ursus'), ie **mercto* > *merso*, **mantos* > *mansus*, **saltos* (esetleg **saldtos*) > *salsus*. A lat-ági hangfejlődésnek különösen fontos mozanata az ie *-dt-*, *-tt-* > lat *-ss-* és *-s-* változás: **sedtos* > *sessus*, **pendtos* > *pensus*, **mordtos* > *morsus*, **pattos* (*patior-hoz*) > *passus*, **quattos* (*quatio-hoz*) > *quassus* stb. Ez a *-dt-*, *-tt-* > *-ss-* vagy *-s-* változás „az ie nyelvek egész nyugati csoportjának közös vonása“ (Comp 80). Általános felfogás szerint már az italo—kelta—germán nyelvközösség korában bekövetkezett hangváltozásról van szó. Ezt a felfogást R. Loewe, miután a lat *vīsus*, ófn

giwisso 'gewiss' és óír *fiss* 'tudás' alakokat egymás mellé és a gör *a-istos* 'ismeretlen', szkr *vittás* 'megismert' stb. alakokkal szembeállította, a következő indokolással igyekszik valószínűsíteni: „A $t^s t > st$ változás oly kézenfekvő, hogy a görögben a szatem nyelvektől függetlenül is bekövetkeztetett, mint ahogyan például az ózsász nyelvjárásban *lazto*-ból (a *z* itten a *ts* hang jele) *lasto* 'utolsó' lett. Viszont a $t^s t$ átmenete *ss*-be olyan sajátos hangváltozás, amely nehezen jöhet önállóan létre három vagy akár csak két egymástól elkülönbözött ie nyelvágban“ (Sprachw 18).

Valószínűbb azonban a következő fejlődésfolyamat: ie *-dt-*, *-tt-* > centum nyelvi *-st-* > italo—kelta—germán *-sts-* > itáliai *-sts-* és részben már *-ss-* > lat *-ss-*, *-s-*. Emellett szólnak a magyar nyelvi adatok, melyek hangfejlődésének rajzát l. alább.

Az ie *t* a gör dialektusokban is gyakran megy át *s*-be: a dór *phatis*, *wikati*, *pheronti*, *ty* alakokkal szemben attikai *phasis*, *e-ikosi*, *pherousi*, *sy* alakok állanak. E változás körülményei „még nincsenek kielégítően tisztázva“ (Kieckers I 87). Jegyezzük meg azt is, hogy az ie *t* hangot az angolban zöngétlen vagy zöngés dentális réshangok folytatják: *tu* ~ *thou*, *dentis* ~ *tooth* stb.

Az ősl *t* fu folytatása *t* vagy *sz*. Ez a fu alapnyelvi *sz* hasonlíthatott az angol *think* szó *th* hangjához, de valószínűbb, hogy bizonyos hangtani helyzetben bekövetkezett $t > tsz > sz$ változásról van szó. Így az ősl $t > fu t$, sz változás párhuzamba állítható azzal, hogy a lat *t* hangot a rom-ban bizonyos hangtani helyzetekben *t*, más hangtani helyzetekben t folytatja: *tacet* > *tace*, de már *tenet* > *tine*, *terra* < *tarā* stb. A magyar-ági fejlődés rendjén a fu *t* átmehet egyrészt *l*-be, másrészt *cs*-be, sőt *s*-be. A fu *sz* hangot olykor magyar *c* folytatja. A nyelvtörténeti korban igen gyakori az *sz-* > *z-* változás.

Az ie *-dt-* vagy *-tt-* előzményre visszamenő latin *-ss-* és *-s-* hangnak a magyarban *sz*, *s* és *z* a megfelelője. Valószínű, hogy e latin hangok italo—kelta—germán köznyelvi előzménye *-sts-* (*-sztsz-*), amely az ősl korban részben már *-ss-* alakot öltött, részben azonban még megmaradt az *-sts-* fokon. A magyar-ági fejlődés aztán ez: ősl *-ss-* > fu *-ssz-* és *-ss-* > magyar *-sz-* és *-s-*; ősl *-sts-* > fu *-sztsz-* > X.

századi *-zdz-* > *-dz-* > *-z-*. *Ház, ing* (rég *imeg*), *füst* szavaink alapján arra kell következtetnünk, hogy ezek őslatin alakja — nyelvjárási alakja — **cotta*, **camittia*, **penstili* > lat *casa*, *camisia*, *pensile*.

A felsorolt esetekre külön példákat sorakoztatunk fel.

a) Szó elején

1. Lat *t-* ősl *t-* > fu *t-*:

tacendo < ősl **tacondo* > fu **tokontu* > ug **tokont* > m **togod* > *tagad*, mint *szokod* > *szakad*; vö *tacet* > rom *tace* 'hallgat; eltitkol, titokban tart'; fr *taire* 'elhallgat, eltitkol'; a m szó a jogszolgáltatásban, a vádlott hallgatására vonatkoztatva jutott mai jelentéséhez;

tardo ~ fu **tortu* > ug **tort* > m *tart-ok*; a lat szó inkább időbeli, a magyar térbeli vonatkozású, de vö *so-káig tart, eltart egy hétig is*;

**taurculus* ~ fu *törklu* > *türku* > ug **turk* > m *tulk-, tulok*; a rom az alapszót őrzi: *taur* 'bika', a fr az *-ellus* képzős származékot folytatja: *taureau* 'ua';

tergit < ősl *ua* > nyj **terjit* > fu **terji* > ug **tirj*, **tirr* > m **tirl*, **türl* > *törl* > *töröl, törül*; *-rr-* > *-rl-* a legjellegzetesebb magyar hangváltozások közé tartozik, vö *directat* ~ *törlít* (r); a *töröl* etimológiai családjába tartozik a *tergēbat* ~ *türköl, dörgöl*;

terminat < ősl **termonat* (palatális *o*-val!) > nyj **termnat* > fu **termle* > ug **terml* > m *terem* és *termel*; vö *ustulo* ~ fu **uszlu* > ug **uszl* > m *asz* és *aszal*; a *terem* eredetibb jelentését őrzi: *hirtelen előtte termett, itt terem*, és a műveltető *földhöz terem*, amelynek román átvétele a *trînti*, tkp **trîmti*;

terit < ősl *ua* > fu **teri* > ug **ter*, nyj **tir*, **tűr* > m *tör*, *ikes* alakja *török*; *trītica* (tsz) 'búza' ~ fu **terīszekhe* > *derce*;

torris 'tüzes üszög' ~ fu **torii* (veláris *i*!) > ug **torr* > m *tarr* > *tar*;

torreo < ősl *ua* > nyj **torroo*, **torro* > fu **torlu* > ug **torl* > m *tarl*, *tarol*, igenévi alakja *tarló*; de *torrendo* ~ *szárad*;

testa < ösl *ua* (korábbi **torsta*) > fu **teste* > ug **test* > m *test*; a jelentésváltozás: 'cserépedény' → 'porhüvely (a léleké)', vö fr *tête* 'fej'; a román a lat *testu* 'cserépfedő' folytatását örzi: *țest* 'cserépsütő; békatekenyő';

titio ~ fu **titi* > ug **titi* > m **tiz* > *tűz*; a jelentésváltozás: 'eleven szén' → 'tűz'; lat *titionem* > rom *tăciune* 'tüzes üszög', fr *tison* 'ua';

tollo ~ fu **tolju* > ug **tolj* m *toj-ik*, *toly* > *tol*, vö ol *togliere* '(weg)nehmen; (Kleider) abnehmen; (Wort) entziehen'; a *tojik* jelentésszűküléssel, mint lat *pōnore* > fr *pondre* 'tojni';

tolero < ösl **toledo* > fu **toltu* > ug **tolt* > m *told-ok*; vö ném *dulden* 'tolerare';

torquet ~ fu **törkhwe* > ug **törkhw*, **türkhw* > m **türhw* > *tűr*, alakváltozata *gyűr* < **tjür*, vö *turris* ~ *csűr*; más: *tűr* ~ *dűr*at;

tueor < ösl **tueo* > nyj **tuvoo*, **tuvo* > fu **tuwu*, **tiwu* (veláris *i!*) > **tilu* > ug **tilw* > m **tilu-szik*, múlt idejű igeneve **tilvut* (HB), műveltetője *tilt*, egyéb származékok: *tilalom*, *tilos*; a *-w-* > *-l-* gyakori: *pavet* ~ *fél*, *convallis* ~ **küwel* > *küwő* > *külő*, *küllő*;

tumet ~ fu **time*, **tüme* > ug **tüm* > m *töm*; *tumendo* ~ **tümed*, múlt idejű igeneve **tümeszt* > **tümesz* (mint *reked* mellett *rekeszt* > *rekesz*), ebből **tümeszöl* > *gyümüşöl*; a *töm* műveltetője *temet*;

tumulo 'temet', tkp 'hantol' ~ fu **tumlu*, **tumplu* > ug **tumpl* > m **tombl* > 1. *tomb*, 2. *tombol*, tkp 'temet, temetési szertartást végez, temetkezésnél szokásos táncot jár', talán olyan temetkezési szertartásról van szó, amelyet az ütközetben elhalt ellenség temetésekör tartottak, a tombolás tehát amolyan Kinizsi-tánca.

2. Lat *t-* < ösl *t-* > fu *t-* > m *t-* > *d-*.

A magyar nyelvtörténeti korszak egyik jellegzetes hangváltozása az alkalmi zöngésedés: *tülekedik*, **tulakodik* > *dulakodik*, *törsöl* > *dörzsöl*, mint *kaliba* > *galiba*, **perla-gyöngy* > *bélagyöngy* stb. Ennek következtében a lat *t-* ~ magyar *t-* helyett gyakran találkozunk lat *t-* ~ magyar *d-* hangmegfeleléssel:

torvē < ösl *ua* > nyj **torvā* (labiális hosszú *ā*) > fu **torwā* > ug *ua* > m **turva*, **turván* > *durva*, *durván*;

curvē ~ *kurba, vö *girbe-gurba, görbe*; *liberē* ~ *gyatra* stb.;

trabis, trabum (tsz gen) ~ fu *terebi, *torobu > ug *tereb, *torob > m *dereb, darab*, összetételben *dirib-darab*; e szónak az ősl-ban egyrészt palatális, másrészt veláris hangrendű alakjai voltak, innen való a magyar szó két-féle hangrendje;

truncus ~ fu *turunku > ug *turunk > m *torog > *torong > *dorong*, vö *trunculus* > rom *trunchiu* 'fató; derék';

tūberis < ősl *tumbros (ie *tumros) > fu *tumpru, *tumpu > ug *tump > *tomb > *domb*; *tūberāle < ősl *tumbrāli > m *domború*;

tergēbat ~ fu *terkēwe > *tirkēle > ug *tirkēl, *türkēl > m *türkél > *türköl* > *dürgöl > *dörgöl*; a türkölés két tojásnak egymáshoz dörgölése.

3. Lat *t*- < ősl *t*- > fu *t*- > m *t*-, *tj*- > *gy*-, *cs*-.

A magyar hangrendszer egyik jellegzetessége a szókezdő *ty* hang hiánya; az egy *tyúk* szón kívül, melynek régi magyar nyelvi alakja *tik*, más *ty*-vel kezdődő szavunk nincs. Több jelből arra kell következtetnünk, hogy a X. századi magyar nyelv még ismerte a szókezdő *ty* hangot, ez azonban a fejlődés rendjén vagy depalatizálódott (*ty*- > *t*-), vagy zöngésedett (*ty*- > *gy*-), vagy *cs*-be ment át. Vö *castē* < ősl *ua* > nyj **castā* > fu **kosztā* > ug **kisztā* > m **tyiszta* > *tiszta*; ném *Dienst* > m **tyinszt* > *tiszt* (vö **tyinszt* > rom *cinste* 'tisztesség'); a *tűr* mellett **tyűr* > *gyűr*, a *tűsző* mellett **tyűsző* > *gyűsző, gyűszű*; *intelligendo* ~ * *teleked* > **tyeleked* > *cseleked-ni*. Ilyenek:

torquet ~ *tűr, gyűr*;

tumendo ~ ómagyar **tümed*, múlt idejű igeneve **tümeszt*, ebből **tümesz*, -*l* igeképzővel **tümeszöl* > *gyümüşöl*; a mélyhangú etimologikus alak *tumendo* < ősl **tumondo* > fu **tumontu* > ug **tumont* > m **tuwod* > *duvad*, nyj *guvad*;

tumōris < ősl **tumōros* > nyj **tumūros* > fu **tumūru* > **tumuru* (rövid *u*-val) > **timiru* > ug **timir* > m **tyümür* > *csömör*; a szó eredeti jelentése 'dudorodás, csömör okozta kiütés', vö. *kiütött rajta a csömör*;

**tūbercellum* 'tuberculum' < ósl **tumbricellum*, tsz **tumbricella* > fu **timprekēwe* > ug **tiprekew* > m *csiperke*;

tuba 'tubus' ~ fu **tiwe*, **tüwe* > ug **tiw*, **tüw* > m *csév*, *csű*; **tubula* ~ *cséve*; a *tuba* tkp hangcső; a hím-nemű *tubus* megfelelője a fu **tubu* > ug **tub* > m **tob* > *dob*; a *dob* tkp két végén börrrel bevont hangzó-cső;

**turmula* ~ fu **türmile* > ug **türmel* > m **tyürwel* > *csürhe*;

turris ~ fu **türri* > ug **türr* > m **tyürr* > *csúr*;

dracōnis < ósl **dracōnos*, nyj **darcōnos* > fu **tor-kōnu* > ug **torkon* > m **csarkan* > *sárkány*; az egyes számi *draco* ~ fu *trjoku* > ug **tjok*, **tjik* (veláris *i!*) > m *gyík*, *gyék* (Szf) mélyhangú.

4. Lat *t-* < ósl *t-* > fu *sz-*:

tangit ~ fu **szenki* > ug **szenk* > m *szeg*, *szegődik*; *taxat* ~ fu **szeksze* > ug **szeksz* > m *szegz-*, *szegez*, az effélékben: *rászegzi fegyverét*, *rászegezzük szeretetünket*; ez az 'irányoz' jelentésű *szegsz* nem azonos a 'szöget ver' jelentésű *szegsz* szavunkkal; a lat szó eredeti jelentését az ilyen kifejezések őrzik: *tangit portum*, *tangit provinciam* 'a kikötőbe érkezik, a provinciába jut', amelyek mellé odaállíthatók a régi magyar nyelvbéli ilyen kifejezések: *Peta tatár fejedelem Lengyel országra szeg*, vagy: *más útra szegének*; a *tango*, *szeg* és a velük azonos gör *tassō* jelentéseit érdemes összehasonlítani;

temno < ósl *ua* > nyj **tomno* > fu **szownu* > ug **szown* > m **szaun* > *szán*; -*mn-* > -*wn-* egyfajta nazális elhasonulás, amilyen a rom-ban is előfordul: *scamnum* > *scaun* 'szék'; ehhez a 'szánakozik' jelentésű *szán*-hoz semmi köze sincs 'ígér' jelentésű *szán* igéknek;

tenet ~ fu **szene* > ug **szen* > m *szűn-ik*; a kikövetkeztethető iktelen magyar **szűn*, régi **szen* jelentése nyilván 'visszatart, megtartóztat', innen a *szűnik* 'visszartartódik'; *tenet* > rom *ține* 'tart', pl. *ține-ți gura* 'fogd be a szád', tkp 'tartsd (vissza) a szád, szüntesd a szád';

textit ~ fu **szeksi* > ug **szeks*, **szekh* > m **szeh* > *sző*; vö *texto* > rom *țes* 'szövők';

tondet ~ fu **szönte* > ug **szönt* > m *szöd* (nyj), *szed*; a m szó a virág- és gyümölcszedés igéje, a lat szó fűre

s gyapjúra egyaránt vonatkoztatható; eredetileg nem a gyümölcsöt szedték, hanem a fát, ma is: *szedett fa*;

tongeo < ősl ua > nyj **tongoo*, **tongo* > fu **szonku*, denazalizálódással **szoku* > ug **szok* > m *szokom*, innen *szokik*, *szok* is; régi főnévi származéka **szokot* (mint *állapik* mellett *állapot*) 'meggondolás, számotvetés', ebből rom *socoatã*, *socoate* 'számítás, megfontolás'; igei származék **szokotol* > **zokotol* > *zakatol*; birtokos személyragos **szokota* > *zakota*, *zakata* (Szf); vö *zok-szó* is;

talea < ősl **taleia* > fu **szelije* > **szelje* > ug **szelj* > m *szély* > *szél*, de *széjjel*, -t ragos alak *szélt* > *szét*; más hangfejlődéssel ug **szelj*, **szilj* > *szegy*, *szügy*; vö *talea* > fr *taille* 'szabás, termet'; az igei származék **taleat* < ősl **taleiat* > fu **szelije* > **szelje* > ug **szelj* > m **szely* > *szel*, mint **toly* > *tol* stb., vö rom *a tãia* 'szelni'; fr *taille* > m *táj* 'egy *taille* alá tartozó hely';

tignum < ősl ua, nyj **tugnom* > fu **szuklu*, **szuglu* > ug **szugl* > m 1. *szug* > *zug*, 2. **szugoly* > *zugoly*, származéka *szugulyék*, mint a *mell*, *szárny* mellett *mellék*, *szárnyék* stb.; *tigna* ~ fu **szikle*, **szigle* > ug **szigl* > m **szig* > *szeg*, *szög* 'szeglet', vö lat *contignãtio*; a régiek a tájat szögekkel mérték, és e szögekre osztás neve *szeglés* volt, innen való **szeglő* ~ *cigle*, *szeglet* > **szeglét* > *Cegléd*, mint **hunyat* 'Occidens' > *Hunyad*;

tegimentum < ősl **togumont* > fu **szokumon* > ug **szokmon*, nyj **szokman* > m **szukmán* > *szokmány*; a rom *suman*, *sucman* 'ua' és az ide tartozó szláv szavak a magyarból valók; **contegimentum* ~ *kacagány*;

tellus < ősl ua > proto-fu **szelu* > fu **szewu*, **szeu* > ug **szew* > m *sző*, csak helynévi összetételben: *Sző-Demeter*, különben kicsinyítő képzős származékokban: *szőke*, *szejke*, a *tellus* a termőföld, a gabonás neve, innen érthető a magyar *sző* szónak 'szalmaszín' jelentése; a mitológiában Tellus a görög Gaia, Gē vagy Dēmētēr megfelelője, tehát különös véletlen volna, ha a község névadói erről az összefüggésről mit sem tudva nevezték volna a Sző-Demeter-beli Demetert éppen *sző*-nek;

terra ~ fu **szerre* > **szirre* > ug **szirr*, **szürr* > m *szűr* 'földszín', kicsinyítő képzővel *szürke*; *szűr* átvétele rom *sur* 'szürke'; *torrendo* ~ *szárad*, ebből névszói **szá-*

raszt (mint *ered* mellett *ereszt* > *eresz*), ebből **szárasz*, majd *száraz*, tkp 'szárazság';

temero < ősl *ua* > nyj **tomoro* > fu **szomor* > ug **szomor* > m *szomor-kodik*, mint *operor* < ősl akt **oporo* > m *ipar-kodik* vagy *veneror* < ősl akt **venoro*, illetve **venorat* (palatális *o!*) > *gyönyörködik* stb., származékok: *szomorú*, *szomorít*, *szomorog*;

templa < ősl **temla* > nyj **timla* > fu **szimle* > ug **sziml* > m 1. **szim* > *szem*, *szöm* (Szf), 2. **szimil* > *személy*, a *személy* jelentésváltozása: 'Gesicht' → 'Person', vö rom *faṭā* 'arc, szín; személy'; -*templābat* ~ *szemlél*; a finn-ági fejlődés: fu **szimle* > finn *silmä*, ugyanazzal a hangátvetéssel, amelyet *nemoris* < ősl *ua* > nyj **nomoris* > fu **numri* > finn *nurmi* 'rét' esetében is tapasztalunk; *templa* > rom *tīmplā* 'vakszem', a véletlen történetes igéje pedig *a se intīmpla*; a rómaiaknál a templum a madarak röptéből való jóslás eszköze volt;

tempus < ősi **tempos* > nyj **timpos* > fu **szipu* > ug **szip* > m *szíp* > *szép*, régi *Szip-Les* > *Cibles* 'szép les'; a magyar szó eredeti jelentése 'szép idő', pontosabban az idő kiderülését jelölő veres égálg (a régi *Szép-havasát Kraszna-havasának* is nevezték!); 'tempus' és 'szép' jelentésének összefüggésére vö az *üdő*, *idő* és *üden*, *üde* szavak jelentéstani összefüggését: a természeti szép mértéke az idejében-valóság, és ezért a régiek a rútat időtlennek nevezték, azaz időtlennek, nem idejében valónak;

temporis < ősl **temporo* < nyj **tomporos* > fu **szopor* > ugor **szopor* > m **szopor* > **szapor* > **zapor* > **zápor*; az 'idő' és 'zápor' jelentéstani összefüggésére vö *nagy idő*, *jön az idő*, valamint lat *tempus* és **tempostas* > *tempestatas* 'zivatar, zápor'; régi **szapor* birtokos személyragos alakja *szapora*, elvonva a *szaporán* 'idején' határozóból, mint *kora*, *korán*; **szapor-nak*, illetve **szopor-nak* hívták a régi magyarok a munka szaporáját is, és e régi **szopor* átvétele rom *spor* 'jó előmenetel', melynek igei származéka *sporesc* 'szaporít, gyarapít'; a **szopor* kicsinyítő képzős alakja **szoporka* > *sziporka*, ebből pedig *sziporkázik*;

tempero < ősl **temporo* > nyj **tomporo* > **tompro* > fu **szompru*, **szompu* > ug **szomp* > m **szob* > *szab-ok*, az *r* szokott kidobásával; a fr-ági fejlődés: *temperāre* >

**temprāre* > *tremper* 'edzeni', hangátvetéssel; *temperies* < ősl **temporiōs* > nyj **tomporiās* > fu **szompurjā* > ug **szomprja* > m **szoblja* > *szablya*, innen fr *sabre*, ném *Säbel*, rom *sabie* 'ua'; a *szablya* tkp húski-mérő, húsvágó kés;

termo < ősl ua > nyj **tormo* > fu **szormu* > ug ua > m *szormu* > *szorm*, -z igeképzővel *származik*; *termo* > rom *țärm* 'partvidék'; vö *terminālis* (penna) ~ *szárny*, mint *umerāle* ~ *marj*, hangfejlődésüket l. a nyelvtani részben;

ter < **ters* < ősl **teris* > fu **szeri* > ug **szer* > m *szer* 'ordo, ratio, pars'; a nomád magyarok nagy szere a föld, a legelőterületek elosztása volt, és ennek három az osztószáma, vö lat *tribus*, *tribuo*;

terror < ősl **ternor* > nyj **tornor* > fu **szornu* > *szirnu* (veláris *i!*) > ug **szirn*, **szürn* > m **szürl* > **szörr* > *szőr*, vö ném *Dorn* 'tüske'; vö még *terrendo* < ősl **ternondo* > nyj **tornondo* > fu **szornontu* > ug **szirnont* > m **szirnöd* > *szörnyed*; *terribile* ~ *szörnyű*, mint *horribile* ~ *bosszú*;

topiārium ~ *szatyor* és (szó-)szátyár; *topiāria* ~ *szeder*;

tuguria (tsz) ~ fu **szikirje* > ug **szikirj* > m *szekér*, tkp 'sátoros szekér', azaz a honfoglalás előtti magyarok tengelyre épített, szállítható nyári lakása;

tussis ~ *szusz*; **tussībit* (vö Comp 272) ~ *szuszog*; a *szusz* a nehéz lélegzés, a köhécseles neve volt.

5. Lat *t*- < ősl *t*- > fu *sz*- > *sz*- > *c*-:

Ez a hangváltozás a magyar nyelv különletében következett be.

tibiāle < ősl **tibiāli* > proto-fu **szipjēli* > fu **szippēl* (esetleg nyj **szippēl* is!) > ug **szipēl* > m **szipēl*, ennek -s képzős származéka **szipēlius*, **szipellūs*, tkp 'cipőszáras, száras (cipő)' > *cipellős*, ebből elvonva *cipellő*; képző nélkül: **szipēl* > **szipew* > *cipő*; a legfontosabb ruhadarabok magyar neve mind ősl eredetű (*ing*, *nadrág*, *ruha*, *berhe*, *gaty*, *kabát*, *süveg* stb.);

tonsōris < ősl **tonssōros*, **tonstsōros* > fu **szuszt-szōru* > ug **szusztszor* > m **szucor* > *cucor*, tkp 'gyapjúnyiredék', vö lat *tonsiōnem* > fr *toison* 'gyapjú', valamint

tonsa ~ *szösz*, tkp 'fonnivaló gyapjúnyiredék', innen 'kenderszösz';

temporalia 'halántéki (szerszámok)' < ösl *ua* > nyj **tomporalia* > fu **szomporēljo* > ug **szomprāl̥j* > m **szopragy* > *cafrang*, *csábrág* stb. -*pr-* > -*fr-*, mint **papūrētum* ~ *Poprád* és *páfrány* esetében is; a *cafrang* eredeti jelentése 'halántékdísz'.

6. Lat *t-* < ösl *t-* > fu *sz-* > m *sz-* > *z-*:

Az *sz-* > *z-* változás már a magyar nyelv különletében következett be:

tundo ~ fu **szūtu* > ug **szut*; **szut-ik* > m **szudz-uk* > **szuzok* > *zúzó*; **tunsor* 'zúzó' esetleg azonos régi *zúz* 'zúza' szavunkkal, **tunsōris* 'zúzó' pedig a nagybányai Zazar patak nevével;

tignum ~ **szug* > *zug*;

temporis < ösl **temporos* > nyj **tomoros* > fu **szopor* > ug **szopor* > m **szopor* > **szapor* > **zapor* > *zápor*;

tepor < ösl *ua* > nyj **topor* > fu **szopu* > ug **szop* > m **szap* > **zap* > *záp*; a záptojásban már megindult az égési folyamat, tehát meleg; vö *tepens* < ösl **tepont* > nyj **topont* > fu **topon* > ug **tipon* > m *típpan*, innen: *típpanos a kenyér*;

togula < ösl *ua*, nyj **tegula* > fu **szekile* > ug **szekel* > m **szekel* > **zekel* > *zeke* (Szf), mint *kiszil* > *kiszi*, *estvel* > *este*, *bagol* 'bagoly' > *bagó* stb.;

tonābit ~ fu **szunōbi* > ug **szinobj*, **szinogy* (veláris *i!*) > m **szinög* > *zeneg*, ragos alakokból elvonva *zeng*; vö *intonābit* ~ *donog*, *dönög* > *dong*, *döng*; **extonābit* ~ *cseng*.

7. Lat *t-* < ösl *t-* > fu *sz-* > m *s-*:

tibia ~ proto-fu **szipje* > fu **szippe*, esetleg **szijpe* > ug **szip* > m **szip* > *síp*, ebből *sípos*, *sípszó*, *sípcson* stb.;

tacitē ~ fu **szeketē* > ug **szeketi* > m **sziket* > *siket*, *siketen*;

tentōrium ~ ösl nyj **tontōriom* > fu **szotōrju* > ug **szotorj* > m **szator* > **sator* > *sátor*; *t-* > *ty-* > *cs-* > *s-* is képzelhető;

tergum ~ ősl nyj **torgom* > fu **szorku* > ug **szork* > m *sork* > *sarok*; viszont *terga* ~ fu **terke* > ug **terkh* > m *tereh* > *teher, terü*.

b) Szó közepén

A magánhangzóközi ősl *-t-* fu folytatása *-t-* vagy *-sz-*; fu sajátosság a gyakran észlelhető, de még magyarózatlan *-t-* > *-l-* hangváltozás. Fu *-t-* > m *-t-*, *-z-*, *-d-*. A *-t-* > *-z-* hangváltozás szakaszai: *-t-* > *-tsz-* (*-c-*) > *-dz-* (zöngés affrikáta, nem kettős hang) > *-z-*. Eszerint a m *-z-* közvetlen hangtani előzménye *-dz-*; ez a *-dz-* hang elég közel állt *-gy-* hangunk *-dzs-* előzményéhez, és éppen ez a magyarózata annak, hogy a várható *gy* hang helyett olykor *z*-vel találkozunk: nem **gyöld*, hanem *zöld*, nem **gyivatar*, hanem *zivatar*, és *bugyog* mellett *buzog* is. Ha az eredetileg magánhangzóközi *-t-* a magyar-ági fejlődés rendjén az ugor korban szóvégi helyzetbe került, gyakran *-ty-*, illetve *-gy* hangba megy át, ritkábban magánhangzók közt is *-t-* > *-ty-* > *-cs-*, *-gy-*.

1. Lat *-t-* < ősl *-t-* > fu *-t-* > m *-t-*:

battuit, batuit ~ *üt*, l. a *b* hang alatt;

patet ~ *tetik*, l. a *p* hang alatt;

metit ~ *met* (r), ma *metsz*; *metēbat* ~ *metél*.

2. Lat *-t-* < ősl *-t-* > fu *-sz-*:

dōtis ~ *túsz*, l. a *d* hangnál;

cutis < ősl **cutos* (vö gör *kytos* 'ua') > fu **kuszu* > ug **kusz* > m *kosz*; a jelentésváltozás: 'bőrhám' → 'hámzó, koszló bőr, különösen fejbőr' → 'bőrbetegség; a bőrről lehámzó kosz';

nuptus < ősl **nūbtus* > nyj **nūvtus* > fu **nūszu* > ug **nusz* > m **nosz* > *nasz* > *nász*;

**excambiātor* ~ csempész; *-ātor* ~ *-ész*, illeszkedve *-ász*, l. a nyelvtani részben;

**vitella* ~ *üső*, vö rom *viṭea* 'üső', l. a nyelvtani részben;

**monto* < ősl *ua* > proto-fu **monszu* > fu **mōszu* > ug

**musz* > m **mosz* > **masz* > *mász*, ma ikesen: *mászik*,
vö fr *monter* 'emelkedik';

vīginti < ősl **vīcontī* > proto-fu **wikoszi* > fu **wkōszi*
> ug **khusz* > m *húsz*, vog *chus* 'ua';

ventus ~ proto-fu **wenszu* > fu **wēszu* > ug **wesz* >
m *vész*;

vītis ~ (*málna*)*vész*; *vītea* ~ *vessző*; *digitāle* ~ *tüsző*,
gyűszű.

3. Lat -t- < ősl -t- > fu -l-:

mūto ~ fu **mūtu*, nyj **mūlu* > ug **mul* > m *múl-ok*,
innen *múl*, ikes alakja *múlik*; *commūto* ~ *kímél*, tkp 'vál-
togat, fel-felvált';

sētam ~ fu **sētem*, nyj **sēlem* > ug **selem* > m *selyem*,
vö lat *sētam* > fr *soie* 'selyem'; lat *sēta* átvétele ném
Seide 'selyem';

teris tē ~ *töröl*, *quaero tē ego* ~ *kérlek*, l. a nyelvtani
részben;

satis ~ fu **seti*, nyj **seli* > ug **sel* > m **hel* > *el-ég*,
vö ad *satis* > fr *assez* 'elég';

antiqua ~ proto-fu **entekwe* > fu **etekhwe*, nyj
**elekhwe* > ug **elehw* > m **elehw* > *eleü* > *elő*, *eleje*;

mentum < ősl **montom* > proto-fu **wontu* > fu **wōtu*,
nyj **wōlu* > ug **wul*, **ul* > m **ol* > **al* > **ál*, *áll*;

montis < ősl **montos* > fu **mōtu*, nyj **mōlu* > ug **mul*
> m **mol* > *mal* > *mál*, innen albán *mal* 'hegy';

inferum < ősl **onthrom* > nyj **onthrom* > proto-fu
**otru* > fu **otu*, nyj **olu* > ug **ol* > m *ol* > *al*.

R után is:

vertit < ősl **vortit* (palatális *o!*) > fu **wōrti*, nyj **wōrli*
> ug **wōrl*, **ōrl* > m *ōrl*, *őr*, tkp '(lisztet) forgat, járat';

particula < ősl **particla* > fu **pertekle*, nyj **perlekle*
> ug **pellekl*, **pillekl* > m *fillenk* 'szőlőfürt egyik fürtöcs-
kéje'.

4. Lat -t- < ősl -t- > fu -t- > m -t- > -d-:

**monito* (*moneo* mellett **monito*, mint *habeo* mellett
habito) < ősl **monuto* > fu **monutu* > ug **monut*, **mont*
> m *mondok*; ugyanígy **solūto* < ősl **solvūto* > fu **sowūtu*
> ug **sowut*, **sowt* > m **howt* > *ovd* (HB) > *old*; *dīvi-*
nātōris ~ *tündér* stb., l. a nyelvtani részben.

5. Lat *-t-* < ősl *-t-* > fu *-t-* > m *-z-*:

foetor < ősl **bhoitor* > fu **bojtu*, nyj **bijtu* > ug **bit*
> m *biz* > *bűz*, szárm *bizes* > *bides*, *büdös*;
mõtābit ~ *mozog*, l. a nyelvtani részben;
putat ~ fu **pūte*, **pite* > ug **pit* > m *pedz*;
latēbit ~ *lézeng*, a lappangó szökött jobbágyok igéje.

6. Lat *-ti-* < ősl *-ti-* > fu *-tj-* > m *-cs-*, *-gy-*:

grātia < ősl *ua* > proto-fu **krētje* > fu **kētje* > ug
**kety* > m *kegy*, ebből *kegyes*, *kegyetlen*, *kegyed* > *kies*,
kietlen, *kied*;

petiolus < ősl **potiolos* > fu **ptjolu* > ug **tyol*, nyj
**jjol* > m *gyal-og*, **petiolculus* ~ *csülök*, l. a nyelvtani
részben;

notātio ~ fu **nötētju* > ug **nōtecs* > m *nözés* (Szf).
nézés.

Mássalhangzók után is:

suspītio < ősl **suspectio* > nyj **suspoctio* > fu **sus-*
poktju > ug **suspoccs* > m **suspos* > *suspus* (r) > *sus-*
kus 'gyanús dolog';

ductio < ősl *deuctio* > fu **tioktju* > ug **tyuccs* > m
**gyucs*, elhasonulással **gyuc* > *dúc*, tkp 'kijárat';

fractio < ősl **phractio* > fu **wrektju* > ug **reccs*, nyj
**wreccs* > m *rés*; vizsgálatra szorul egy esetleges honfog-
lalás kori magyar **wrecs* és a fr jövevény *brèche* 'rés' vi-
szonya;

**crētiōnis* < ősl **crētiōnos* > nyj **crātiōnos* > fu **ko-*
rātjōnu, **korōtjōnu* > ug **korocsun*, **koracsun* > m *ka-*
rácson, *karácsony*.

7. Lat *-t-* < ősl *-t-* > fu *-t-* > ug *-t* > m *-gy-*:

uti, *ut* < ősl **quoti* > fu **khwoti* > ug **khwut* > m
**huty* > *hugy* > *hogy*;

orbita ~ fu **örwite* > ug **örwit*, **örwüt* > m **örüty* >
űrüg; a jelentéstani összefüggésre vö *orbis* ~ *örv*;

sēmīta ~ fu **sēmete*, nyj **ēsmete* > ug **eswet* > m
**esvety* > **esvegy* > *ösveny*, mint *estvel* > *öste*, és **pap-*
rág > *páfrány*.

8. Lat *-nt-* < ősl *-nt-* > fu *-nn-*, *-n-*:

fugiens < ősl **phugiont* > fu **bukjon*, **bukkon* > ug **bukkon* > m *bukkan*; részeleit 1. a nyelvtani részben;

monimentum < ősl **monumont* > fu **boluwon* > ug ua, nyj **boluwan* > m **bolvan* > *balván* > *bálvány*; magyarázatot 1. a nyelvtani részben;

quantum < ősl **quantom*, mondatfonetikai helyzetben **quant'* > fu **khwon* > ug ua > m **hvan* > *hány*, *hányat*, *hányan*, *hányadik* stb.

cantica (tsz) ~ fu **khenneke* > ug **hennek*, nyj **hēnek* > m *ének*, származékai *énekes*, *énekel*, *énekszó* stb.

9. Lat *-ct-* < ősl *-ct-* > fu *-kt-*, *-kht-* > ug *-kht-* > m *-jt-*, *-d-*:

flectit ~ *lejt*; *flectere habet* ~ *lődörög*, tkp **lejtereg*;

spectat (esetleg *expectat*) ~ *sejt*;

dēspectat ~ fu **tēspekte* > ug **tespekht* > m **tespejt* > *tesped*, mint *felejt* > **felejd* > *feled*; vö fr *dépiter* 'ingerel';

**dīrectat* < ősl **dvisrectat*, nyj **dvirrectat* > fu **twirrekte* > ug **tūrrekht* > m **tūrleht* > *törlejt* > *törlít* (r) 'annak rendje és módja szerint megcsinál', vö rom a *īndrepta* 'megigazítani'.

10. Lat *-rs-* < ősl *-rct-* > fu *-rkt-*:

mersat < ősl **merctat* > fu **merkhte* > ug **merkht*, **merekht* > m **mereht* > *merejt* > *merít*; *merso* ~ *márt-ok*;

ursos < ősl **orctos* (vö gör *arktos* 'medve') > fu **orktu* > ug **orkht* > m *ord-as*, tkp **ord-ocs*;

**stricto* (*strictum* mellett **stricto*, mint *dictum* mellett *dicto*) < ősl ua > ny **structo* > proto-fu **szruktu* > fu **szurukhtu* > ug **szurukht* > m **szoroht* > *szorojt* > *szorít*; **szuruhtuk* > **szurujduk* > **szuriduk* > *szurduk*, tkp 'szoríték'; a *merít*, *szorít* féle participiális igékből vált ki a magyarban annyira elterjedt *-ít* igeképző, olyanformán, mint ahogyan például a latinban az *-itum* végű participiumok alapján keletkezett *-ito* igevégződés vált igeképzővé: *domo*, *domitum*, *domito*, innen *dubito*, sőt *dictito* stb.

11. Lat *-ls-* < ősl *-lt-* > fu *-lt-*:

salsum < ősl **saltom* > fu **soltu*, **solhtu* > ug **sokht* > m *sajt* 'só; caseus', vö *sajttalan kenyér* a népdalban; a sajt besózott tejtermék.

12. Lat *-st-* < ősl *-st-* > fu *-sztsz-* > m *-zdz-* > *-z-*; *-d-*:

castor ~ fu **kosztszu* > ug **khosztsz* > m **hozdz* > **hodz* > *hod* > *hód* 'castor'; *-dz-* > *-d-*, mint *édzes* > *édes*; *bidzes* > *bides*, *büdös*; *-kodik* > *-kodik*, pl. *gondolkozik* és *gondolkodik*;

invēstit < ősl **envēstit* > nyj **enmēstit* > fu **mesztszi* > ug **mesztsz* > m **mezdz* > **medz* > **mez*; 'felöltöztet' jelentésű **mez* igénk ma nincs, de hogy valamikor volt, azt bizonyítja ma is élő igenévi származéka: *mező*, fosztóképzővel *mezejtelen*, *meztlen*.

13. Lat *-ss-*, *-s-* < ie *-dt-* és *-tt-* > m *-s-*, *-sz-*, *-z-*:

A latin-ági hangfejlődés: *-dt-* > *-st-* > *-sts-* > *-ss-*, *-s-*. Az *-sts-* > *-ss-* változás már az őslatinban megkezdődött, de még nem fejeződött be, tehát előfordult már az *-ss-* is, de még az *-sts-* is. Ősl *-ss-* > fu *-ssz-* és *-ss-*; ősl *-sts-* > fu *-sztsz-* > ug ua > m *-zdz-* > *-z-*. Megjegyzendő még néhány archaikus hangalak: ie **pendtilis* > ősl **penstilis*, **penstlis*; itt a *-st-* > *-sts-* változást az *-st-* hangcsoportot fedő *l* akadályozta meg; ie **cotta* > ősl ua > lat *casa*: ősl **camittia* > lat *camisia*. *Casa*, *camisia*, ősl **cotta*, **camittia* esetében a kettős *-tt-* nem participiumi eredetű, mint *meto* mellett **met-tom* > *messum*, vagy *quatio* mellett **quat-tom* > *quassum*, és ez a körülmény kielégítően magyarázza a latin-ági *-tt-* > *-s-* változás késését.

a) Lat *-s-* < ősl *-tt-* > fu *-t-*:

casa < ősl **cotta* > fu **koto* > ug **khotu* > m *ház*; a *honn* határozószó honfoglalás kori hangalakja **khotun*, mondatfonetikai helyzetben **khotn* > *honn*;

camisia < ősl **camittia* > fu **khemetje* > ug **khemety* > m **himegy* > *imeg*, ragos alakokból (*imeget* > *imget* > *inget*) elvonva *ing*; vö ném *Hemd* 'ua'; *camisia* > rom *cămașă* 'ua'; a lat *camisia* átvétele **kamisa* > **kámisa* > *kámzsa*, mint **tömöseü*, **tömösiü* 'tömöső' > *tömsi* > *tömzsi*.

b) Lat *-ns-* < ősl *-nsts-*, nyj *-nst-* > fu *-st-*:

pensile < ősl **penstsili*, nyj **penstli* > fu **pestli* > **pistli* > ug **pistl*, nyj **pist* > m *fist* > *füst*; a m szó jelentésváltozása: 'tűzhely fölé függesztett füstfogó' → 'füst'; vö fr *poêle* 'kályha', „proprement 'suspendu' sur le foyer, chauffé par-dessous“ (Clédat, 441).

c) Lat *-ss-* ~ m *-s-*:

cessat < ősl ua > fu **kesse* > ug **kess* > m *kés-ik*;
quassando ~ *hasad*; **quassāmentum* ~ **hasvány* > *harsány*; *quassābit* ~ *harsog*; l. a nyelvtani részben; de már *quassē* ~ *hosszú*;

mensula ~ fu **mēnsile* > ug **messel* > m **mesel* > *mese*, mint *estvel* > *este*; de már a más hangsúlyviszonyokat tükröző *mensúrat* ~ fu **mēnsire* > ug **mēnsիր* > m **menhir*, > **mehir*, **meir* > *mér*.

d) Lat *-s-* ~ m *-sz-*:

rāsābat ~ fu **rēsēwe* > **rēsēle* > ug **reszel* > m *reszel*, vö *rāsāre* > fr *raser* 'lenyír, leborotvál'; lat *dērāso* alapján **taraszok* igét várnánk, ennek **taraszal* származékát folytatja *daraszol* igénk;

tonsa ~ *szösz*; a jelentésváltozás: 'gyapjú-nyiredék' → 'gyapjú-szösz' → 'kender-szösz', ez a jelentésváltozás a főnás mesterségnyelvében következett be;

vīsum < ősl **vissom* > nyj **vussom* > fu **wuszu*, **wiszu*, (veláris *i!*) > ug **wosz* > m **vasz* > *váz* 'phantome'; vö. *vīsum* > rom *vis* 'álom', a latin *vīsum* *i* hangja a perfectum-tő analógiájára nyúlt meg, vö ném *gewiss*.

e) Lat *-s-* ~ m *-z-*:

vīsit 'látni megy' < ősl **vissit*, archaikus nyj-i **vistsit* > fu **wisztszi* > ug **wisztsz*, **wüsztsz* > m **üzdz* > *űz* és **üid* > *üld*, *üldöz* (tkp *űdz*); a lat *vīsit* *i* hangja a *video* perfectum-tővének hatására a participiumi *vīsum*-mal egyidejűleg nyúlt meg; a jelentéstani összefüggésre vö lat *sequor* 'követem' (*persequor* 'űzöm') ~ ném *sehen* 'látni'; *vīsens* ~ *űzen*; *vīsitat* ~ *vezet*; (*prō-*)*vīsōris* ~ *vezér*; az alapszó *videt* ~ *vél*;

pensat < ősl **penstsat* > fu **pesztsze* > **piztsze* > ug **pizstsz* > m **fizdz* > *fűz*; a szó eredeti jelentése 'mérleggel, mérlegre tesz' és mai jelentését annak a körülménynek köszönheti, hogy a régiek a mérnivalót a kalmármérleg fogantyújára, kampójára akasztották, fűzték; a fr szó *peser* 'nyomni, nehezedni', a román *pasa* ezekben: *ce-mi pasă*, *nu-mi pasă* 'nem bánom', tkp 'nem nyom engem'; *pensitat* ~ *fizet*; *pensura* < ősl **penstsom* > nyj **pinstsom* > fu **pizstszu*, nyj **pesztszu* > ug **pesztsz* > m *fez* (HB), vö rom *păs* 'baj, bánat, teher', fr *poids* 'teher, súly'.

14. Gör *th*, *t* < ősl *t* > fu *t* > m *t*:

Az ie *dh* hangot folytató latin *f* hang ősl előzménye *th*. Ez a hang különbözött a vele egykorú görög *th* hangtól, mert a *th* hangot tartalmazó görög szavak a latinban is megőrzik a dentálist: gör *thyrsos* > lat *tursus*, vö fr *trou*, régi *trous* ebben: *trou de chou*. Ősl kori görög jövevények *th* hangját a magyarban is *t* folytatja:

thyrsos > ősl **tursus* > fu **tursu* > ug **turs* > m *tors*, birtokos személyragos alakban (*káposzta*-)*torsa* > *torzsa*; kicsinyítő képzővel **torsok* > *torzsok*, *törzsök*, mint *zomok* > *zömök*, **kopcsos* 'kapcsos' > *köpcös* (elhasonulással!);

ősl **thēsaŕiarius* > proto-fu **tēsŕērju* > fu *tēsŕērju* > ug **tesŕērj*, nyj **tersērj* > m **tōrsér* > *tőzsér*;

tyrris > ősl **turris* > fu **tjūrri* > ug **csūr* > m *csűr*, vö *üvegcsűr*, *szénacsűr* stb.; a csűr lábas építmény, torony.

A *d* hang

A lat *d* általában az ie — és így az ősl — *d* folytatása. Bizonyos helyzetekben azonban az ie *dh* hangot is lat *d* folytatja: *medius* < **medhios*, *fido* < **bheidho*. Ide tartozik még a *dies* < ie **dheghes* (vö ang *day*, ném *Tag*), mely párhuzamba állítható a *via* < **vegħa* fejlődésével. A magyar nyelv alapján arra kell következtetnünk, hogy ezekben az esetekben a *dh* > *d* változás ősl kori: *fido* ~ *bíz*.

Némely ie *d*-nek a latinban *l* a folytatása. „Néhány szóban a régi *d* minden látható ok nélkül *l* hangba ment

át: *oleo* szemben *odor*-ral (vö gör *odōda*), *lēvir* (gör *daēr*, szkr *devār-* 'süvem') stb. E sajátosságot kétségtelenül nyelvjárási befolyással kell magyaráznunk: úgy látszik, hogy a *d* > *l* változás a szabin kiejtés velejárója" (Comp 69). Ez a jelenség párhuzamba állítható a finn *-t-* ~ *m* *-l-* hangmegfeleléssel: *ytime-* ~ *velő*, *eteen* ~ *elé* stb.

A latin nyelv különéletében bizonyos hangtani helyzetekben (*d* és *l* szomszédságában) *d* > *r* változás is előfordul: **medīdies* > *merīdies*, **heloda* > **helora* > *heler* > *holera*, *olera*, **toledo* > *tolero*; magyar megfelelőiket l. alább.

Az ősl *d* fu folytatása általában *t*, néhány esetben *l* (a fu nyelvekben gyakori a *-t-* > *-l-* hangváltozás, mely néha *-l-* > *-t-* változást von maga után).

a) Szó elején

1. Lat *d-* < ősl *d-* > fu *t-*:

**decimta* 'decima' < ősl *ua* > fu **tekīte* > ug **tekhit*, **tehit* > m **teidz-* > *tíz*; a m szó alapján kikövetkeztetett ősl **decimta* realitását igazolja a litván *deszimtas* 'tíz', valamint a szl *deszati* 'ua'; a *tíz* eredetileg rendszámnev volt, mint az *öt* is;

decora (tsz) ~ fu **tekōre* > ug **tikūr*, **tikr* > m *ti-kūr* > *tükör*; a m szó eredeti jelentése 'vminek a színei; le décor d'un objet', főként 'víz tükre', majd 'csiszolt tárgy tükre'; *decoro* ~ *takaro-ok*, származéka *takarít*; *decorōsē* ~ *takarosa-n*, innen *takaros*;

dūrat ~ fu **tūre*, **tūre* > ug **tir*, **tūr* > m *tūr*; vö prae-verbiumos rom *īndurā* 'eltūr';

-diē (pl. *prīdiē*) < ősl **dechē* (ie **dheghē*) > fu **tekhē* > ug *ua* > m *tege* > *teg-*, csak ebben az összetételben: *tegnap*; a m szó esti szemléletet tükröz, és jelentésváltozása: 'nap' → 'az eltelt nap', innen *tegnap*; vö az *este* 'tegnap este', és megfordítva: *Morgen* 'reggel', *morgen* 'holnap reggel, holnap';

dorsum ~ fu **torsu*, **tossu* > ug **tuss* > m *tus*, pl. *puskatus*, kicsinyítő képzővel *tuskó*; vö fr *dos* 'hát; hátsó

rész; fok', *dossier* 'hát; iratcsomó'; *dorsarium* ~ *tusa*, l. a nyelvtani részben;

dōtis ~ fu **tōsi* > ug **tusz* > m *túsz*; a túsok az előkelő menyecske kíséretét alkották, akik egy ideig a férjhez ment menyecske új környezetében tartózkodtak; vö ófn *lehan* 'Lehen' > m **lehán* > *leány*, *lány*; a leányok a magyar főúrhoz férjhez ment német asszony kíséretében jöttek asszonyuk új otthonába; később az előkelőbb udvarokba szolgálattételre elszegődtetett nemesleányokat is ezzel a szóval nevezték;

dōno ~ fu **tōnu* > ug **tun*, **ton* > m ua; csak -*ál* képzős származéka maradt fenn: *tanál* > *talál*, valamint -*ó* képzős igeneve: *tanó* 'aki ott tanálkozott a helyszínen'; 'ad' és 'talál' jelentésének összefüggésére vö rom *a da* 'ad; rátalál', ném *es gibt* 'ott találtaik, ott találkozik';

domando ~ fu **tomontu* > ug **tomont* > m **tomod* > **tamad* > *támad*; hasonló jelentése a latin *domo* 'megszelíditem' igének is volt: *domāre armis aliquos* 'fegyverrel meghódoltatni'; a magyar ige jelentésváltozása a vadászati-harcászati mesterségnyelvben történt;

domito < ösl ua > nyj **domto*, **dompto* (vö fr *dompter*) > fu **tomptu* > ug **tompt*, **tumpt* > m **tubd*, **tuwd* > *tud-ok*; a m szó jelentésváltozása: 'ura vagyok' → 'képes vagyok' → 'tudok', vö csángó *ura vagyok*, *nem vagyok ura* 'képes vagyok, nem vagyok képes'; vö lapp *tobtot* 'ismer';

dēvolābit < ösl ua > nyj **dēbolābit* (ösl **envolo* > nyj **embolo*, **mbolo* hatására!) > fu **tēbolōbi* > ug **tēbolobj*, **tēbology* > m *tébolyog*; vö *ēvolābit* ~ *szállong*, *involābit* ~ *bolyong*, *convolābit* ~ *kóvályog*; a latin *dē-* prae-verbiumos igék magyar megfelelőit l. a nyelvtani részben.

2. Lat *d-* < ösl *d-* > fu *t-* > m *t-* és *gy-*, *d-*:

digitāle < ösl **dicitāli* > fü **tikhiszēl* > ug **tikhszēl*, nyj **tiszēl* > m **tiszēü* > *tüszēü* > *tüsző*; **tyüszēü* > *gyüsző* > *gyüszű*, alakváltozata *dészü*; a *tüszőt* *gyüszű*-alakjáról nevezték *gyüszűnek*, *tüszőnek*; az oszm *jüksük* ősrokon, szóvégi -*k* hangja -*l* > -*w* > -*g* > -*k* változás eredménye;

**digitulus* < ösl **dicitulos* > nyj **dicitlos* > proto-fu **tikitlju* > fu **tikitju* > ug **tikity*, **tikics* > m **tikics* > **tyikics* > **gyikics* > *dikics*;

dolabra < ösl ua, de tsz-i alak, melynek egyes számú alakja **dolabrom* > fu **tolopru*, **tolopu* > ug **tolow* > m 1. *tilou* > *tiló*, 2. **tolou*, **tylou* > *gyolou* > *gyalu*; vö *coluber* < ösl **colubros* > nyj **colobros* > fu **kolopru*, **kolop* > ug **kolow*, **koljow* > m *kijó*, *kígyó*; az sem lehetetlen, hogy a *tiló* az ösl **dolabrom*, a *gyalu* pedig az ösl **dolabellom* (vö lat *dolabella*) folytatása;

dīvinat ~ *tűn-ik*; *dīvino* ~ *gyónok*; *dīvinātōris* ~ *tündér*; hangtani fejlődésüket l. a nyelvtani részben;

dīvitis < ösl **deivitis* > fu **tejiszi* > ug **tijisz* > m **tyisz* > **gyisz* > *dísz*; *dītat* ~ **díszik*, ebből analogikus *díszlik*, vö régi *tékoz*, *kóbor*, *vonag* > mai *tékozol*, *kóborol*, *vonaglik* stb.;

dūco < ösl **deuco* > fu **tioku*, **tiuku* > ug **tyuk* > m *gyuk-ok* > *dugok*; a m szó jelentésváltozása: 'vezet, visz' → 'odadug' → 'eldug, elrejt', valamint 'megdug, megduzzaszt'; **dugad* > *dagad*; 'megdug, megduzzaszt, dagad' jelentések annak köszönhetik alakulásukat, hogy a *duco* ~ *dugok* a vízvezetés igéje; a vízdugás eljárását már az óslatin nyelvet beszélő törzsek is ismerték.

draco ~ fu **troku* (palatális *r*-rel) > nyj **tjoku* > ug **tyuk*, **tyik* (veláris *i*!) > m *gyík*, *gyék*, tárgyeshen *gyékot*; a *gyikos* alakváltozata a helynévi *Gyilkos-tó*, tkp 'gyíkos tó'; ösl *dr-* > fu *tj-* változást hangcsereként kell felfognunk, és ezt az indokolja, hogy görög eredetű jövevényszórol van szó; a görögben gyakori a *dr-* szókezdés, az óslatinban ez teljesen ismeretlen volt (lat *drachma*, *draco*, *drama*, *dromas* 'teve', *dryades* stb., mind-mind görög eredetűek); a *gyík* alakváltozata a *csík* 'vízigyík'.

A *ty* > *gy* változáshoz hasonló a *ty* > *cs* változás, melynek következtében a lat *d-* egyik m megfelelője *cs-*:

ductile < ösl **deuctilis*, **deuctli* > fu **tioktlji* > ug **tyutty* > m *csúcs*; vö *ductilem* > fr *douille* 'foglatat'; *ductio* < ösl **deuctio* > fu **tioktju* > ug **tyuccs* > m **gyuccs*, ebből elhasonulással **gyuc* > *dúc* 'galambdúc, kenyérdúc', tkp 'kijövés, kijárat'; **ductōrando* ~ *dudorodik*, *csucsorodik*, *csücsörödik*;

dracōnis < ősl **dracōnos*, nyj **darcoṅos* > fu **tor-kōnu* > ug **torkon* > m **tyorkan* > **csarkán* > *sárkány*; esetleg ősl **daracōnos*-ból lehetne kiindulni; a fu alapszavak mindenesetre olyan ősl nyelvjárást folytat, mely a gör eredetű szavak *dr*- kezdetét kiküszöbölte.

3. Lat *b*- < ősl *dv*- > fu *tw*- > m *tw*- > *t*-, *d*-, *v*-:

bello < ősl *dvello* > nyj **dvollo* > fu **twollu*, **twōlu* > ug **twol* (zárt *o*-val) > m **tvul* > **dvul* > *dül-ok*; vö **otvos* > *odvas*, **ketvös* > *kedves*, l. ott; a *dül* származéka a *dulakodik*, a magashangú *tülekedik*, az eredeti *t*-hanggal;

bellācis < ősl **dvellācos* > nyj **dvollācos* > fu **twollākh* (és persze **twollēkh*) > ug **twillākh* > m ua > **dvillah* > *villa*, alkalmi **vidla* változattal; a *-ll-* > *-dl-* hangváltozás regresszív változás abban a nyelvfejlődési szakaszban, amikor megindult a *-dl-* > *-ll-* fejlődés, és egymás mellett éltek a *palló*, *padló* féle alakpárok; *bellābit* ~ *villong*, *virrog*, innen *virgó*.

4. Lat *d*- < ősl *d*- > fu *t*- > m *z*-:

dentis < ősl **dontos* (vö gör *odontos* 'dentis', ang *tooth* 'ua') > proto-fu **tonszu* > fu **tōszu* > ug **tusz* > m **tusz*, alkalmi **tutsz*, hasonlással **tszutsz* > **dzudz* > *zúz* 'zúzmará', tkp jégcsipkázat; a jelentésváltozás; 'fogazat' → 'recézet, csipkázat' → 'jégcsipkázat' vö *dentem* > rom *dinte* 'fog', de *dentes* > rom **zimṭi* 'rece; fűrészfog; fok'; **tuc* > **cuc* változás idején a szókezdő magyar *t* hang közelebb állott *ty*-hez és *c*-hez, mint ma; vö *kanót* > *kanóc*; *kalitka* > *galicka*; **lapatka* 'lapátka' > **lapacka* > *lapocka*, *lapicka*; *pedica* ~ **petket* > *pecket*.

Némely esetben ősl *d* > fu *t* > nyj *tsz* > m *sz* hangfejlődés lehetőségével is számolnunk kell:

jūdícium < ősl ua > nyj **jūdēciom* > fu *jitēkiu*, nyj **itēki* > **itszēki* > ug **tszēki* > m **szēki* > *szék* 'törvényhatósági terület; ülő alkalmasosság', vö rom *judeŕ* 'megye; (rég) bíróság, kenézség'.

A lat *d* ~ m *sz* hangmegfelelésre ez az egyetlen példa. Ezért nem lehetetlen, hogy — bár a *jūdícium* és a *szék* egyezése kétségtelen — a m szó hangfejlődését más-

ként kell magyaráznunk. Talán ősl **jeusdicium*-ból kell kiindulni: ősl **jeusdícium* > *jiosdëciom* > fu **jisztëkiu* > nyj **isztjekī* > **szjeki* > ug **szeki* > m *szék*; *jüdicábat* < ősl **jeusdicábat* > nyj **jiosdecábat* > fu **jistekhëwe* > **istekhële* > ug **istkhël* > m **ihthël* > *ítél*; *-sth-* > *-hth-*, mint *-skh-* > *-hkh-* ebben: **pisk-hély* > **pihkhely* > *pikkely* 'halpénz, halháj'. Ez utóbbi magyarázat mellett szól a *hordeum* ~ *kása*, *nīdi* ~ *nyüst*. A végső szó kimondása a jövő kutatás feladata.

5. Lat *l-* < ősl *d-* > fu *t-*:

lacrima < ősl **dacruma* > proto-fu **tokrumo* > fu **tokumo* > ug **tokumu*, **tokum* > m **tokum* > **tokun* > *takony*; *-m* > *-n*, mint *talám* > *talán*, *Betlehem* > *Betlen*, *Ábrahám* > *Ábrány* stb.; szó közepén: *alkalmaz* < **alkolmoz*, ikesen > **alkolmozik* > *alkomodik* > *alkonyodik*;

lingua < ősl **dungva* > fu **tukwo* > ug **tuku*, **tukw* > m **tuk* > **tok*, csak birtokos személyragos alakban: *toka* 'az alsó állkapocs köze', tkp 'a nyelv töve, a nyelvő';

lingula < ősl **dungula* > nyj **dungla* > fu **tunklo* > ug **tugl* > m **togl* > *tag*, de *tagl-al*, *tagl-ó* ~ **lingulācis*; a magyar *tag* eredeti jelentése 'földnyelv';

lac < ősl **dlac* > fu **telkh* > ug **telh* > m **tejh* > *tej*.

b) Szó közepén

1. Lat *-d-* < ősl *-d-* > fu *-t-* > m *-t-*, *-z-*:

rādo < ősl **vrādo* > fu **wrōtu* > **urotu* > ug **urot* > m **orot* > 1. *arat*; 2. ragos alakokban **orotok* > *ortok* > *irtok*; *rāmentum* < ősl **vrādmont* > *ortvány*, *irtvány*, *orotvány*, *irtovány* stb.; vö lat *rādo* > rom *rad* 'borotvál'; *rāsa* (*silva*) ~ *rez*, helynévi *Rez*, vö *kivágta a rezet* — itt nem rézről van szó; *rāsábat* ~ *reszel*;

pēdim ~ fu **ptētim* > ug **tetim* > m **tetiw* > *tetű*; vö *pēdiculum* (akk) > fr *pou* 'tetű';

foedus < ősl **phoidos* > fu **bojtu* > ug **bojt*, **bōt* > m *bojt*, *bot*; mind a *bojt*, mind a *bot* a megbízatás jele volt, vö *botos ispán*;

*foedero < ösl *phoidoro > fu *bojtoru > *bijtoru > ug *bijtor > m *bitorok > bitorlok, másrészt *bitorok > *bitrok, igenévi alak *bitrou > *bitou > bitó; a bitorló más helyett gyakorolja a hatalmat, a bitó másnak a megbízásából hajtja végre az ítéletet;

fido < ösl *pheido > nyj *phoido > fu *bojtu > ug *bijt > m bízok; a rom ezt a szót nem őrizte meg; ösrokon a ném bitten 'kérni'.

2. Lat -di- < ösl -di (-dj-) > nyj -j- > fu -j- > Ø:

medietas < ösl *medjetas > nyj *mejetas > fu *mejisze > ug *meisz > mész; a m szó mai jelentése jelentésszűkülés eredménye: 'Mitte' → 'Mittel' → 'Baumittel, Kalk'; jó példa hasonló jelentésszűkülésre a lat species 'féleség' > fr épice 'fűszer', lat ordo 'szer' > rom urd, urde > urdă, urde 'tejszer, orda', innen magyar orda; vö lat medietātem > vulg lat *meietate, *meitate, mētate > fr moitié 'fél, félrész', dīmedietātem > dīmeietate > dī-mētāte > *dziümetate > rom giumātate, jumātate 'félrész'; a régi magyarban is volt mészhold '?', talán a félszesszió lakó jobbágy tartozó szántás-holdja; 'fél' jelentésű mész szavunk -é képzős származéka ug *meisz-ěj > m *mejszé > *meszje > messzé, mint ug *weiszew > m *vejszeü > *veszjeü > vessző; a messze eredeti jelentése tehát 'félre', vö rom departe 'messze', tkp de parte 'félről'.

3. Lat -nd- < ösl ua > fu -t- > m -t-, -cs-, -gy-, -z-:

-hendit (vö com-pre-hendit) < ösl *chendit > fu *kheti > ug *khet, *ket > m ket > köt, előbb *ketök > kötök; vö ang to get 'ergreifen';

hirundinis < ösl *chirundonos > fu *khiritinu > ug *kiritin > m *kiritin > *keretyen > kerecsen; a tárgyesetbeli kerecsent átvétele az orosz krecset, amelyet kerecsen alakban vettünk vissza; 'fecske' és 'kerecsen' rokon jelentések, vö ném Schwalbe, kfn svalme > m sólyom, innen rom șoim;

pendet ~ fu *pete > *pite > ug *pit > m *fity > *figy > fig > függ; régi *figy származéka figyelem, tkp 'függelém'; pendēbit ~ fitog-tat, fityeg; pendens ~ fittyen.

mélyhangú *pottyan*; *pendendo* ~ **pittyed* > *biggyed*, műveltetője *biggyeszt*;

unda < ősl **vunda* > fu **wite* > ug **wit*, **wüt* > m *ügy* 'víz'; a *víz* tkp a ragos-képzős *vizet*, *vizes* alakokból való elvonás;

tundo ~ fu **szutu* > ug **szut*; **szut-ik* > m **szuzuk* > *zúzó*; *sz-* > *z-* a magyarban rendkívül gyakori: *szaj* > *zaj*, *szugoly* > *zugoly*.

4. Lat *-nd-* < ősl *-nd-* > fu *-nt-* > m *-d-*:

pendit ~ fu **pentī* > ug **pent* > m *fed*, *föd*; a régiek nem a fazekat fedték a fedővel, hanem a fedőt fedték — azaz függesztették — a fazék fölé;

pendula ~ fu **pentile* > ug **pentel* > m *fedél*, vogul *päntil* 'ua';

morando ~ m *marad*; l. a nyelvtani részben.

5. Lat *-nd-* < ősl *-nd-* > nyj *-nn-* > fu *-n-*, *-nn-*:

quando < ősl *ua* > nyj **quanno* > fu **khwonnu*, **khwon* > ug **khwon* > m **hvan* > *ha*, mint *házban* > *házba*, *iszen* > *sze* stb.; lat *quando* > rom *cînd*, mondatban gyakran *cîn*, sőt — nazális előtt — *cî*, pl. *cînd m-am dus*, ejtsd: *cî-m-am dus*;

**ambo duo* < ősl *ua* > nyj **ambonduō*, **ammonnuō* > proto-fu **ommonnō* > fu **monnō* > ug *ua* > m *monnó* 'ambo', ma már elavult; vö vulg lat **ambonduos* > rom *amîndoi* 'monnó'; hasonló összetétel volt az őslatinban, illetve abban az ősl nyj-ban, amelynek a fu alapnyelv a folytatása: **cuncta duo* > *ket-tő* (*tő*, *tü* ~ *Zweig*; *tövik* ~ (*sich*) *zweigen*; a *tövik* igeneve *tövő* > *tő*, *tőke* 'az a rész, ahol tövik a fa, ahol kettéágazik').

6. Lat *-ll-* < ősl *-dl-* > fu *-ll-* > m *-ll-*:

**sellula* (vö *sellularius!*) < ősl **sedlula* > fu **sellile* > ug **hellel*, **hillel* > m **hillew* > *illeü* > *üllő*.

7. Lat *-l-* < ősl *-d-* > fu *-t-*:

fēlicis < **foelīcis* < ősl **phoideucos* > fu **bojtiku* > **bojtjuku* > ug **bōtyuk* > m **bógyuk* > *bódug* > *boldog*, de *bódogtalan*; a lat *fēlix* *-ia* képzős származéka *fīdūcia* < ősl **phoideucia*.

8. Lat *-d-* < ösl *-d-* > fu *-t-* > nyj *-l-* > m *-l-*:

medulla ~ proto-fu **metile* > fu **metiwe*, hangátvetéssel **wetime* > **weteme* > ug **wetem*, **welem* > m **welew* > *velő*; alapnyelvi **wetime* alakhoz kapcsolódik finn *ytime-* 'ua', lapp *atām* 'ua', ugor **welem* alakhoz kapcsolódik vog *welem* 'ua', és osztják nyj *uelem* 'ua'; az osztják nyj *uētem* éppúgy lehet megőrzött régiség, mint *-l-* > *-t-* változás eredménye, a kérdést csak további vizsgálódás alapján lehet eldönteni;

sedet ~ fu **sete*, nyj **sele* > **sile* > ug **sil* > m **hil* > *il* > *ül*; ikes alak **ilik* > *illik*, ennek újabb műveltetője *illet*, *illeszt*, ebből *illeget*, régi műveltetője **ilt* > *ölt*, tkp 'illeszt'; *sedet* > rom *şade* 'ül; lakik; talál, jól áll; illik', pl. *rochia aceasta îi şade bine* 'ez a ruha jól áll neki', *nu vă şade bine să vă certaţi* 'nem illik veszekednetek'; *sēdit* < ösl *ua* > nyj **sādit* > m *áll*, **sellat* ~ *ellik*, *exsulat* ~ *szül*, *züllik*;

videt ~ fu **wite*, nyj **wile* > ug **wil* > m *vél*; 'látás' és 'vélés, gondolás' rokon fogalmak, vö fr *m'est avis*, 'úgy vélem'; *video* ném megfelelője *wissen* 'tud'; *vīsum* ~ *váz* 'phantome';

cado ~ fu **khotu*, nyj **kholu* > ug **khul* > m *hull*; *cadit* > rom *cade* 'leesik, földre hull', fr *choit* 'leesik' (ritka);

**rādīcālis* (*pars plantae*) < ösl *ua*, nyj **rālicālis* > (hangátvetéssel) **lālicāris* > proto-fu **ljelkērje* > fu **jewkērje* > ug **jewkērj* > m **jeükér*, **gyeükér* > *gyökér*, a vogulági fejlődés: ug **jewkērj* > (hangátvetéssel) **jkwēr* > *jēkwar* 'ua'; a lat *rādex* szót a neolatin nyelvekben is egy főnevesült melléknévi származéka szorította ki: **rādīcīna* > rom *rādācină* 'gyökér', fr *racine* 'ua'; vö még *brācha* mellett **brāchāle* ~ m *berhe* (r) 'alsónadrág', **brācīna* > rom *brăcină* 'öv';

merīdies < ösl **medīdies* > fu **mtītī*, nyj **ntīlī* > ug **tili*, nyj **ntili* > m **dil* > *dél*, tárgyesete régi *dēlt*, mai analogikus *delet*; a régi *dil* alakhoz kapcsolódik **dīlseū* > *dicső* szavunk, *-ls-* > *-cs-*, mint **olseu* > *ocsu* esetében, az *olcsó* újabb, az *alsó* egészen új alkotás; a *dicső* igei származéka **dicsél* > **dicsérl* > *dicsér*, vö *olcsó* mellett

**olcsál* > *ócsárl* > *ócsárol*; a *dicső* a zeniten álló nap jelzője.

Már a *rādīcālis* ~ *gyökér* egyeztetése megkívánta azt a feltevést, hogy magában az őslatinban bekövetkezett a *-d-* > *-l-* hangváltozás. Hasonló példánk több is van:

pedūle 'bocskor' < ősl **podūli* > nyj **polūli* > még ősl **plūli* > fu **wlūli* (veláris *il*) > ug **lul* > m *lol*; **pedūlem* ~ *lolv*;

pedāminis < ősl **podāmonos* > nyj **polāmnos* > **plāmnos* > fu **wlāmplu* > ug **lampl* > m *láb*, **pedāmino* ~ **láblok*, innen *lából*, innen *lábólok*.

9. Lat *-rd-* < ősl *-rd-* > fu *-rt-* > *-rl-* > ug *-rr-* > m *-r-*:

mordeo < ősl *ua* > nyj **mordoo*, **mordo* > fu **mortu* > nyj **morlu* > **morru* > ug **morr* > magyar *mar-ok*, tkp **marrok*; **morsico* (vö *morsicātim* 'ajakát marcangolva') < ősl **morssuco*, **morstsuco* > fu **morszszuku* > ug **mortszuk* > m **morzog* > *morcong* > *marcong-ok*, ma az analogikus *-l* igeképzővel *marcangol*;

perdīcis ~ fu **pertīkhi*, nyj **perlīkhi* > ug **perrikh* > m **ferrih*, ragozva **ferrihek* > **ferriek* > *firjek* > *fürjek*, innen elvonva *fürj*, *für*, származéka helynévi *Füred*.

10. Lat *-dr-* < ősl *-dr-* > fu *-rr-*:

quadrum > ősl *ua*, nyj **quodrom*, **codrom* > fu **korru* > ug **korr*, **kor* > m *kar*, tkp 'karba fogott rag', vö *in quadrum redigere* 'jó karba hozni, tenni'; **quadrārium* ~ *karaj*, *karé*; vö rom *codru* 'erdő; karaj'; a *karaj* a régi magyarban szintén 'erdőnegyed'-et, 'erdőkaraj'-t jelentett, OklSz: In latere cuiusdam Silue *Ewry karay* vocate, ahol a *karaj* magának az erdőnek a neve, nem pedig az erdő oldalának, ahogyan az OklSz értelmezi; a *karaj* helynévi változata *Kolozs-kara*.

11. Lat *-d-* < ősl *-sd-* > fu *-st-*, *-stj-*:

hordeum < ősl **chorsdaiom* > fu **khors-toju* > ug **khors-toj* > m **karstyaj* > **karsā*, ragos-képzős alakokban **karsát*, **karsás* > *kását*, *kásás*, innen *kása*, tkp 'árpa-kása, kása alakú árpa', anyagnévből készítménynév, vö ném *Gerste* 'árpa', rom *orz* 'ua';

jūdicium < ösl **jeusdiciom* > ny **jiosdeciom* > fu **jiszt-jekiu* > **iszjekī* > ug *szeki* > m *szék*; a m szó jelentésváltozása: 'ítélet' → 'törvényszék' → 1. (közigazgatási) *szék*, 2. (ülő)szék, vö rom *judet* 'megye'; (rég) 'kenézség'; a hangsúlyos *e* > *je* párhuzamba állítható a hangsúlyos ösl *ā* > fu *je* hangfejlődéssel, *sztj* > *szj* teljesen hangtörvényszerű: **ustioncula* < ösl **ustioncla* > fu **isztjönkle* > ug **iszjönkl*, **üszjönkl* > m *üszög*, *titiōnis* < ösl **titiōnos* > nyj **titiūnos* > proto-fu **szitjūnu*, **szitjīnu* (veláris *i!*) > fu **sztjīnu* > ug **szjin* > m *szén* stb.;

12. Lat *ad-* < ösl *ua* > fu *t-*:

adjungit ~ fu **tjünki* > ug **csünk* > m **csüg* > *csügg*, *csüing*;

adversus > ösl **advorssos*, **advorstos* > proto-fu **tworstsu* > fu **tworscsu* > ug **tuorscs* > m *társ*; a többi *ad-* praeverbiumos latin szó magyar megfelelőjét l. a nyelvtani részben.

Az ie *dh* hangot folytató *f* hang

A szókezdő latin *f-* hangok egy részének ie *dh* az előzménye, pl. ie **dhūmos* > *fūmus*. Magánhangzóközi helyzetben azonban az ie *-dh-* latin folytatása *-d-*, vö ie **medhios* > *medius*, **bheidho* > *fido*, **dheghes* > *dies*; ez a *-dh-* > *-d-* változás megelőzte a *-dh-* > *-th-* változást. *U* után, *r* és *l* előtt (*-udhl-*, *-udhr-*) az ie *dh-*ből latin *b* lesz: lat *ruber* ~ gör *erythros*. A valószínű folyamat: *udhr-* > *-uthr-* > *-ufr-* > *-ubr-*.

Az ie *dh* elzöngétlenedésének korát nehéz megállapítani. Fu folytatása *th*, *t*; ezek a fu hangok azonban folytathatnak zöngés ösl hangot is, hiszen lat *d* fu alapnyelvi megfelelője *t*. Az ie *bh* > magyar *b* mintha amellet tanúskodnék, hogy az ie *bh* ösl folytatása még zöngés volt; ebből arra következtethetnénk, hogy zöngés volt a *dh* és *gh* folytatása is. Csakhogy a fu *b* zöngétlen fúvós ajakhangból is megmagyarázható; a lat *f* hangnak a szláv nyelvekben *b* a folytatása: *fermāre* > horvát *bérmati* 'bérmálni', meg aztán az ie zöngés fúvósok fejlődése nem fel-

tétlenül párhuzamos: ném megfelelőik: *dh* > *t*, *gh* > *g*, *bh* > *b*, azaz egy zöngétlen és két zöngés hang.

Az alábbiakban mi az ie *dh* > lat *f* hang ősl fokát *th*-val jelöljük, anélkül azonban, hogy ezzel az ősl hang zöngétlensége mellett állást foglalni kívánánk.

a) Szó elején

1. Lat *f*- < ősl *th*- > fu *th*- vagy *t*-:

faciēbat ~ *tökél*, *tökélődik* > *tökölődik* (Szf); 1. a nyelvtani részben.

facies < ősl **thacies* > proto-fu **thekjē* > fu **thekjī* > ug **thekje-mi* > m **tityem* > *tügyem*, innen *tügy* 'arc', vö vulg lat **faciam* > fr *face* 'arc, szín', rom *faṭā* 'ua'; *faciens* ~ **tekin*, csak műveltetője van: *tekint*, vö. *bólint* stb.;

forum < ősl **thvorom* > fu **thworu* > ug **twor*, nyj **twar* > m **toár* > *tár*, csak ezekben az összetételekben: *tárház*, *társzekér*; a m szó jelentésváltozása: 'az a hely, ahová árut raknak' → 'vásári holmi, áru'; a szláv *továr* valószínűleg a m-ból; a *forum* családjába tartozik a *foris*;

foris < ősl **thvoris* > fu **thwōri* > ug **twör*, **tūr* > m *tör* 'kelepce'; a m szó jelentésváltozása: 'ajtószárny' → 'csapóajtó' → 'csapda, kelepce, hurok';

fēlis < ősl **thēlis* (vö gör *thēlys* 'emlő') > fu **thēli* > ug **telj* > m **telgy* > *tölgy* > *tőgy*, mint *vallis* ~ ug **welj* > m *velgy* > *völgy*; az umberben *felius* volt a szopós malac neve, ennek az umber szónak felel meg a lat *filius* > rom *fiu* 'kinek a fia', melynek persze semmi köze a m *fiú* szóhoz (ennek rom megfelelője *pui* 'fióka');

fūmus < ősl **thūmos* (vö gör *thymos*) > fu **thīmu* > ug **tim* (veláris *i*!) > m *tim*, csak ebben: *timsó*; a m szó jelentésváltozása: 'füst, füstölő' → 'bőrfüstölő, bőrkészítő szer, bőrfinomító'; a *fūmārius* megfelelője *tímár* 'füstölőszeres'; az Európa-szerre ismert és elismert magyar bőr-ipar gazdasági alapja a rengeteg állati bőr: a honfoglalás kori magyarság elsősorban állattartó nép volt;

ferrum < ősl **thersom* > nyj **thorsom* > fu **thorszu* > ug **torsz* > m **torsz*, csak ebben az elhomályosult ősz-

szetételben: **torsz-koh* 'vas-koh' > *Torockó*, és kicsinyítő képzős alakban: **ferculum* ~ **torszk* > *tarack*, tkp. 'vasmú, vaseszköz', vö *cuprum* ~ *csupor*, tkp 'rézmú, rézedény', *vasculum* < ösl **vasclom* > fu **woskju* > ug **woscs* > m *voss* > *vas*; az anyagnevek átmennek készítménynévbe, a készítménynevek átmennek anyagnévbe;

nigra < ösl **thnecra* > fu **thenekre* > **thenkre* > ug **tenkr* > m *tenger*, tkp *tenger-víz*, azaz *nigra unda*; a szó jelentésváltozása: 'holt (víz)' → 'Fekete-tenger' → 'tenger', vö lat *mortua (aqua)* > m **mortva* > *morotva* 'folyamág'; vö gör *nekros* > **thnekros*, a *thneskō* 'meghal' ige származéka; *nex*, *necis* < ösl **thnecos* > fu **theneku* > **thenku* > ug **tenk* > magyar **teg* > *deg* > *dög*.

2. Lat *f-* < ösl *th-* > fu *th-* > ug *t-* > m *t-* > *c-*:

feminis < ösl **themonos* > nyj **thomonos*, **thomnos* > proto-fu **thomlu* > fu **thomplu* > ug **tompl*, **topl* > m **tomb*, *top* és *tob* (r) 'Schenkel'; **tomb* > *comb*; *t* > *c* változásra szóvégi és szóközépi példákat eddig is ismertünk: *kanót* > *kanóc*, *kalitka* > *galicka*;

femoris < ösl **themoros* > nyj **thomoros*, **thomros* > fu **thompru* ug **thompr*, **thompur* > m *tompor*; *comb* rokona;

fēminea < ösl **themeneje* > **thēmenije* > ug **tēmenje* m **temenygye* > *cemende*; vö ug **tompl* > m **tomb* > *comb*; *-nygy-* > *-nd-*, mint *moenia* < ösl **moinia* > fu **mejnje* > ug **mennj* > m **menygy* > *mend*.

Szó közepén

1. Lat *-d-* < ösl *-d-* (ie *-dh-*) > fu *-t-*:

fīdo < ösl **pheido* > nyj **phoido* > fu **bojtu* > ug **bijt* > m **bit-ok* > *bízok*.

2. Lat *-di-* < ösl *-di-* (*-dj-*; *-;* ie *-dhi-*) > nyj *-j-* > fu *-j-*:

medietas < ösl *ua* > nyj **mejetas* > fu **mejisze* > ug **meisz* > m *mész*; jelentésszükülés történt: 'Mitte' → 'Mittel' → 'Baumittel'; *-é* ragos származék, *messzé*, tkp 'félre', vö rom *departe* 'messze'.

3. Lat *-rb-* < ősl *-rth-* > fu *-rth-*:

barba < **farba* < ősl **phartha* > nyj **phortha* > fu **bortho* > ug **bort* > m ua, csak kicsinyítő képzővel: **bortkou* > *barkó*.

4. Lat *-b-* < ősl *-thr-* > fu *-th-*:

rubor < ősl **ruthror* > fu **rithru*, **rithu* > ug **rit*, **rüt* > m *rőt*; de talán inkább a *rubra* megfelelője;
rubendo < ősl **ruthrondo* > fu **ruthontu* > ug **ruthont*, **ruhont* > m *rothad*, *rohad*; a rothadó fa megrötesedik.

5. Lat *-nj-* < ősl *-nth-* > fu *-t-* > *-l-*:

inferum < ősl **ontherom* > nyj **onthrom* > fu **othu*, **otu* > **olu* ug **ol* m *ol* > *al*, ragozva *alá*, *alatt*, *alól*, *alul*, *alulról* stb.

infimum < ősl **onthumom* > fu **othumu*, **otumu* > **olumu* > ug **olum* > m *alom*, az állat alá tett szalmaalj.

A *c* (=k) hang

A lat *c* ősl előzménye *c*, olykor *qu*, ritkán — *qu* szomszédságában — *p* is: **quoi* > *cui*, **pequo* > **quequo* > *coquo*. Az ősl *c* a lat-ban nemegyszer zöngésedik: *seco*, de *segmen*, *vīcēsimus*, de *vīginti*, *indico*, de *digitus*; a zöngésülés okai ismeretlenek. Megjegyzendő, hogy kezdetben a rómaiak a *c* és *g* hang jelölésére ugyanazt a betűt használták (a gammát); ez mindenesetre amellet szól, hogy az ólatinban a *c* és *g* hangzása nem különbözött annyira, mint a *p* és *b* vagy *t* és *d* hangzása.

Az ősl *c* fu folytatása *k* és *kh*, magyar *k* és *h*; a m-ági fejlődés rendjén a *k* olykor zöngésül, a *h* olykor eltűnik. Néhány szóban az ősl *c* hangot a fu alapnyelvben *sz* folytatja (*cervus* ~ *szarv*), ennek magyarázatát l. alább. A m-ági fejlődés rendjén előfordul *kj* > *t*, *cs* változás is.

a) Szó elején

1. Lat *c-* ősl *c-* > fu *k-* > ug *k-* > m *k-*:

capio ~ proto-fu **kopju* > fu **koppu* > ug **kop* > m

kap-ok; captio ~ kapcs, kacs; kapcsos > kopcsos > köp-cös; captōris ~ kaptár;

*caput ~ fu *koput, *kopul > ug *kopuw > m kapu; capita ~ fu *kepete, *kepele > ug *kepel > m kepe;*

*cōpula < ösl ua > nyj *cūpula > fu *kīwile > ug *kīwel > m kéve, mint estvel > este, vö fr couple 'fűzőszi; két darab';*

*cōpia < ösl ua > nyj *cūpia > proto-fu *kīpje > fu *kippe > ug *kip > m kép 'képmás, képesség', vö pro mea copia 'tőlem telhetőleg';*

*calveo < ösl ua > nyj *calvoo, *calvo > fu *kolwu, *kolpu > kōpu > ug *kop > m kop-om; calvārius ~ kopár; föltehető magyar különnyelvi *kowár > kopár változás is, vö rival kodik > ripa kodik, *szovok > szopok;*

*catellus < ösl ua > nyj *catollos > fu *kotowu > ug *kutow > m kutou, ragos alakokban *kutát > kutyát, innen kutya;*

*circus < ösl *cricos, nyj *ciricos > fu *kereku > ug *kerek > m kerek 'rotundus' és kerék 'rota'; erdő-kerek összetételből elvonva kerek 'erdő', pl. Somkerek; a régi magyarok az erdő-kereket karajokra osztották, l. karaj; lat circus > rom cerc 'karika, abroncs, kerékabroncs; kerek idom'; vö gör krikos 'karika';*

*circellus < ösl *cricellos, nyj *crucollos > *curucollos > fu *kurukowu > ug *kurukow > m *korukou > karikó (Szf), ragos alakokból elvonva karika; vö fr cerceau 'abroncs: karika', rom cercel 'fülbevaló (karika)'; a rom szó átvétele m nyj-i csercse 'fülbevaló';*

*circulat < ösl *criclat, nyj *ciriclat > fu *kerekje > ug *kerety > m *keregy > *kereg > kereng, ebből kerengő > keringő, -él képzővel kerengél > keringél, ezekből elvonva kering; régi *kereg igenévi alakja *keregeü > ker-ge, tkp 'keringő, kerengélő', ebből kergül, megkergül;*

*circulus < ösl *criclos, nyj *cruclos > *curuclos > fu *kurukju > ug *kuruty > m *kurugy > *kurungy > kurung > korong 'erdő-kerek; fazekaskorong'; ez utóbbi jelentésben került a szláv nyelvekbe; helynévi származék Korongos (1492), amellyel azonos az Ünökő szomszédságában emelkedő Korongyos neve, mint a régi *kurungy származéka; híres fazekas-falu Korond, mely valószínűleg szintén régi *kurungy folytatása;*

circitat < ösl *ua*, nyj **cricitat* > **cirictat* > fu **kerekte* > ug **kerekht* > m **kerejt* > *kerít*, analogikus visszaható alakja *kerül*; a lat szó rom folytatása *cercetesz* 'megvizsgál, kifürkész; (rég) felkeres';

circinus < ösl **cricnos*, nyj **circnos* > **cirnos* > fu **kirnu* > ug **kirny*, **kürny* > m **körny*, csak ragos-képzős származékban; *környék*, *környül*, alakváltozata *körül*, innen elvonva *kör*; vö rom *cearcăn* 'karika (pl. kari-kás a szeme); hold udvara', valamint fr *cerne* 'karika (szem vagy seb körül)'; 'évgyűrű', ebből *cerner* 'bekerít';

cessit < ösl *ua*, arch **cestsit* > fu **kesztszi* > ug **kesztsz* > m **kezdz* > *kezd*; igékhez tapadva *-kezik*, *-kedik*, *-kodik*, *-kodik*;

cessat < ösl *ua* > fu **kesse* > ug **kess* > m *kés-ik*;

corium ~ fu **korju* > **kirju* (veláris *i*!) > ug **kirj* > m **kérj* > *kér*, összetételben *agykér*, **boncskér* 'mancskér' > *bocskor*; ragos-képzős alakokban **kérjos*, **kérgyos* > *kérgös*, innen elvonva *kéreg*;

costa ~ fu **kosto* > ug **kost*, nyj **kosty* > m **koss* > *kos* > *kas*; a m szó jelentésfejlődése: 'borda, bordázat' → 'vesszőből font bordázat' → 'kas'; *costārius* ~ fu **kostjērju* > ug **koscsārju* > m **kossárj* > *kosár*; régi m *kos* és *kosár* átvétele a szláv *kos*, horvát *kosar*; Kniezsa a 'corbis' jelentésű *kosár* szótól elválasztja az 'ovile' jelentésű *kosár* szót, helytelenül (SzIJ 674—5; 257), hiszen a juh-kosár is vesszőborda, mint a szekérkas stb.;

causārium ~ fu **kowsērju* > ug **kusārj* > m **kusāj* > *késa* (r) 'seditio', innen *késás*, *késaság*, *késál*, *késálkodik*; mind elavult;

cutis < ösl *cutos* (vö gör *kytos*) > fu **kuzu* > ug **kusz* > m *kosz*; a jelentésváltozás: 'bőr, fejbőr' → 'lehámló bőr, varas fejbőr' → 'kosz'; elhomályosult összetétel *koszmó* ~ ug **kusz-pell*, lat *cutis*, *pellis*; a *koszmó* ragos-képzős alakban **koszmás* > *kozmas*, innen elvonva *kozma* 'kozmaság, az edény oldalához égett étel';

culter < ösl **colteros* > nyj **coltoros* > fu **koszoru* > ug **koszur* > m *ua* > *kacor*, származéka *kasza*, l. alább;

cultellus < ösl **coltellos* > nyj **coltollos* > fu **koszowu* > ug **koszow* > m **koszou*, ragos alakokból elvonva **koszā* > *kasza*, származéka *kaszás*, *kaszál*, összetételben

kasza-alj > *kaszaly* (Szf); a szláv *kosa*, melynek „eredete nincs tisztázva“ (SzlJ 258), a magyarból, vö még rom *coasă*, talán a szlávból, de inkább közvetlenül a régi magyar *koszá*-ból;

**caesor* < ösl **caissor* > fu **kejssu* > ug **kejs* > m *kés*, származéka *késel*, *késelő*; ’gyilkoló’ jelentésű régi **kejseleü* folytatása a mai *keselyű*, amely tehát analogikus *késelő* szavunk etimologikus változata; *keselyű*nek az elevent evő sast nevezték, szemben a dögevővel;

caecē < ösl **caicē* > fu **kejkē* > ug **kejki* > m **kejki* > *kejk* > *kék*, *kéken*; a jelentésváltozás: ’vaksötét’ → ’sötét-kék’ → ’kék’, a távoleső tárgyakat, hegyeket kék szín fedi el, ennek neve **caecia*;

**caecia* < ösl **caicia* > fu **kejkje* > ug **kejty* > m *kögy* > *köd*, mint *Nyárágy* > *Nyárád*, **kurungy* > *Korond*; vö **caecia* > vulg lat **cecia* (kétszótagos > rom *ceață* ’kőd’; ez a szó eredetileg a távol eső tárgyakat fedő homályt jelölte, vö *kék*;

-*clātor* < ösl **colātor* > fu **kuwēszu* > ug **kuwāsz* > *kuvasz*; a kutyaajták neve ösl eredetű: *catellus* ~ *kutya*, *commonitōris* ~ *komondor*, *equa* ~ *eb*, tkp *eb-kutya*, azaz ló helyett, lóként befogott kutya;

clāmīto < ösl **colāmīto* > nyj **colāmuto* > fu **koljēwutu* > ug **koljāwt* > m **kojáut* > *keját* (HB: *keat*) > *kiált*, *clāmābat* ~ *kijábál*, *kijabál*; calo ~ *hiv*, l. később;

caper < ösl **capros* (vö gör *kapros* ’kan’) > fu **kopru* > ug **kopur* > m *kapor*, elvonás **kaporfű* féle összetételből; igei származéka *kaprozik* (r) > nyj **kaprazik* > *káprázik*, nyilván az *a* hangot palatálisan ejtő nyelvjárásból terjedt, oly vidékről, melynek egyik fő állata a kecske; a *káprázik* eredeti jelentése ’kecskebukázik’, innen ’ugrál, szökdös, vibrál (a bámuló szem)’; vö olasz *capriccio*, fr *se cabrer* ’ágaskodik, megbokrosodik’;

carbo ~ fu **korbu*, nyj **kormu* > ug **korm* > m *korom*; a korom a legfinomabb szén; a korom latin neve *fūlīgo*. ösl **thūleugo*, ennek magyar megfelelője *tályog*; a tűzhely szavai öslatin eredetűek: *titio* ~ *tűz*, *titiōnis* ~ *szén*, *-lūmino* ~ *gyapponom*, **lucto* (~ ném *leuchten*) ~ *gyújt*, *pensile* ~ *füst*, **ustioncula* ~ *üszög*, *āret* ~ *érik*, *ustulo* ~ *asz*, *aszal* stb.;

carmen < ösl **carmo* > fu **kormu*, **korwu* > ug **korw* > m **kar* > *kár*; *carmino* ~ *káromlok*, vö fr *charmer* 'elvarázsolok'; a *károml-* származéka **káromlkodik* > *káromkodik*, nyj *kárinkodik*;

-*cellit* ~ fu **kelli* > ug **kēl* > m *kel*, *kél*; a m szó eredeti jelentése 'felkél, felemelkedik', vö *megkel a tészta*, innen 'ered', pl. *kel a levél*, *lába kel vminek*, majd 'útra kel, elkel', és végül 'egyik helyről a másikra kel', pl. *elkel az áru*, *kelendő*, *költ*, *költség*, *költözik*, *költözködik*; az egyik helyről másikra kelő, költöző holmit *keletes*-nek hívták, és az ilyen holmit **keletesen* adták egymásnak: **keletesen* > **keltesen* > **költesen* > **kőtesen* > **kőtsen* > *kölcsön*, *kőcsön* (helytelenül Gombocz, HTI 67); a török szavak talán a magyarból valók.

calculus < ösl **calclos* > nyj **calglos*, **callos* > fu **kowu*, **kiwu* (veláris *i*!) > ug **kiw*, **küw* > m *kű*, ragos alakokból elvonva **köv* > *kő*; vö vulg lat **calclum* > ófr *chail* 'kő', pl. *chail de moulin* 'malomkő', fr nyj-i *cail* származéka *caillou* 'kavics'; *köves* mellett *köveses* > *kövecses*, innen *kövecs*; a bizonyára fu kori előzményre visszatekintő mélyhangú változat **kovosos* > **kovocsos* > *kavicsos*, innen *kavics*, mint **popocsok* > *papicsok*, innen nyj *papics*; **calculārium* ~ *kova*, l. a nyelvtani részben;

cribrum < ösl *ua* > nyj **crubrom*, **curubrom* > proto-fu **kurubru* > fu **kurubu*, nyj **kurbu* > ug **kurm* > m **korm* > *karom*; -*rb-* > -*rm-*, mint *carbo* ~ *korm*-esetében; *cribra* ~ *köröm*; a m szó eredetileg a kendereszelés mesterségszava;

-*ginta* (ebben: *trīginta*) < ösl **conta* (vö gör *triakonta*) > nyj **centa* > fu **kēte* > ug **kēt* > m *kéz*; az idetartozó germán szavak ném *Hand* 'kéz', ang *hand* 'ua';

cubitus < ösl **cubutus* > fu **kuwutu* > ug **kūt* > m **kut* > *kot*, csak ebben: *kot-kodács*; a ma már kihalt **kot* jelentése 'fészkenülés, tojáson-ülés', innen *kotlik*, *kotol*, ebből *kotló*, *kotlós-tyúk*; a kicsinyítő képzős *kotlóska* > rom *cocloșcă* > *cloșcă*, mint *mamăta* > *măta*, *nănaș* > *naș*; *cubitōris* < ösl **cubutōros* > fu **kuptōru* > ug **kuftor* > m **kuchtor* > **kojtar* > *kajtár* macska, a hálni, mással hálni járó macska mellékneve; *cubitāre habet* ~ *kujtorog*, *kódorog*; a hangfejlődés: **kojtorog* > **kojdorog* > *kódorog*,

mint *felejt* > **felejd* > *feled*; *cubital* ~ *konty*, l. a nyelv-tani részben;

gör *keras*, *keratos* 'szarv, kürt' ~ *kürt*, származéka *kürtő*; esetleg azonos a lat *cerebrum* < ősl **cerethrom* szóval;

clāva ~ fu **kelēwe* > ug **kelew* > m *kölyő*, *kölyü*.

2. Lat *c*- < ősl *c*- > fu *k*- > ug *k*- > m *k*- > *g*-:

A magyarban nagyon gyakori a *k*- > *g*- változás: *ka-liba* > *galiba*, *kalitka* > *galicka*, **kézen-guzs* > *gézenguz*, *kilincs* > *gilincs* (Szf), *kópé* > *góbé*, *kánya* > *gánya*, *kazdag* > *gazdag*, *kazda* > *gazda*, **kesztenye* > *gesztenye*. Joggal feltehető, hogy ilyen *k*- > *g*- változás már az adat-talan korban is fordult elő, hogy tehát *g*-vel kezdődő sza-vaink némelyike a X. század táján még *k*-val kezdődött. Ez azt jelenti, hogy a lat *c* egyik magyar megfelelője *g* is lehet:

**caballa* ~ fu **kebele* > ug **kebel* > m *ua* > *gebe*, mint *estvel* > *este*, *körtvél* > *körte* stb.;

columbus ~ fu **kolumbu* > ug **kolumb* > m *ua* > *golomb* > *galamb*; a régi nyelvben a szónak volt *kalamb* változata is, amelyet Kniezsa helytelenül hárít el azzal, hogy vagy elírás, vagy népetimológia (SzlJ 177), mint ahogy népetimológiával (a *kazdag* „hatásával“) igyekszik magyarázni a *gazda* régebbi *kazda* alakját is; madár-neveink egy része ősl eredetű: *gallinārius* ~ *kánya*, *hi-rundinis* ~ *kerecsen*, **passercella* ~ *fecske*, *carnivo* ~ *héjja*, *herjó* (r), *merula* ~ (sár)-*mány*, tkp **sárg-merl*, vö *sármáringó* stb., ezek közé tartozik *galamb* szavunk is.

cubando ~ fu **kubontu* > ug **kubont* > m **kubod* > *gubbad*, műveltetője *gubbaszt*, innen *gubbaszkodik*, a ma-dárülés és a betegen-fekvés igéje; magashangú változata ug **kubont* > **kibont* > m **kiböd* > *gebbed*, a betegen-fekvés igéje; vö lat *haec cubat*, *illa valet* (Ovidius) 'egyik beteg, másik jól vagyon';

curvē ~ fu **kurbā*, nyj **kurbē* > ug **kurbā*, nyj **kurbē* > m **gurba* és *girbe* > *görbe*, vö *girbe-gurba*; *curvando* ~ *görbed*;

-*cordia* < ősl *ua* (vö gör *kardia* 'szív; bodzabél') > fu **körtje* > ug **körcs* > *görcs*, alakváltozata *göcs*; a 'spas-

mus' és 'nodus' jelentésű szláv szavak részint a régi magyar *körcs, részint az újabb görcs átvételei;

circulat < ösl **criclat*, nyj **ciriclat* > fu **kerekje* > ug **kerety* > m **keregy* > **kereg*; ebből való **menny-ke-reg* > *mennygereg*, innen *mennygergés*; a mai alak *dörög*; régi *gereg*; a görög műveltetője *görget*; a *kereng* és *görög* hangtani viszonya ugyanaz, ami a *kerít* és *gurít* szavaké: *circitat* ~ *kerít*, *circito* ~ **kuritok* > *guritok*; *circulat* ~ *kereng*, *kering*, *circulo* ~ **karingok*, vö *karingó*, *karingóz*, *karingál* stb.; görög > *dörög*, mint nyj görc 'Hügel' > nyj *döröc* 'Hügel', **kirmed* (vö *kürmedzik*) > **germed* > *dermed*, *grūs* (hangutánzó!) ~ fu **kurū* > ug **koru* > m **garu* > *daru* stb.;

calceārium 'lábabeli' < ösl **claceiāriom*, nyj **colceiāriom* > proto-fu **kolkiĵerju* > fu **kōkĵerju* > ug **kotyārj* > m **kotyaj* > **katya* > *gatya*, nyj *gagya*; a legfontosabb ruhaneműek neve öslatin eredetű a magyarban;

**cauliculārium* < ösl **cauliclāriom* > nyj **cauluclāriom* > fu **kowlukĵerju* > ug **kulutyārj* > m **kulutyaj* > **kulotyā* > *gulótya* (Szf); a m szó jelentésfejlődése: 'káposztás töltelék' → 'csomócska, gulótya'; vulg lat **cauliculārius* > rom *curecher* 'káposztatermelő'.

3. Lat *c-* < ösl *c-* > fu *k-* > ug *kj-* > m *cs-*, és *ty-* > *t-*, *gy-*:

cuprum < ösl **cuprom*, **cjuprom* > fu **kīpru* és **kiupru* > ug **kjupur* > m *csupor*, *csuprot*; a jelentésváltozás: 'réz' → 'rézmű', anyagnévből készítménynév, mint *üveg* és *üveg*;

circātor ~ fu **kerkēszu* > ug **kĵerkēsz* > m *cserkész*, névszó és ige; képzésmódját l. a nyelvtani részben; a lat *circo* folytatása a praeverbiomos rom *incerc* 'megkísérel';

castē < ösl *ua* > nyj **castā* (hosszú labiális *ā*-val, mely az előtte álló *a* hangot is labializálja) > fu **kosztā* > ug **kisztā* > m **tyiszta* > *tiszta*; *ty-* > *t-*, mint ném *Dienst* > m **tyinszt* > *tiszt*; régi m **tyinszt* > rom *cinštā* 'tisztesség, megtisztelés';

**chartulārius* < ösl **chartulārios* > nyj **chartlārios* > **clartārios* > fu **kjortērju* > ug **kjortārj* > m **tyortaj* >

*gyorta > gyortya, ragos alakokból elvonva gyertya, alakváltozat *gyortár > gyertyán-fa.

4. Lat *c-* < ősl *c-* > fu *k-, kh-* > ug *kh-* > m *h-*:

cavum ~ fu **kowu* vagy **khowu* > ug **khow* > m **chou* > *heu* > *hiu* 'üres; padlás'; -n ragos határozója régi *heon* 'pusztán, csupán' (HB), ma csak birtokos személyragosan: *híján*, ebből *hiányos*, *hiányzik* stb.; *híján* és régi *heon* 'híján' viszonyához hasonló a *hiába* és a régi **hijba* > *hiba* viszonya; régi *heu* > rom *hău* 'örvény; baj', *hijába*, *hjába* átvétele rom *nyj de iabă*, és irodalmi *de geabă* (a rom szó tovább terjedt); a *hiba* átvétele a szláv *chyba* 'ua', vö még *hibás*, *hibázik*, *hibádzik*; *hiú* szavunk -g képzős származéka *híg*, az üres lé mellékneve, ennek származéka *higgad*, *hígit*, *hígul*;

cado ~ fu **kotu*, **khotu* és **kholu* > ug **khul* > m *hull-ok*, vö *sedet* ~ *ül*, *videt* ~ *vél* stb., l. a *d* alatt;

calo ~ fu **kolu*, **kholu* > ug **khol*, **khil* (veláris *i!*) > m *hív-ok*; lat *l* ~ m *v*, mint *sal* ~ *só*, *sava* stb.; lehet azonban, hogy itt *l* > *lj* > *j* > *v* változással van dolgunk: **hilyok* > **hijok* > **hiok* > *hivok*, mint **jejük* > *jövök*, **éjüs* > *éves* stb.; a ném megfelelő szó *holen* 'hozni';

carpo ~ fu **chorpu* > ug **chorp* > m **horpok*, innen **horp* > **horop* > *harap*, ebből *harapok*, mint például *hajlik* > *hajl* > *hajol*, innen *hajolok* stb., a lat *carpo* a gyümölcszedés igéje, a m szó is az, állatra vonatkoztatva, amely ugyanis szájával harapja a fűvet;

campus ~ fu **kompu*, **khompu* > ug **khomp* > m *homp*, a régi magyaroknál a földmérés egysége, innen 'határjel'; vö gör *kēpos* 'bekerített hely';

**campellus* < ősl *ua* > *nyj* **campollos* > fu **khompowu* > ug **khompow* > m **hompou*, ragos-képzős alakokból elvonva *hupa*, ikerítve *hepe-hupás*; azonos ezzel a szóval a fr *champeau* 'Wiese, Aue'; elhomályosult összetétel: *campum vergit* ~ *hempereg*, mint *pōmum vergo* ~ *farag-ok*; **campārium* ~ (háta-)hoporjás, birtokos személyraggal;

cella ~ fu **kelle*, **khelle* > ug **khēl* > m *hely*, vö ném *Halle*; *cellārium* ~ *hólya*, l. a nyelvtani részben;

cēlo ~ fu **khālu* > ug **khol* > m *chol* > *hal-ok*;

calco ~ fu **kholk* > ug **kholk* > m **cholk* > **halk* > **hāk* > *hág-ok*, vö rom *calc* 'lép; ráhág; áthág', régi fr *chaucher* 'mit Gewalt niederdrücken, niederwerfen', nyj-i *cocher* 'treten, begatten (von Vögeln, bsd vom Hahne)', ugyanígy a magyarban is a hágatás igéje; a *hágva* alakváltozata a régies *halkal* > **halkval*, a *hágván* alakváltozata a régies *halkán* > **halkván*, ebből *halkan*, s belőle elvonva *halk*; a jelentésváltozás: '(lábu)jhegyen) hágván' → 'csendesesen';

callum ~ fu **khollu* > ug **kholy* > m **choly* > *haj*, *haja*; a birtokos személyragos *haja* ragos alakja **cholyát* > **helyát* > *héját*, innen *héj*, alakváltozata *hely*, ezekben: *sebhely*, tkp 'sebhéj' és *pikkely* < **pikh-hély* < **pisk-hély*, tkp 'hal-héj' vagyis 'halpénz'; *callendo* < ösl **callondo* > fu **khollontu* > ug **kholyont*, **khilyont* > m **chilyöd* > **hegyed* > *heged*, *heged*, ezzel a 'kenyérhaj, gyümölcs-haj' jelentésű *haj* szóval nem azonos a *haj* 'cheveu; cheveux' szavunk;

capillus < ösl ua, nyj **capullos* > **capollos* > fu **khowowu* > ug **khowow* > m **chu(w)ou*, birtokos személyraggal **huaja* > *haja*, innen *haj*, vö fr *cheveu* '(egy szál) haj';

cālīgo < ösl **cāleugo* > fu **khālioku* > ug **khāljuk* > m *hályog*; semmi köze a *hólyag* és ennek alakváltozata, a *hupolyag* szavakhoz, melyek a lat *compluvium* megfelelői;

compluvium < ösl **coplúviom* > fu **kupluwju* és **kuwluwju* > ug **khuplugy* és **khuwlugy* > m **hupulug* > *hupolyag*, és **houlug* > *hólyag*; a m szó jelentésváltozása: 'vízgyűjtő' → 'vesehólyag'; az alapszó *pluit* ~ *foly*, *pluvia* ~ *felleg*, *pluviālis* ~ *felhő*; lat *com-*, *co-* magyar megfelelője rendszeren *k-* kezdésű, például *convēnit* ~ **kuván* > *kíván*, *convorto* ~ *kavar*, *convolābit* ~ *kóvályog*, de van egynéhány kivétel: *coacto* ~ *hajtok*, *coāgulum* ~ *húgy*, tkp 'vese savója', *confluo* ~ **hompolyog* > *hőmpölyög*, *correcto* ~ *hurítok*;

calor ~ fu **khelu* > ug **khel* > m *hév*, *hő*; lat *a* — *o* ~ fu *e* — *u*, mint *manus* ~ fu **menu*, **menyu* > ug **meny* > m **meny*, *menyecske*;

cantus ~ fu **kontu*, **khontu* > ug **khont* > m **chongy* > *hang*; ug *-t* > m *-gy* gyakori, néha m *-gy* > *-g*, vö

pendet ~ fu **pete* > **pite* > ug **pit* > m **figy* > *fig* > *függ*; *cantica* ~ *ének*, l. alább;

casa < ősl **cotta* > fu **khoto* > ug **khotu*, **khot* > m ház, ragozva *haza*, *honn*; ez utóbbi honfoglalás kori hangalakja **khotun*, innen való az a minden balkáni nyelvben megtalálható szó, melyet a románban *cămun* 'néhány szét-szórt házból álló község a hegyek közt'; lat -s- < ősl -tt-, mint *camisia* < ősl **camittia* ~ *ing*, l. alább;

culmen < ősl **celmo* > nyj **colmo* > fu **kolmu* > ug **kholmu*, **kholm* > m *halom*; a szláv szavak a magyarból;

collis ~ fu **kölli*, **khölli* > ug **khölj* > m *högy*, *hegy*;

celōcis < ősl **celōcos* > nyj **colōcos* > fu *kolōku* > ug **kholjokh* > m *hajó*; a m hajósnyelv néhány ősl eredetű szavát l. a Függelékben, az Óslatin kori görög eredetű jövevényszavaink című szakaszban;

colo ~ fu **kolu* > ug **khol* > m **chol-ok*, innen **chol* > **hal* > *hál*, mint *od* > *ad* > *ád*; *colo* a földművelő igéje, akit helyhez köt a vetés; *Romam colit* 'Rómában lakik'; a 'lakás' és 'hálás' rokon fogalmák, vö hogy a lakásra vonatkozó fr *maison*, *mas* és *manoir* szavak rom megfelelője a 'hálni' jelentésű *a mīnea* (lat *manēre* 'maradni'; *manet* ~ *men-ik*, tkp 'megmarad');

centum < ősl **contom* > fu **kontu* > ug **khontu*, **khont* > m *hodu* > *had*; egy had száz emberből állott; az ugor alapnyelvből való az a közgermán kori szó, melyet az ófn-ben *hadu* 'Kampf' folytat, például *Hadubrant* 'Kampfschwert'; a m száz a palatális *centī* alapján alkotott analogikus **cjentom* megfelelője, l. alább;

cibus < ősl ua > nyj **cubos* > fu **kuwu* > ug **khuw* > m **chou* > **hau*, birtokos személyranggal *hája*, innen elvonva *háj*; vö *cibāria* ~ *kövér*, tkp vminek a kövérje, tápláló része, azaz 'engraisement';

corācis < ősl **corācos* > fu **kolākhu* > ug **khulōkh* > m *holló*; lat *r* ~ m *l*, mint *purcellus* ~ *filkó*, **taurculus* ~ *tulok*;

cūra < ólat *coira* < ősl ua > fu **kejre*, **khejre* > ug **khejre* > m **hér* > *hír*, vö *hertelen*, helynévi *Hertelend*; *hírem nélkül*;

curculionculus 'búzaféreg' < ősl **curclionclos* > proto-fu **kurkljonklu* > fu **khurkjonklu* > ug **khurcsonkl* >

m **horcsok* > *hörcsök* > *hörcsög*, mint *torsok* > *törzsök*, **kopcsos* 'kapsos' > *köpcös* (elhasználással!), *zomok* > *zömök* stb.; *hörcsög* szavunknak a régi m nyelvben volt 'curculio' jelentése is (vö SzLJ 218), ez az eredeti jelentés; a mus cricetus-t pedig azért nevezik hörcsögnek, mivel gabonán él; kettős jelentésű a ném *Hamster* szó is;

cingula < ősl **cingla*, nyj **cigla* > fu **khikje* > ug **khity* > m *higy* (r) 'inauris'; a m szó jelentésváltozása: 'heveder' → 'abroncs' → 'karika, aranykarika, fülbevaló karika'; vö fr *cerceau* 'abroncs; karika' ~ rom *cercel* 'fülbevaló'; *cingendo* ~ övez, l. alább;

cinis, cineris < ősl **conis, *coneros* (vö gör *konis* 'cinis'), ősl **coneros* > nyj **conoros*, és ennek analógiájára ősl **conis* > nyj **conos* > fu **khonu*, posztpozíciók előtt **khonw* > ug **khomw* > m **chomuw* (HB *chomuv*) > *hamu*, képzővel *hamvas*, alakváltozata *hammas* 'erős csepűvászon'; esetleg kiindulhatnánk **cinellus*, ősi **conellos* > nyj **conollos* > fu **khonowu* > ug **khonow* előzményből, de ez sokkal nehezebben áthidalható nehézségeket tartalmaz; fu -*nu* > ug **mw*, -*m* változásra még van példa: ólat *nenu* < ősl **noinom* > fu **nejnu* > ug **nejnw*, **nejm* > m *nem*; *cornu* ~ *három*;

crucis < ősl **crucos* > fu **khuruku* > ug **khurukh* > m *horog* és talán **horoh* is, ebből volna *horhos*, mintegy 'horgas hely';

crocus < ősl **crococ* (< gör *krokos* 'sáfrány, tojásszék') > fu **khorok* > ug ua > m **harak* > 1. *harák*, 2. *harag*, vö *haragos* *zöld*; elhomályosult összetétel: **harak-éj* > *horokáj* (Szf), *harkáj* 'pica viridis; pivert'; néhány fontos ősl kori gör jövevény felsorolását l. a Függelékben;

cumulus (*aquarum, vapōrum*) ~ fu **kumulu* > ug **khumol* > m *homály*; a m szó jelentésváltozása 'víztömeg' 'páratömeg, esőfelhő' (vö *Korond felett van egy homály*) → 'homály';

cumulo ~ **homl-ok*; a **homl-* ige eltűnt, de megmaradt névszói *homlok* 'homlék' származéka, valamint az -*ít* képzős *homlít*;

coelum < ősl **coilom* > nyj **cūlom* > fu **kūwu* > ug **khuw* > m **chuw*, birtokos személyraggal **chuwa* > *hova*, innen elvonva *hó*, birtokos személyraggal ma *hava*; *coelum* 'menny' ~ *hó* 'mensis', *mensis* 'hó' ~ *menny*

'coelum'; vö még *nimbus* ~ *nap* 'sol' ~ szláv *nebo* 'coelum'; elhomályosult összetétel: **hó-vertös* > *hóbortos*. innen elvonva *hóbort* 'Laune'; úgy látszik, a régi magyarok a tengervíz felemelkedését, a dagályt **hó-verő*-nek nevezték, innen való a mai *háború*, mint *jó-ember* > *jám-bor*, *vad-kert-fa* > *vackorfa* stb.; a *hó* származéka *hold* 'luna', és ez talán azonos a latin *coeles*, *coelitis* 'ég lakója' szóval; *coelum* > fr *ciel* 'menny', rom *cer* 'ua';

**cluo* < ősl **cluvo* > nyj **culvo* > fu **kulwu* > ug **khulw* > m **cholv* > *hall-ok*, alkalmilag *hadl-* is (HB); ez az *-ll-* > *-dl-* változás a vele egyidejű *-dl-* > *-ll-* változásnak a regresszív megfelelője.

5. Lat *c-* < ősl *c-* > fu *kh-* > ug *kh-* > m *h-* > Ø:

cavo (ólat alak a későbbi kizárólagos *caveo* mellett) ~ fu **khowu* > ug **khow* > m **how-ok*, innen **how* > *ó*, ennek analógiájára *óvok*; a *cavo*, *caveo* mellett volt az ősl-ban **cavito* > nyj **cavuto* > fu **khowtu* > ug **khowt* > m **hout* > **out* > *ót*, *olt* 'inoculo, insero', tkp 'oltalmaz', ennek az 'inculo' jelentésű *olt* igének származéka az *oltalom*; a régi magyarok a gyümölcsoltalmazó Boldogasszony napját *gyümölcsoltó napnak* nevezték; ezen a napon még ma is oltalmazó tüzeket gyújtanak a gyümölcsösök alá (e nap rom neve *blagoslovenie*);

camisia < ősl **camittia* > fu **khemettje* > ug **khemety* > m **himegy* > *imeg*, ragos alakokból elvonva *ing*, vö ném *Hemd*; -gy > -g, mint *cantus* ~ m **hongy* > *hang*, *pendet* ~ m **figy* > *függ* stb.;

candeo < ősl *ua* > nyj **candoo*, **cando* > fu **khotu* > ug **khit* (veláris *i!*) > m **hidz-*, ebből az igenévi **hidzou* > *izzó*, alakváltozata régi *izdó*; nem azonos a *sūdendo* ~ *izzad* igével;

cingendo < ősl *ua*, nyj infixumtalan **cigondo* > fu **khikontu* > ug **khikhont* > m **hihöd*, **hühöd* > **ühedz* > *övedz* > *övez*; *cingit* < ősl *ua*, nyj infixumtalan **cigit* > fu **khiki* > ug **khikh*, **khüh* > m **hüh* > **üh* > **üw*; ennek az igének csak igenévi **üveü* > *ő*, *öv* származéka maradt fenn, vö *hisz* mellett *hű*, *vesz* mellett *vő*, régi *tővik* mellett *tő*; *cinctōris* < ősl **cingitōros*, infixumtalan **cigitōros* > *heveder*, vö rom analogikus *cingātoare* 'öv'.

6. Lat *cl-*, *cr-* < ősl *cl-*, *cr-* > m *l-*, *r-*:

clepo < ősl *ua* > nyj **clopo* > proto-fu **khlopu* vagy **glopu* (?) > fu **llopu* > ug **lop* > m *lop-ok*; talán ősi *cl-* > fu *khl-* > ug *hl-* > m *l-* hangváltozást kell feltételezni; itt még sok a kikutatni való;

clīnābit ~ fu **llēnēbi* > ug **lenebj*, **lenegy* > m **leneg*, ragos alakokból elvonva *leng*; vö ném *lehnen* 'appuyer; incliner, pencher';

**culiculi* < ősl *ua* > nyj **clicli* > proto-fu **khleklji* > fu **llekji* > ug **lety* > m **legy* > légy, *legyet*, *legyeskedik*; a vén legyeskedőt a rómaiak *culex*-nek nevezték;

crepando < ősl *ua* > fu **khrepentu* > ug **repent* > m *reped*; vö fr *crever* 'átszakít, megrepszit'; vö, hogy a lat *crepusculum* magyar neve *rip-hajnal*, bizonyára korábbi **rep-hajnal*.

7. Lat *cl-* < ősl *cl-* > fu *kj-* > ug *ty-* > m *cs-*, *gy-* (> *d-*):

clāra ~ fu **kjēre* > ug **tyer* > m **gyér* > *dér*; lat *clāram* > fr *glair* 'tojásfehérje'; *clārābit* ~ *dereng*; *clār-* ~ *der-* ezekben: *derít*, *derül*;

clavis < ősl **claudros* > fu **kjowtwu* > ug **csotw* > m *csat*.

8. Lat *c-* < ősl *c-*, nyj *cj-* > fu *tsz-* vagy *sz-* > m *sz-*:

cernit < ősl *ua*, nyj **cjernit* > proto-fu **tszerni* > fu **szerni* > ug **szerl*, **szirl* > m **szir* > *szür*; az ige **szér* változatának igenévi alakja *szérő* > *szérű*, az a hely, ahol szűrték a gabonát; a m ige jelentésszűkülést szenvedett: szűrni csak folyadékot szűrnek; de jelentésszűkülést szenvedett a rom ige is: *cernit* > *cerne* 'szítál, rostál';

cervus < ősl *ua*, nyj **cjervos* > **ciorvos* > proto-fu **tszorwu* > fu **szorwu* > ug **szorw* > m **szaru*, ragos alakokból elvonva *szarv*; **cervellus* < ősl *ua*, nyj **cjervellos* > nyj **ciorvollos* > fu **szorowu* > ug **szorow* > m *sarló*, *sarró*;

-centī < ősl *ua*, nyj **cjentī*, ennek alapján analogikus egyes számi **cjentom* > nyj **cjontom* > proto-fu **tszotu* > fu **szotu* > ug **szotu*, **szot* > m *száz*; ie **contom* > m *had*, l. fennebb;

vicis < **vicjis* < ősl **vicjos* > fu **witszu* > ug **wisz* > m *viszon* (r), *viszont*, *viszett* (r), *vissza* stb.

b) Szó közepén

1. Lat -c- (-g-) < ősl -c- > fu -k- > m -k-, néha -g-:
decora ~ *tükör*; *decoro* ~ *takar*; l. a *d* hang alatt;
tacendo ~ *tagad*, l. a *t* alatt;
exsecando ~ *szakad*, l. a nyelvtani részben;
dūco < ősl **deuco* > fu **tioku*, **tiuku* > ug **tyuk* > m
gyuk > *dug*;
exsiccando ~ *szikkad*, l. a nyelvtani részben.

2. Lat -c- (-g-) < ősl -c- > fu -k-, -kh- > m -h-, -v-, Ø:
pācat ~ *pih*, *péh* (r); *pācābit* ~ *piheg*; *pācens* ~ *pihen*;
pāco ~ *fűv-ok*, *fűvall*, de: *fohászkodik*;
**nucellus* < ősl ua > nyj **nucollos* > proto-fu **nyukholu*
fu **jikhowu* > ug **jikhow* > m **gyihou* > *gyió*, *dió*, nyj
divó;
digitāle < ősl **dicitāli* > fu **tikhiszel* > ug **tikhszew*,
nyj **tyikhszew* > m **gyihszeü* > *gyűsző*, *gyűszű*, más-
részt pedig **tihszeü* > *tűsző*; vö oszm *jüksük* 'gyűszű';
fr *dé 'ua'*, olasz *ditale 'ua'*;
ősl **decimta* 'decima' > fu **tekhite* > ug **tehit* > m
**teit* > *tíz*, természetesen ragos alakokból, mint *tízen*, *tíz-*
zet stb.;
prōvoco < ősl ua > nyj **prōvco*, **prūco* > fu **wri̯khu*
> ug **ri̯kh* > m **ri̯hok* > *rivok*, *rivall*, *rivalkodik* > *ripa-*
kodik; *prōvocans* ~ *rikkán*, műveltetője *rikkant*.

A g hang

A lat *g* általában az *ie g* folytatása. Lat sajátosság, hogy olykor az *ie c* is zöngésül: **dicitos* > *digitus*, **vīcontī* > *vīginti* stb. Kezdetben a rómaiak ugyanazzal a betűvel (a gammával) jelölték mind a *g*, mind a *c* hangot. A magyar példák arra vallanak, hogy ez a jellegzetes zöngésülés a latin nyelv különéletében következett be: *tűsző*, *gyűsző* < **dicitāli*; *hűsz* < *vīcontī*.

Az ősl *g* fu folytatása *k*, mely a magyar-ági fejlődés rendjén legtöbbször meg is marad, olykor azonban át-

megy *h*, máskor *g* hangba. Különleges hangtani környezetben az ősl *g* különleges fejlődésen megy keresztül. Az alábbiakban példákkal világítjuk meg a lehetőségeket.

a) Szó elején

1. Lat *g*- < ősl *g*- > fu *k*- > m *k*-:

genicula (tsz) < ősl **genicla*, mintegy **gönücla* > fu **könyükle* > ug *könyükl* > m *könyök*, igei származéka *könyökleni*; a tehén a mellső lábaira térdel, *könyököl*, és innen az asztalra „tehenkedő“ ember is *könyököl*;

-*genus* (pl *caprigenus*) < ősl **gonos* (vö gör *gonos* 'nemzés; nemzedék; nemző') > fu **konu* > ug **kon* > m *kan*;

genitōris < ősl **genutōros*, nyj **gonutōros* > fu **konutōru* > ug **konutor*, **konutur* > m **konudor*, **konudur* > *kandur*;

genitum < ősl **genutom*, nyj **gonutom* > fu **konutu* > ug **konut*, **kont-* > m *kond-a*; a m szó éppúgy birtokos személyragos, mint *fajta*, *féle*, *teremtette*, *teremtgette* > *teringette* stb., **kont-a* > *konda* már a magyar nyelv különéletében;

genua (intorta) < ősl **genuva* (ejtéskönnyítő *v*-vel), mintegy **gönüva* > fu **könyüwe* > ug **könyüw* > m *könyő*, ragos alakokból elvonva *könyv*; a m szó eredeti jelentése 'betűrt', azaz 'papirostekercs, levél'; vö fr *pli* 'behajtás, levél(boríték)'; az ug **könyüw*, *kenyiw* mása az orosz *knyig* 'könyv', eredetileg 'levél';

gignit ~ fu **kikli* > ug **kikl* > m ua, csak múlt idejű ige névi származékában: *küklött madár* 'ein Habicht, der seine Federn zum zweitenmal verneuert hat'; a m szó jelentéséhez közelebb áll a lat *ingigno* jelentése;

geniāle < ősl **geniāli* > fu **kenjēl* > ug **kenyēw* > m *könnyű*; az alapszó *genius*;

genius 'kény' ~ fu **kenju* > ug **keny*, **kej* > m *kény*, *kéj*, származéka *kényes*, **kényezik*, innen *kényezettet*;

genuīnē ~ fu **kenwīlē* > ug **kewili* > m *kevény*, *kevényen*; ősl *-nv-* > m *-v-* máskor is: *convolo* ~ *kovál* (r), *convolābit* ~ *kóvályog*; magánhangzóközi *-n-* > *-l-* nazális szomszédságában hangtörvényszerű; ez a hangtörvény

még ma is érvényes: *Anton* > *Antol* > *Antal*, *lengyen* > *lengyel* stb.;

gallinārius < ósl ua, nyj **gollinārios* > proto-fu **kollin-jērju* > fu **kolnyērju* > ug **kolnyārj* > m **kalnyāj* > **kānyā* > *kánya* > *gánya*, innen a rom *gaie* 'kánya'; a m szó ősrökona a rom *gāinar* 'tyúktász; kánya'; a kánya ugyanis híres tyúktolvaj, innen a neve.

2. Lat *g-* < ósl *g-* > fu *k-* > ug *kh-* > m *h-*:

gelu < ósl **golu* > proto-fu **kolu* > fu **kowu* > ug **khow* > m *hó* 'csapadék'; vö fr *gel* 'fagy', rom *ger* 'ua'; a germán megfelelők: ang *cool* 'hideg', ném *kühl* 'ua', ófn *chuoli* 'ua'; vö *holval* 'hideggel';

gelua < ósl ua, mintegy **gölüa* > proto-fu **kitwe*, **kütwe* > fu **khiwe*, **khüwe* > ug **khiw*, **khüw* > m **hív-*, *hűv-* csak képzős származékokban: *hűvös* (*hús*), *hüvit* > *hűt*, *hüvül* > *hűl*;

gelidē < ósl **goludē* > nyj **goludā* > fu **koltā* > ug **kholtā* > m *holtá* (r) > *holdá*, *hódá*, tkp 'hűvösön', vagyis 'reggel', s innen 'holnap reggel'; ugyanígy *hó* 'nix' változata régi *hol-* ezekben: *holval* > *hollal* 'hideggel', vagyis 'kora reggel', elhomályosult összetétel a *holnap*; vö ném *kait*, ang *cold* 'hideg';

gesto < ósl **gersto* > nyj **gorsto* > fu **korsztu* > ug **khorszt* > m **horzd* > **hordz* > *hordok*; -ál képzővel **hordál* 'elhord' > *herdál*.

3. Lat *ge-* < ósl *ge-*, nyj *gje-*, *je-* > fu *je-*:

gena < ósl ua > nyj **gina*, **jina* > fu **jine* > ug **jin*, **jiny* > m *íny* 'Kinnbacken', vö ném *Kinn* 'áll', ang *chin* 'ua'; a rom szó *geană* 'szempilla'; vö hasonló szóközépi változással: *tergit* < ósl ua > nyj **terjit* > fu **terji* > ug **terr*, **tirr* > m *törl* > *töröl*, *mergit* < ósl ua > nyj **merjit* > fu **merji* > ig **merj* > m *mer* stb.

4. Lat *n-* (*gn-*) < ósl *gn-* > proto-fu *kl-* > fu *ll-* > m *l-*:

noscit < ósl **gnoscit* > proto-fu **klöski* > fu **llöskji* > ug **löscs* > m **löss* > *les*; mint *collis* ~ *högy*, *hegy*, *notat* ~ *nöz*, *néz*;

nötum (*est mihi*) < ósl **gnōtom* > proto-fu **klōtu* > ug **llōtu* > ug **lot* > m **lat* > *lát-ok*, eredetileg csak így:

látom, alakváltozata *lám* < **látm* > ug **lotu-mi* 'nötum mihi'; ugyanígy *spērātum mihi* ~ *szeretem*, innen elvonva aztán a tranzitív *szeretek*.

5. Lat *gl-* < ösl *gl-* > proto-fu *kl-* > fu *llj-* > m *j-*:

glacies < ösl *ua* > proto-fu **klekjē* > fu **lljekkē* > ug **jekki*, nyj **jenki* > m **jeg* > *jég*, *jeget*, *jeges*, vö osztják *jenk* 'ua', finn *jää* 'ua'; fr *glace* 'ua', rom *gheață* 'ua'.

6. Lat *gl-* < ösl *gl-* > fu *kj-* > ug *ty-* > m *gy-*, *g-*:

glēba ~ fu **kjēpe* > ug **tyep* > m *gyep*; vö *glēba* > rom *glie* 'göröngy, hant, pázsit, gyep'; *glēbam* ~ fu **kjēpem* > ug **tyepem* > m **gyepew* > *gyepű*; vö még *fascis* ~ *becs*, *fascem* ~ *becsű*, mint *pēdem*, *pēdim* ~ *tetű* stb.;

glandia (tsz) ~ fu **kjentje* > ug **tyenyty* > m **gyenygy*, **gyenny* > *genny*; itt a depalatalizálódás egyúttal elhaso-nulás is;

glandārium < ösl *ua* > nyj **glondāriom* > fu **kjontērju* > ug **tyontārj* > m *gyontár* > *gyantár*, *gyentár*, alakvál-tozat *gyanta*, jelentésváltozásának magyarázatát l. a nyelv-tani részben.

7. Lat *gr-* < ösl *gr-* > fu *kvr-* > m *kvr-* > *gvr-*:

gradī (tsz) < ösl *ua* > proto-fu **kretī* > fu **keretī* > ug **kereti* > m **keredz* > **kerezd* > *gerezd*; Marosfőn egy hegyhát neve *Gerezdes* volt, ma *Gréces*;

grandia (tsz) ~ fu **kerentje* > ug **kerenty* > m **ke-rengy* > *göröngy*, tkp elvonva **kerengyöt* > *göröngyöt*, **kerengyös* > *göröngyös* féle ragos-képzős alakokból;

grūs, *gruis* < ösl **gruos*, **gruvos* > fu **kuruwu* > ug **kuruw* > m **koruw* > **garu* > *daru*; vö nyj *görc* 'Hügel' > *dörc* 'ua' stb., *mennygereg* > *mennydörög*;

gregis < ösl **gregos* > nyj **grogos* > fu **kuroku* > ug **kulokh* > m **kulah* > **gulā* > *gulya*.

8. Lat *gr-* < ösl *gr-* > fu *k-* > m *k-*, különnyelvi *k-* > *g-*:

grānāria ~ proto-fu **krēnjērje* > fu **kēnyērje* > ug **kenyerj* > m *kenyér*; a régi magyar nyelvben *kenyér* szavunknak nemcsak 'granaria coctio', hanem 'granaria satio' jelentése is volt, és innen való a helynévi *Kenyér-mező*, vö *cannabāria* (*satio*) ~ *kender*;

grāmineum (sēminium) < ősl **grāmonaivom* > proto-fu **krōmunojwu* > fu **kōmunuju* > ug **kobunoj* (nazális elhasonulás!) > m **kabonaj* > *gabona*, *k-* > *g-*, mint *kaliba* > *galiba*, *kalitka* > *galicka*, *kazda* > *gazda*, *kazdag* > *gazdag* stb.;

grātē ~ proto-fu **krēsē* > fu **kēsē* > ug **keszi* > m *kész*, *készen*; határozói alakból melléknév, mint *rapidē* > rom *repede*, *rārē* ~ proto-fu **rjērē* > fu **jērē* > ug **jeri* > m *gyér*, *gyéren* stb., a részletesebb listát l. a nyelvtani részben;

grātia ~ proto-fu **krētje* > fu **kētje* > ug **kety* > m *kegy*, származékai *kegyes*, *kegyetlen*, *kegyed*, alakváltozatok *kies*, *kietlen*, *kied*;

grātulātur < ősl akt **grātulat* > nyj **grātlat* > proto-fu **krētle* > fu **kēdle* > ug **kedl*, nyj **kell* > m *kell*, *köll*:

grātans < ősl **grātant* > proto-fu **krēszen* > fu **kēszen* > ug **keszen* > m *keszen*, ragozva *keszenöm* > *köszönöm*, innen *köszön*.

9. Lat *b-*, *v-*, *g-* < ősl *gv-* > nyj *b-*, *gv-* > fu *b-*, *kw-*:

bovis < ősl **gvovis*, nyj **bovis* > fu **böwi* > ug **böw*, **büw* > m *bű* ezekben: *bű állat*, *bű szerzet* stb.;

vīta < ősl **gvicta*, nyj **bicta* > fu **bekte* > ug **bekht* > m **beht* > *bejt* > *böjt*, *büd*, vö *böjti boszorkány*, *bűdi boszorkány*; a m szó eredeti jelentése 'növényi élet, növényen-élés'; *vītāle* ~ *böjtel-*, csak továbbképezve: *böjteles*, és talán tulajdonnévként: *Böjte* családnév Erdélyben;

vīvācis < ősl *gvīvācos* (ie **gvīgvācos*), nyj **bīvācos* > fu **bēwēkhu* > ug **bēkh* > m **bēw* > *bő*; az életadó föld, anyaöl melléknéve;

gravis < ősl **gvarus* (vö gör *barys*) > fu **kworu* > ug **kuor* > m *kór*; a m szó jelentésváltozása: 'nehéz' → 'elnehezült beteg'; a szláv *khwor* 'kórság' a magyarból.

b) Szó közepén

1. Lat *-g-* < ősl *-g-* > fu *-k-*:

pāgus > fu **pōku* > ug **pok* > m *fok*; a nemzetségek rokonsági fokát a régiek **fajt-foknak* hívták, innen *fajfok*, *faja fok*;

prōpāgāmentum < ösl **prōpāgāmont*, analogikus **prōpāgāment* > fu **wrīpēkēwen* > ug **ripekewen* > m *repekevén* > *repkény*; vö *prōpāginem* > fr *provin* 'bujtvány';

fugio < ösl **phugio* > proto-fu **bukju* > fu **bukhu* > ug **bukk*, **buk* > m *bukkom* (Szf), *bukom*; *fugit* ~ *búj-ik*, l. alább;

fāgus < ösl * *phāgos* > fu **bōku* < **boku* (rövid *o*-vall!) > ug **bik* (veláris *i*!) > m *bik* (palatális *i*!) > *bükk*; *faginum* ~ *Bakony*;

auguro ~ fu **owkuru* > ug **owkur*, nyj **okur* > m **okor* > *akarok*; vog *ākwermāt* 'néz, tekint' szóban *-wk-* > *-kw-*, mint *jēkwar* 'gyökér' < ug **jewkērj* esetében is;

rēgis < ösl **rēgos* > nyj **rāgos* > fu **rāku* > ug **rāk* > m *rák*, tkp a *rák* csillagzat neve, mivel megtéríti a napot, a m szó eredeti jelentése ugyanis 'térítő, visszaigazító'; a rákot azért hívják így, mivel hátrafelé jár, vö *rego* ~ *rúg*, **dīrectat* ~ *törlejt* stb.

2. Lat *-g-* < ösl *-g-* > fu *-k-* > m *-g-*:

rego < ösl *ua* > nyj **rogo* > fu **roku* > **ruku* > ug **ruk* > m **ruk* > *rúgok*; a m szó eredeti jelentése 'az egyenes iránytól eltérőt kiegyenesít', innen 'visszaegyenésít', majd 'rúg'; vö, hogy az összegyűrt szövet *kirúgja magát*, a kurta kocsmá *oda rúg ki* a Szamosra;

-pāgo (vö *prōpāgo*) < ösl *ua* > fu **pōku* > ug **pok* > m *fog*; ez a 'dens' jelentésű *fog* szavunk alakilag keveredik 'gradus' jelentésű *fok* szavunkkal, amellyel különben rokon is; *-pāginis* (vö *prōpāginis*) < ösl **pāgonos*, nyj **pāgnos* > proto-fu **pōklu* > fu **pōklu* és **pōglu* > ug **pogl*, **pogul* > m **fogl*, *fogoly*; vö még **impāgo* ~ *bog*, **impāginis* ~ **bogoly* > *bagoly*, mivel *boglyas*, birtokos személyranggal *boglya*, ti *széna-bogly-a*;

magis < ösl **magios* > proto-fu **mekiu* > fu **mekī* > ug **meki*, nyj **menki* (a fu nyelvekben nem ritka a nazalizálódás) > m **meg*, **mig*, *-é* raggal *mige* (HB) > *meg*, *még*; *magis* > rom *mai* 'még*', pl. *mai odatā* 'még egyszer'.

3. Lat *-gi-* < ösl *-gi-* > nyj *-ji-* > fu *-ji-*:

fugit < ösl **phugit* > nyj **phujit* > fu **buji* > ug **buj* > m *bújik*, **búik* > *búvik*; *fugio* ~ *buk-om*;

mergit < ősl *ua* > nyj **merjit* > fu **merji* > ug **merj* > m *mer*; a m-ban gyakori a *-rj* > *-r* hangváltás: *akarj* > *akár*, *szederj* > *szeder*, *eperj* > *eper*; ug **kenderj* > *kender*, **timārij* > *timár* stb.;

vergo, *vergit* < ősl *ua* > nyj **vergo*, **verjit* > **vorgo*, **verjit*, majd **verjit* analógiájára **vorgo* > **vorjo* > fu **worju* > ug **worj* > m *varrok*; a m-ban *-rj-* > *-rr-* gyakori, vö *orja* > *orra*, előfordul azonban *-rj-* > *-rgy-* > *-rg-* is: **vorjou* > **vargyou*, ragosan **vargyát* > *vargát*, innen *varga*, mely tehát *varró* alakváltozata, a szó eredeti jelentése 'művel' (vö ném *wirken*), innen a latin *vergo* jelentésváltozása: 'művel' → 'iparkodik, igyekszik vmerre' → 'hajlik vmerre'; a m szó jelentésszűküléssel 'művel, készít' → 'varr, szerszámmal (tüvel) készít';

frūgis < ősl **phrougos*, **phorougos* > proto-fu **borowku* > fu **borūkhu*, **borōkhu* > ug **burukh*, **burokh* > m **burou* > **bureu* > **buriu* > *borjú*, alakváltozata *burú* (nyj); a szó alap jelentése 'termék', innen a latinban 'gyümölcsstermés'; a magyarban 'állat gyümölcse'; más okok miatt ugyanígy megváltozott a jelentése a rom-ban is a lat *fructus* 'termék' szónak: *frupt* 'tejtermék; hústalan (böjteles) étel'.

4. Lat *-j-* < ősl *-gj-* > fu *-j-*, *-jj-* > m \emptyset , *-gy-* > *-g-*:

majōre (*tempore*) < ősl **magjōre*, nyj **majōre* > **maōr* > fu **mōr* > ug **mor* > m **mar* > *már*; elhomályosult összetételben *hamar*, tkp *ha mar* 'ha már';

majōrum < ősl **magjōrum* > nyj **magjūrum* > fu **mokjūru* > ug **motyir*, nyj **montyir*, **moncsir* > m **mogyer* > *magyar*; a m szó eredeti jelentése 'idősebb ágiak';

majestas < ősl **magiostas* > fu **mokjoszto* > ug **motyosztu* > m **mogyoszt* > *magaszt-*, csak származékokban: **magaszság* > *magasság*, innen elvonva *magas*, továbbá *magasztal*, *magasztos* stb.;

major < ősl **magjor* > fu **mokju* > ug **moty* > m **mogy* > *nogy* > *nagy*; *m-* > *n-* a magyarban gyakori: *mevet* > *nevet*, *mandragora* > *nadragulya*, *mádra* > *nádra*, **madrag* > *nadrág*, *mespila* (tsz) > *naspolya*.

5. Lat *-ng-* < ősl *-ng-* > fu *-nk-* > m *-g-*; fu *-k-* > m *-k-*:

pango ~ fu *ponku > ug *ponk > m fog;
frangens < ösl *phrangont > fu *wronkon, *wrōkon >
 m rokkán;

adjungit ~ fu *tjünki > ug *csünk > m *csüg > csügg;
lingua < ösl *dungva > fu *tunkwo, *tūkwo > ug *tukw
 > m *tok, birtokos személyraggal *toka*.

6. Lat -d- < ösl -gd- > fu -t- > m -z-:

nūdo < ösl *nugdo > fu *nukhtu > ug *nūtu > m
 *nyudz-ok > nyúzok; a m szó eredeti jelentése 'megmez-
 telenít'; vö ném *nackt* 'nudus'.

7. Lat -gr- < ösl -gr- > nyj -rr- > fu -rr- > m -r-:

sēgreġis < ösl *sēgreġos > nyj *sērregos > fu *sērreku
 > ug *sērek > m sereg; a magyar szó jelentése tapadás-
 sal *sēgreġ turma* 'különszakasztott turma' féle jelzős szer-
 kezetben.

8. Lat -ng- < ösl -ng-, -ngj- > fu -nkj- > m -ncs-,
 -ngy- (-ny-):

*congūrābit < ösl *congūrābit > fu *konkjurōbi > ug
 *konytyurobj, konytyurogy > m *konygyorog > *kony-
 nyorog > kanyarog, alakváltozata *kuncsorog*, depalatali-
 zációval és denazalizációval *kucorog*; *congūr- ~ kanyar-
 származéka *kanyarít* és a főnevesült *kanyar*; vö rom
inconjur 'kerülő; kanyar' és a *inconjura* 'megkerül'.

9. Lat -gn- < ösl -gn- > fu -kl-, -gl- > m -kl-, -k-, -g-,
 -ll-:

pugna ~ fu *wükle > ug *ükl > m ököl, öklel; lat p~
 fu w-, mint *quinta* < *pinta ~ fu *wite > m öt;

stagna ~ fu *styeke > ug *scsekl, *scsekil > m cse-
 kély és sekély; *stagnula ~ cseklye (r); *stagnat* ~ fu
 *styeke > ug *scsekl, *scsikl > m csök-ik, csökken;
 ezekben az esetekben valószínűleg elhasonulás-félével
 van dolgunk: *stagnans* < ösl *stagnant > fu *styeklen
 > ug *scsikljen, *scsikjen > m csökken, tehát a cs szom-
 szédságában a kj depalatalizálódott, vö *csaus* > csősz,
csése > csésze, *sūcula* ~ *sügy, *sücs > szőgy, szőcs stb.;

gignit ~ m *kikl-ik, ebből *küklött madár*;

tignum < ösl ua > nyj *tugnom > fu *szuklu > ug

*szukl, *szugl > m szug > zug, szugoly > zugoly, vö szugulyék; tigna ~ szeg, szög;

ignis ~ fu *ikli > ug *ikl, *igl > m *ig > ég; a régiek szerint a levegő legfinomabb változata a tűz, vö levegő ég;

agnus ~ fu *oklu, *oglu > ug *ollj > m ij, csak ezekben: ija-fia, i-fió; vö török oglu 'fi';

agnellus < ösl ua > nyj *agnollos > fu *oklowu, *oglowu > ug *oglow, *ollow > m olló, kecskolló;

10. Lat -gn- < ösl -ngn- > fu -ny-:

cognōmen < ösl *congno, nyj *congnumo (vö gör onoma 'név' és synōnymos 'hasonnevű, vele egynevű') > fu *kunyumu > *kujumu > ug *kujum, nyj *kuum, kūm > m *kum > kom, birtokos személyraggal koma, a Jánosék-hoz hasonló komék-ból elvonva komé; a m szó jelentésváltozása: 'vele egynevű' → 'névadó; az a személy, akinek nevét kapja az újszülött' → 'keresztapa' → 'gyermekem keresztapja, koma'; a tisztázatlan eredetű szláv kum, kuma szavak magyar eredetűek; vö még commatrem > rom *cumatre 'kománé', ennek alapján a hímnemű cumătru 'koma' > egyh szl kumotru 'koma';

ignōtus < ösl *ongnotos > fu *nyotu > ug *nyol, archaikus *nyot > m *nyót > nyolc; -t > -c, mint kanót > kanóc, vö még kalitka > galicka, *matkó > mackó, kente-fentél > kenceficél stb.; vö vogul njahl-low 'nyolc'; a régiek hetekre osztották az időt, a holdak szerint, a nap szerint azonban évnegyedekre, az évnegyedeket pedig három-három kiigazított hónapra, amelyek mindegyike négy hétnapos hétből állt, amelyeket két közbeiktatott (interkalált) nappal három dekáddá egészítettek ki, és így hétnapos hetek nyolcnapos hetekkel váltakoztak, amelyeknek nyolcadik napja azonban nem tartozott sem az eltelt, sem a soron következő héthez, hanem névtelen volt, ignōtus: a magyar nyolc eredetileg e névtelen nap neve.

11. Lat -gl- (-gul-), -ngl- < ösl -gl-, -ngl- > fu -kj-, -nkj-:

coāgulum < ösl *coāglom > fu *kōkju > ug *khuty > m hügy: a m szó jelentésváltozása: 'tej savója' → 'vese

savója’, vö. Com. Jan. 51: A savós rész az húgy éren a vesékre megyen; a húgyot ma vizeletnek is nevezik;

**inglūtīt* < ősl **englūtīt* > fu **nkjūte*, **nkjūte* > **ntyīle* > ug **ntyil*, **ntyel* > m **ngyel* > *nyel*; vö rom *īnghite* ’nyel’;

fragile < ősl **phragli*, **phrogli* > fu **workji* > ug **roty* > m **rogy* > *rongy*; régi magyar **rogy*, **rodzs* átvétele rom *rīzā*, korábbi **rīdžā* < **rīgiā*; *giā* > *žā*, mint **giācere* > *žācere*.

12. Lat -*gv-*, -*gu-*, -*v-* < ősl -*gv-* > fu -*kw-*, -*p-*:

unguis < ősl **onugvis*, nyj **nugvis* > fu **nūkwi*, *nikwi* > ug **nyūkw*, **nyikw* > m *nyūg*; a szó szláv megfelelője *noha* ’láb’; vö ném *Nagel* ’köröm; szeg’; a jelentések összehangolására vö lat *pes* ’láb’, *pedica* ’nyűg’; ném *Fuss* ’láb’, *Fessel* ’béklyó’;

ungula < ősl **onugula*, nyj **nugla* > proto-fu **nuklo* > fu **nuglo* > ug **nigl*, **niwl* > m *nyíl*; a m szó jelentésváltozása: ’köröm’ → ’vasköröm, nyílhegy’ → ’nyíl’; a régiek a lovat megnyilaszták;

nuo < ősl **vnugvo* > fu **unukwu* > ug **inukw* > m *inog*; vö ném *winken* ’faire signe’;

vulva < ősl **volgva*, **vologva* > fu **wolokwo* > ug **wolokw* > m *valag*; a nemzés szavai természetesen ősl eredetűek a m-ban: *futuo*, *passus*, **piculārium* m megfelelőit l. az illető címszók alatt;

contigua (pars aedificationis) ~ fu **kuwzikwe*, **kuszipe* > ug **kuszip* > m *küşzöb*, vö votják *kusyp* ’ua’; *contiguum* ~ *kucik*, *tignum* ~ *zug*, *zugoly*; *fundāmen* ~ *bütü*; *-tignātio* ~ *szeglés*; *pālus* ~ *fal*; *casa* ~ *ház*; *focus* ~ *góg* (Szf), *foculus* ~ *góc* (Szf); *pontis* ~ *pad*, *hid*; *cavum* ~ *hiu* (Szf) ’padlás’; *pendula* ~ *fedél*.

13. Lat -*gm-*, -*mm-*, -*m-* < ősl -*gm-* > fu különböző:

**fragmencula* < ősl **phrangmencla* > fu **wremmenkle* > m *remek*, igéje *remekleni*, tkp *darabolni*;

fulmino < ősl **phlogmono*, **phlomno* > fu **wlomlu* > ug **wiloml* > m **vilamlom* > *villámlom*; *fulminis* ~ *vilám*;

flamma < ösl **phlogma* > fu **wlokwo* > ug **lokwo* > m **log* > **lagg* > *lang* (Szf) > *láng*; *fulgor* < ösl *phlogor* > m *világ*.

A h hang

A lat *h* ösl előzménye *ch*, emezé meg *ie gh*. A lat *h* el is némulhat (**hanser* > *anser*), és át is csaphat *f*-be: **chellis* > **hellis* > *fellis*. A *haedus*, *holus*, *hircus* szavaknak volt nyj-i *ēdus*, *olus*, *ircus*, valamint más nyelvjárási (szabin) *faedus*, *folus*, *fircus* ejtése. A nyelvjárási és irodalmi alakok egymásmellettsége talaján olykor az *ie bh* hangot folytató lat *f* is átment *h*-ba, így a szabályos *faba* 'bab' mellett az ólat-ban volt *haba* alak is. A gör *chthōn* alapján arra következtethetünk, hogy a *humus* ösl előzménye **chjumos* lehetett.

Az ösl *ch* fu folytatása *kh*. Ez a fu alapnyelvi *kh* a m-ági fejlődés rendjén legtöbbször elveszti hehezetességét, és átmege *k*-ba, később feltételesen *g*-be; ha hehezetes marad, akkor *h*-ba mege át. Az ösl *chj* magyar folytatása *gy* és *z*, melyek előzménye az egymáshoz sokkal közelebb álló *dzs* és *dz*.

Az alábbiakban együtt tárgyaljuk az *ie gh*-t folytató lat *h* és *f* hangokkal az *ie gvh*-t folytató lat *f* hangot is. Csak szó eleji példákat adunk.

1. Lat *h*- < ösl *ch*- > fu *kh*- > m *k*-:

-hendit (vö *comprehendit*) < ösl **chendit* > fu **kheti* > ug **khet*, **ket* > m *ket*, ebből *ketök* > *kötök*, innen *köt*; vö *ang to get* 'ergreifen';

hortus < ösl **chortos* > fu **khortu* > **khirtu* > ug **khirt*, **kirt* (veláris *i*!) > m **kért*, ragozva **kértot* > *ker-töt*, innen *kert*; elhomályosult összetétel: **kért-fir* < *kört-vél* > *körte*, melyben az összetétel második tagja (*-fir*) a latin többes számi *pira* 'körték' megfelelője; **kértfir* > *körtvély*, mint ném *barbier* > *borbély* stb.; **vadkert-fa* ejtsd *vatkerfa* > **vatkorfa* > *vackorfa*, innen *vackor*;

hordeum < ösl **chorsdaiom* > fu **khorstoju*, **khors-tyoju* > ug **khorscsoj*, **korscsoj* > m **karssaj* > *kása*:

a m szó jelentésváltozása 'árpa' → 'árpakása' → 'kása', azaz anyagnévből készítménynév, mint *toll* s mások;

hirundines < ösl **chirindenes* > fu **kheritene* > ug **khereten*, **kereten* > m **keretyen* > *kerecsen*, tárgyese *kerecsent*, és ebből való az orosz *krecset*, melynek visszavétele *kerecset*; 'fecske' és 'sólyom' rokon fogalmak, vö ném *Schwalb* 'fecske', nyj **schwalm* (vö kfn *swalwe*, *swalme*) > m *sólym-*, *sólyom*, a m-ból rom *șoim* 'ua';

hospitium < ösl **chostpotiom* > nyj **chostptiom* > proto-fu **khosttiu* > fu **khosti* > ug **khost*, **kost* > m *kóst* 'victus, convictus, cibatio, alimentatio', vö *hospitium* > rom *ospăț* 'lakoma, lakmározás'; úgy látszik, a régi magyaroknál *kost* a nászlakoma neve volt, a lakodalmi bort **kostbor*-nak hívták, és azt az izgató, hevítő növényt, amellyel ezt a bort fűszerezték, **kostborfű*-nek, innen való a mai *kozsbor*; a nősző bakot pedig **kostbok*-nak, **kosbok*-nak nevezték, innen való elvonás *kos* 'nősző bak'; *hospitālis* ~ *gazda*, *hostis* ~ *gaz*, l. alább;

hasta < ösl **charsta*, itt még többes számi alak, melynek egyes számi alakja **charstom* > fu **khorsztu* > ug **khorszt*, **korszt* > m **korzd*, **kordz* > *kard*; ősrokon a ném *Gerte* 'verge, baguette, gaule'.

2. Lat Ø < ösl *ch-* > fu *kh-* > m *k-*:

anseris < ösl **chanseros* > fu **khonseru* > ug **khonsir*, **konsir* > m **koncsir* > **kacsir* > *kácsér* 'anser'; alakváltozata *kacsa*, *gácsér*.

3. Lat *fr-* < ösl *chr-* > fu **khir-* :

fraxinus < ösl **chraxinos* > nyj **chraxnos*, **chrassnos* > fu **khireszlu* > **khiriszlju* > ug **khiriszj*, **kiriszj* > m **kiris*, **küris* > **köris* > *kőris*, vö *fraxinum* > fr *frêne* 'ua', rom *frasin* 'ua'.

4. Lat *h-* < ösl *ch-* > fu *kh-* > m *k-* > *g-*:

hostis < ösl **chostis* > fu **khoszi* (veláris *i*!) > ug **khoszt*, **koszt* > m **kozd*, **kodz* > **godz* > *goz* > *gaz*; a m szó jelentésváltozása: 'jövevény' → 'gaz'; nyilván a kertészkedés mesterségzava, és kezdetben a nem-vetett, nem-ültetett vendég-füvek neve volt;

hospitālis < ösl **chostpotālis* > fu **khosztptēl* > ug

**khozbdal*, **kozbdal* > m **kozdā* > *kazda* > *gazda*; a szóvégi *-l* eltűnését ragos alakokban kell elképzelni: **kozdālt* > *kazdāt*, mint *ālt* > *āt*, *szēlt* > *szét*, *örök-éltig* > *örök-kétig* stb., innen aztán *kazda*, majd *gazda*; a szláv *gospoda* 'Herrschaften' szóból való származtatásnak teljes határozottsággal ellentmond a szó régebbi *kazda* alakja; ősrokon a fr *hótel* 'fogadó, szálló'.

5. Lat *h-* < ősl *ch-* > fu *kh-* > m *h-*:

homo < ősl **chumo* („vetustissimi... huminem pro hominem proferentes“) > fu **khumu* > ug **khum* > m *hím*, ragozva régen *hímot*, ma *hímet*; vogul *khum* 'homo'; vö még *mén* ~ ang *man* 'homo' stb.;

haru- (vö *haruspex* 'bélnéző') < ősl **char* > fu **khoru* > **khuru* > ug **khur* > m *húr*, kicsinyítő képzővel *hurka*;

hausit < ősl **chaursit* > fu **khowrszi* (veláris *i!*) > ug **khursz* > m **hurz* > *húz*, de **hurzszol* > *hurcol*, mint *vonszol*, *bontszol*, *hajtszol* > *vonszol*, *boncol*, *hajszol*.

6. Lat *h-, f-* < ősl *chj-* > fu *khj-* > m *gy-, d-, z-*:

humilis (herba) < ősl **chjumolos* (vö gör *chthamalos* 'földi') > fu **khjumulu* > **kjumlu* > ug **tyuml* > m **gyuml* > *gyom*, de képzővel *gyoml-ál*, mint *szem*, de *szeml-él*; a magyar szó eredeti jelentése mintegy 'autochton, föld-szülötte', aminthogy gör *autochthones* jelentése valóban: 'öslakók; magából a földből nőtt, vadon növény';

fellis < **hellis* < ősl **cheljis* > fu **khjelji* > ug **tyelj*, **tyilj* > m **gyij*, ragos-képzős alakokban **gyijüs* > **gyihös* > *dühös*, effélékből elvonva *düh*, vö fr *fiel* 'epe; ellenséges érzület', rom *fiere* 'epe; keserűség'; az epe a *düh* székhelye, vö fr *colère* 'düh' < gör *cholera* 'epemirigy', a gör szó alapja *cholē* 'epe', mely a latin *fel* és magyar *düh* ősrokona;

holus, *holera* < ólat *helus* (Comp 76), **helora* < ősl **chelos*, **cheloda* (mintegy **chelöda*) > fu **khjelöte* > **kjelte* > ug **tyelt* > m **gyelt*, legtöbb nyelvjárásban **dzselt*, ebből depalatalizálódással **dzelt* > *zeld* > *zöld*, vö *hiem* ~ *zim-*, ebben: *zimankó*; a *-kó* kicsinyítő képző elhagyása után nyert *ziman-* nyilván a gör *cheimōn* 'viháros, esős idő, havazás, tél, téli hideg' ősrokona.

7. Lat *f-* < ősl *ch-* > fu *kh-* > ug *kh-* > m *g-*:

fauces < ősl **chauces* > fu **khewke* > ug **khewk* > m *gőg*, birtokos személyraggal *gége*;

focus < ősl **chocos* > fu **khoku* > ug **khok* > m **gog* > *góg* (Szf); *focārium* ~ **gogár* > *gógány* (Szf), vö fr *foyer* 'tűzhely, tüzelőtér';

foculus < ősl **choculos*, nyj **choclos* > fu **khokju* > ug **khocs* > m **gocs* > (depalatalizálódással) **goc* > *góc* 'tűzhely; középpont'; a szó nyelvjárási eredetű, és vannak magyar nyelvjárások, például egyes csángó nyelvjárások, amelyek *cs* helyett *c* hangot ejtenek.

Nem lehetetlen, hogy az ug **khok* alakváltozata a hangátvetéses **kokh*, és ennek magyar folytatása régi *koh* 'olvasztó kemence', például *vas-koh* > *Vaskó*. Ha régi magyar *koh* a tájnyelvi *góg* alakpárja, akkor *kohár* (vö *Kohári*) nyilván a nyelvjárási *gógány* alakpárja lehet; mindez vizsgálatra szorul.

A *qu* hang

A lat *qu* hangnak három előzménye lehetséges:

1. ie *qu*, pl. *quis*, *quaero*, *quadrum*;

2. ie *cv*, pl. *equus* ~ szkr *açvas*;

3. ie *p*, pl. *quinque* > **pinque*, *quercus* < **perquos*.

A *p* > *qu* változás a szomszédos *qu* hatására következett be, mégpedig már az italo—kelta együttélés idején, amint ezt az ír *coic* 'öt' igazolja. Ez azt jelenti, hogy lat *quinque*, *quercus*, *coquit* ősl alakja már *quinque*, **perquos* és **quequit* volt. Ennek a feltevésnek mintha ellentmondnának a magyar nyelvi adatok: **pinta* ~ fu **wite* > *öt*, **pequit* ~ fu **pekhwi* > *fő*, **perquos*, nyj **pelquos* ~ fu **ptelkhwu* > *tül*, *tülj*, *tölgy*. Szem előtt kell azonban tartanunk, hogy minden ie nyelvben, és így a latinban is, a fejlődés minden szakaszán előfordul a *qu* > *p* változás; a lat *lupus* például korábbi **vluquos* folytatása (vö gör *lykos* 'lupus'), és a lovak istenasszonyának lat *Epona* neve is egykori **equōna* előzményre megy vissza. Igen könnyen lehetséges tehát, hogy az ie **pequit* alakot folytató ősl **quequit* alaknak valamelyik

nyelvjárásban ismét **pequit* változata keletkezett, mint ahogyan Meillet és Vendryes a gall *pobi* 'cuire' alakot italo—kelta **quequ-* tőből származtatják. Az itáliai nyelvjárásokban rendkívül gyakori a *qu* > *p* változás: lat *quat-tuor* ~ oszk *petora*, lat *ubi* (< itáliai alapnyelvi **quothi*) ~ oszk *puf* stb. Sőt az egyik neolatin nyelvben, a románban, egészen szabályszerű a *qu* > *p* változás: *equa* > *iapă*, *aqua* > *apă*, *quattuor* > *patru* (de *qualem* > *care* és nem **pare*, *quantum* > *cît*, *quando* > *cînd* stb.).

Bármilyen eredetű ösl *qu* fu folytatása egyrészt *k* és *khw*, másrészt *p*. A magyar-ági fejlődés: fu *k* > m *k*, ebből olykor *g*; fu *khw* > m *hv* > *v*, \emptyset ; fu *p* > m *p*, ebből olykor *b*. Úgy látszik, hogy a fu alapnyelvben a *p* és *w* felcserélték egymást.

a) Szó elején

1. Lat *qu-* < ösl *qu-* > nyj *co-*, *cu-* > fu *k-* > m *k-*:

cui < ösl **quoi* > nyj *coi*, *cui* > fu **kij* > m *ki*; vö lapp *ki* 'ki'; a fr *qui* legalább részben lat *cui* folytatása, tehát teljesen azonos a magyar *ki* kérdő névmással;

quot < ösl *ua* > nyj **cot*, **cut* > fu **kit* > ug **kit* > m *ua* > -*kéd* > -*ként*, pl. évenként a.m. *quotannis*;

quaero < ösl **quairo* > nyj **quairo*, **coiro* > fu **kojru* > ug **kejr* > m **kérok* > *kérök* > *kérek*, innen *kér*; vö fr *quérir*, pl. *aller quérir* 'felkeresni', rom *cer* 'kérek'; finn *kerjää* 'kéreget';

quadrum < ösl **quadrom* > nyj **quodrom*, **codrom* > fu **korru* > ug **korr*, ragok előtt természetesen **kor*, innen elvonva **kor* > m *kar*, pl. jó *karban van*, *karban tart* stb., vö lat *in quadrum redigere* 'jó karba tenni'; 'brachium' jelentéshez a szó ezekben vagy ezekhez hasonló kifejezésekben jutott: *karba teszi a kezét*, *karára veszi a gyermeket*, *karon ülő kicsi fiam* stb.; lat *quadrum* > rom *codru* 'erdő; karaj'; az erdőkereket a régi magyarok is karajolták: *quadrarium* ~ *karaj*, helynévi *Kara*, mint *Dunaj* > *Duna*.

2. Lat *qu-* (és \emptyset) < ösl *qu-* > fu *khw-* > ug *khw-* > m *hv-* > *h-*:

quassando < ösl ua, labiális *a*-val > fu **khwossontu* > ug **khwossont* > m **hvosod* > *hasad*; vö *quassäre* > fr *casser* 'eltör?';

quiescit < ösl ua; az ösl-ban még élt az alapszó: **quiet* > fu **khwī* > ug **khwi* > m **hvi*, csak sz-szel bővülő alakban: *hisz*, de *hit*, *hitel*, *hű*;

uti < ösl **quoti*, nyj **quuti* > fu **khwoti*, **khwuti* > ug **khut* > m **huty* > *hugy* > *hogy*; *hány*, *hol*, *hová*, *hát*, *ha* szavakat l. a nyelvtani részben, a kérdő névmásokat tárgyaló szakaszban.

3. Lat *qu-* (és \emptyset) < ösl *qu-* > fu *p-* > m *b-*:

utrum < ösl **quotrom* > fu **potru*, **porru* > ug **potur*, **por* > m **batur*, **bar* > *bátor*, *ámbátor*, *bár*, *bárhó*, *bárki* stb.; *quid* ~ *be*.

4. Lat *qu-* < ösl *p-* > fu *p-*, *w-*; *pt-*:

coquit < **quequit* < ösl ua, nyj **pequit* > fu **pekhwi* > ug **pekhw* > m **fehv* > **fev* > *fő*;

quinta < ösl ua, nyj **pinta* > fu **wite* > ug **wit*, **wiüt* > m *öt*; vö osztják *wet* 'öt', finn *viite-* 'ua'; vö *pugna* ~ ököl;

quercus < ösl ua, nyj **perquos*, **pelquos* > fu **ptelkhwu* > ug **telkhw* > m **telhv*, **telv* > *tül*, *tülj* > *tölgy*, mint *fēlis* ~ *tölgy*, *tőgy*, *vallis* ~ *völgy*, *collis* ~ *hőgy*, *hegy* stb.

b) Szó közepén

1. Lat *-qu-* < ösl *-qu-* > nyj *-cu-* > fu *-ki-*:

equito < ösl ua, nyj **equuto*, **ecuto*, innen 3. személyű **ecutat* > fu **ekite* > **ekete* > ug **eket* > m **iket* > *iget*, *üget*;

secunda (pars) < ösl **sequonda*, nyj **seconda* > fu **sekönte* > ug **sekönt*, **sekent* > m *segéd*; *sequ-* ~ *seg-*, innen való a *segít*; vö még *fatenda* ~ *beszéd*.

2. Lat *-qu-*, *-cu-* < ösl *-qu-* > fu *-khw-* > m *-hv-* > *-h-*, *-v-*, \emptyset :

liquat < ösl ua > fu **lekhwe* > ug **lekhw* > m **lehv*

> *leh* (r); *liquābat* > *lehel*, *liquābit* ~ *liheg*; a lehelés eredetileg *liquatio* volt, hiszen a *lehelet* párás, különösen télen érzékelhetőleg;

**secūtat* (*secūtum* mellett **secūto*, mint *dictum*, *domitum*, *pensum* mellett *dicto*, *domito*, *penso*) < ősl **sequūtat*, **secūtat* > fu **sekhīte* > **sekhite* (rövid i!) > ug **sekhet* > m **sihet* > *siet*, tkp nyomában van, szorosan nyomon követ, utána siet, dolga után siet;

aqua < ősl ua, labiális *a* hangokkal (a *qu* labializáló hatása) > fu **okhwo* > ug **okhw* > m **ohv* > **ou* > **eu* > *io*, *jó*, pl. *soujou* > *Sajó*, *Berek* és *jó* > *Berettyó* stb.;

torquet < ősl ua > fu **törkhwe* > **türkhwe* > ug **türkhw* > m **türhv* > **türv* > *tűr*, alakváltozata **tyür* > *gyűr*, mint *tüsző*, *gyűsző*; vö fr *tordre* 'csavar', rom *toarce* 'fon' (jelentésszűküléssel).

3. Lat -c-, -qu- < ősl -qu-, -cv- > nyj -p- > fu -p-:

jecur < ősl **jequr* > nyj **jepr* > **zsepr* > fu **sep* > ug **sep* > m **hep* > *ep*, birtokos személyraggal *epe*; „kivételes“ hangváltozásról van szó, melynek okai nyomtalanul eltűnt körülményekben voltak adva, talán mondatfonetikai környezetben, talán népetimológiában stb.; **jecunos* ~ *joh*; *jecinoris* < ősl **jecunoros* > *gyomor*;

socer < ősl **svequros* (vö gör *hecyros* 'socer') > nyj **svepros* > fu **swipru*, **swipu* > ug **swip* > m **hvip* > *ip*, csak birtokos személyragos alakokban: *ipam*, *ipad* stb., vö rom *socru* 'ua', ném *Schwäher* 'ua';

equa < ősl ua > nyj **eppa* > fu **empe* > ug **emp* > m *eb*; ebeknek eredetileg a szánok elé fogott „eb-kutyákat“, azaz lóként kezelt kutyákat nevezték, később minden betanított vadászebet; rom *iapă* 'kanca';

locus < ősl **stloquos* > nyj **stlopos* (mint **vluquos* > *lupos*) > fu **sztopu*, **szlopu* > ug **szlop* > m 1. *oszlop*, 2. **szolop* > **colop* > *cölöp*, mint *zomok* > *zömök*, **kopcsos* 'kapsos' > *köpcös*, *torzsok* > *törzsök*, *gomboc* > *gömböc*; az *oszlop* és *cölöp* eredeti jelentése: 'locus standi', a valahová felállított tárgynak a helye.

4. Lat -p- < ősl -qu- > fu -kw- > m -k-, -h-:

prope < ősl **proque* (vö *proximus!*) > fu **wrokwo* > ug **rokw*, **rokhw* > m **rok-*, **roh-*, csak ragos alakok-

ban: *rokon* 'közel', **rohé* > **rohá* > **rehá* > *reá*, *rá*, *-ra*, *-re*; **roh-él* > **rohól* > **rehól* > **reól* > *-ról*, illeszkedve *-ről*; vö *ad prope* > rom *aproape*; a lat-ban általában *p* — *qu* > *qu* — *qu* a szokott hasonulás, ősl **proque* esetében azonban *pr-* > *qur-* lehetetlen lévén, *p* — *qu* > *p* — *p* lett az eredmény.

5. Lat *-qu-* < ősl *-qu-* > nyj *-p-* > fu *-m-*:

liquor < ősl *ua* > nyj **lipor* > fu **lemu* > ug **lem* > m *lew* > *lé*; vö vog *lām* 'leves', finn *liemi* 'ua'; vö *leporis* < ősl **leporos*, nyj **repolos*, ebből a nominatívuszi **lepos* kényszerére **lepolos* > proto-fu **nepolu* > fu **nemolu* > ug **nimul* > m **niwul* > **niul* > *nyúl*; *p* > *m* más nyelvekben sem példátlan: rom *păcat* > albán *mekat* 'vétek'.

6. Lat *-m-* < ősl *-cm-* > fu *-kw-* > *p* és hasonlók:

-lūmino < ősl **leucmono* > proto-fu **liokmonu* > fu **ljokwonu* > **joponu* > ug **jopon* > m *gyaponom*, *gaponik*, műveltetője *gyapont*; vö. **lucto* (ném *leuchten*) ~ *gyújt*;

lūcifer < ősl **leucophoros* (vö gör *leukophoros* 'fehér ruhát viselő') > proto-fu **liokuboru* > fu **ljukworu* > **juporu* > ug **jupor* > m *gyopár*; de *lūciferi titio* ~ *lidérc*, l. az elhomályosult összetételeket tárgyaló szakaszban.

7. Ie *-qu-* < ősl *-p-* > fu *-w-* > m *-v-*:

Ie **vluquos* > ősl **vlupos*, **lupos* > fu **luwu* > ug **luw* > m *lú*, ragos alakokban *livot* > *lovat*, innen elvonva *ló*; a magyar szó jelentésfejlődése: 'farkas' → 'farkaskutya' → 'szán elé fogott farkaskutya' → 'szán elé fogott ló, ló'; vö *equa* ~ *eb*; a lóként használt farkaskutyákat **eblovak*-nak nevezték, s innen való elvonás egyrészt *eb* 'kutya', másrészt *lu* 'ló'.

Az r hang

A lat *r* elsősorban az ie *r* folytatása. A lat-ban azonban *r* folytatja az ie intervokális *-s-* hangot is: az *auguro*, *quaero* és sok más lat szó *r-jének* ie *-s-* az előzménye.

Van $d > r$ változás is, különösen az ólat-ban: *advorsom* > *arvorsom*, **medīdies* > *merīdies*. Az ie *-rs-* hangcsoport latin folytatása vagy *-rs-* > *-rr-* (**torset* > *torret*, **thersom* > *ferrum*), vagy pedig *-rs-* > *-s-* (**gersto* > *gesto*, **gharsta* > *hasta*, **torstos* > *tostus*). Gyakori a lat-ban az $l - l > l - r$ elhasonulás: **mīlītālis* > *mīlītāris*. Néha a nominatívuszi *r* behatol a többe: *jecur*, **jecunos* > *jecur*, *jecoris*; *uxor*, **uxunos* (vagy **uxinos*) > *uxor*, *uxōris*. Más-kor analógiának köszönhető az *-n-* > *-r-* változás: *mus*, *mūris* stb. analógiájára *mas*, **manis* > *mas*, *maris* (vö ném *Mann*, magyar *mén*).

Az olyan szóegyezések, mint *quaero* ~ *kérek*, *auguro* ~ *akarok*, fogas kérdést vetnek fel. Legegyszerűbben az-zal volnának magyarázhatók, hogy az ie *-s-* > lat *-r-* vál-tozás már az ősl-ban bekövetkezett. Ennek azonban el-lentmond az a körülmény, hogy ólat szövegekben a ké-sőbbi *r* helyén még igen gyakran találkozunk *s* jelöléssel: *meliosem*, *foedesum*, *Fusius* a klasszikus *meliosem*, *foe-derum*, *Furius* helyén. Bonyolítja a helyzetet az is, hogy az *s* előzményre visszamenő lat *r* hangnak gyakran a ger-mán nyelvekben is *r* hangok felelnek meg.

Meillet és Vendryes a következőképpen magyarázzák a dolgot: „Magánhangzók közt az *s* korán zöngésült és át-alakult *z*-vé. De tovább is *s*-nek írták. Igen régiek az olyan leiratok, mint *meliosem*, *foedesum*, *esed* (a.m. *erit*). A tulajdonnevekben a hagyomány egész a harmadik szá-zad utolsó harmadáig fenntartotta a *Fusius*, *Valesius*, *Nu-masios*, *Papisius* írásmódot. Ez idő tájt a magánhangzók közti *z* átalakult *r*-ré, innentől kezdve már *Furius*, *Vale-rius*, *Papirius* az elfogadott írásmód“ (Comp 74).

Ennek a magyarázatnak az a lényege, hogy a latin írás kialakulásának idejére tiszta zöngétlen intervokális *s* han-got tételez fel, olyant, amilyen a klasszikus kori *casa*, *visum* stb. szavaké, amelyek például a rom-ban ma is tiszta zöngétlen *s*-szel hangzanak: *casā*, *vis* stb. Azt hi-szem azonban, hogy az írásjegy azonosságából nem fel-tétlenül szükséges a hang azonosságára következtetnünk. Ismeretes, hogy a lat írásbeliség kezdetén, a lat ábécé megalkotásakor a rómaiak ugyanazt a jelet (a gamma jelét) használták mind a zöngétlen *k*, mind a zöngés *g* hang jelölésére. A régi magyar helyesírásban is egy jele

volt az *s* és a *zs* hangnak. Éppen nem lehetetlen tehát, hogy a szóban forgó hang már a lat ábécé megalkotásakor — sőt az ősl korszakban is — zöngés volt.

Feltevésém szerint az *s*-szel váltakozó latin *r* hangok ősl előzménye már zöngés hang, mégpedig nem tiszta *z*, hanem olyan dentális vagy palatodentális *r*, amely az *r* és *z* vagy *zs* közt foglal helyet (amilyen a lengyel *rz* vagy a cseh *ř*). Ezt a hangot jelölték a rómaiak kezdetben *s* hanggal, amikor a későbbi *corpus*, *corporis* hangzása még **corposs* (tkp **corporz-s*), **corporzis* volt. *T* előtt ez a *rz* hang szükségszerűen zöngétlenedett, és átment *s*-be: **gerzto* > *gesto*, természetesen már az ősl korban. A későbbiekben ezt a hangot egyszerűen *r*-nek, szükség esetén *r̄*-nek fogjuk jelölni, mivel már az ősl-ban — és kivált abban az ősl nyelvjárásban, amelynek a fu alapnyelv a leszármazottja — az *r*-hez közelálló hang volt, talán annak egyik variánsa.

Mielőtt rátérnénk az ősl kori *r* hangok fu-ági, illetőleg m-ági fejlődésének ismertetésére, tájékoztatásul felvázolom a lat *r* sorsát egy neolatin nyelvben, a románban. Érzékeltetni szeretném ugyanis, hogy milyen sok megfelelője lehet a lat *r*-nek még egy olyan közvetlen közeli rokon nyelvben is, amilyen a latint folytató román. A románban tehát a lat *r* hangnak a következő folytatásai lehetnek:

1. Lat *r* > rom *r*, minden helyzetben:

recens > *rece*, *paret* > *pare*, *trēs* > *trei*, *crescit* > *crește*, *prūnum* > *prun*, *latrat* > *latră*, *quadrūm* (nyj **quodrum*) > *codru*, *fabrum* > *faur*, *quattuor* > *patru*, *super* > *spre*.

2. Lat hangsúlyos *-rī-* > rom *-ii-*:

farīnam > *făină* (ejtsd *făiină*).

3. Mássalhangzó után kiugrik: lat *r* > rom \emptyset ; ma is tartó folyamat, mely már a vulg lat-ban megkezdődött:

cribrum > vulg lat **cibrum* > rom *ciur* 'rosta', *per* > *pre* > *pe*, *per extra* > *pre stră* > *peste*, **ex-per-lavātum* **sprelat* > *spălat*, *imperātor* > *împărat*, *fratrem* > *frate*, **tenebricātum* > *întunecat* stb. A példákat könnyen megszereshetnők, tucatjával. A népnyelvben ez az *r*-szöktető

tendencia még erősebb: *nostru* > *nost*, *spre* > *spe*, *către* (régii *cătră*) > *căță*, *patrusprezece* > *paișpe* stb. Érdekes a latin *pastor* szó fejlődése: *pastor* > **pastru* > **past*, melynek többes számi alakja **paști*, ebből analogikus egyes számi **pasc*, artikulussal **pascul*, népnyelvi ejtéssel *Pascu*, rendkívül gyakori családnév.

4. *r* — *r* > *l* — *r*; újabb:

**părărie* > *pălărie*, lat *urceolum* > *urcior* > *ulcior*.

5. Lat *-r-* > rom *-n-*; az *-n-* > *-r-* változás regresszív változata:

corōnam > *cunună*, *lubricat* > **lurecă* > *lunecă*.

Mint látjuk, a lat *r* hangot rom *r*, *i*, *l*, *n* és \emptyset folytathatja.

Az ősl *r* (és *ř*) fu folytatása *r*; ez a m-ági fejlődés rendjén általában megmarad *r*-nek. Fu *-rr-* > m *-rr-* > *-r-* vagy *-rl-*. A fu *-rj-* magyar folytatása *-r-*, *-j-* vagy \emptyset , néha *-r-* > *-n-*. Gyakori az *r* > *l*, kivált mássalhangzók előtt: *-rk-* > *-lk-*. Néha *-rf-* > ug *-nf-*, már a magyar nyelv különéletében: *tér-forog* > *ténfereg*. Sajátos fonetikai környezetben egészen váratlan változatok keletkeznek: **kertől-falaz* > **keltör-falaz* > **költör-falaz* > *köntörfalaz* 'kertel'.

a) Szó elején

1. Lat *r-* < ősl *r-* > fu *r-* > m *r-*:

rādīus ~ fu **rōtju* > ug **rocs* > m **racs* > *rács*, mint *od* > *ad* > *ád*, **mol* > **mal* > **mál*, ikesen *málik* ~ *molere*; a m *rács* kezdetben nyilván csak a *rácsos* alkalmatosság egyes *radiusait* jelentette;

rego < ősl *ua* > nyj **rogo* > fu **roku* > **ruku* > ug **ruk* > m *rúg-ok*; a m szó eredeti jelentése nyilván 'ki-egyenesít, újraegyenesít', vö. hogy a betűrt holmi *ki-rúgja magát*, a kocsma *oda rúg ki* a Szamosra;

rata ~ fu **resze* > ug **resz* > m *rész*;

rīpa ~ fu **riwe* > ug **riw* > m *rév* 'portus', *portus* ~ *part*;

rīvus < ősl **roivos* > fu **rojwu*, **roju* > ug **roj* > m *roj* > *raj*, a m szó tkp-i jelentése 'kifolyás', innen 'méh-folyás', majd 'raj';

rota ~ fu **roto* > **ritu* (veláris *i!*) > ug **rit* > m *rét*, ezekben: egy-*rét*, két-*rét*; más: *prōta* (tsz) ~ *rét*, innen ném *Ried*;

rūga ~ fu **rīke* > ug **rik*, **rūk* > m *rög*, származéka *rögös*, tovább képezve **rögösös*, régi **rügösös* > **rügöcsös* > **rükcsös* > *rücskös*, mint *köveses* > *kövecses*, *likasos* > *likacsos*; *-kcs-* > *-csk-*, mint **szököső* ~ **szökcső* > *szöcske*, **taksó* > **takcsó* > *tacskó*.

2. Lat *r-* < ősl *vr-* > fu *wr-* > m *ur-*, *r-* stb.:

rādo < ősl **vrādo* > fu **wrōtu* > **urotu* > ug **urot* > m *orot* > 1. *arat*, 2. **orotok* > *ortok* > *irtok*, innen *irt*; *rāmentum* < ősl **vrādmont* ~ *irtvány*, *orotvány* stb.; *rāsābat* ~ *reszel*;

rādīcālis (*pars plantae*) < ősl **vrādīcālis*, nyj **rālīcālis*, hangátvetéssel **lālīcāris* > proto-fu **ljelikēri*, **ljelikēri* > fu **jelkēri* > ug **jewkār* > m *gyökér*, vogul *jēkwar*.

3. Lat *r-* < ősl *r-* > fu *rj-* > *j-* > m *gy-*:

rārē ~ proto-fu **rjērē* > fu **jērē* > ug **jeri* > m *gyér*, *gyéren*.

4. Lat *fr-*, *br-*, *pr-*, *cr-*, *gr-*, *tr-*, *dr-*, *str-*:

Ezek m megfelelőit l. az *r* hangot megelőző mássalhangzó alatt. Három fő változat lehetséges:

1. Végül csak az *r* marad meg: *fragmencula* (tsz) ~ *remek*, *breve* ~ *röv* (Szf).

2. Az *r* kihull: *grānāria* ~ *kenyér*, *grātē* ~ *kész*.

3. Ejtéskönnyítő hang ékelődik a szókezdő mássalhangzó és az *r* közé: *gradi* ~ **keredz* > *gerezd*. Olykor csak az ejtéskönnyítő hang marad meg: *prius* < ősl **prios* > fu **wrju*, **wurju* > ug **urj* > m *orj*, *orr*, tkp vminek az eleje'. Máskor az ejtéskönnyítő hang csak a mássalhangzóbokor valamelyik tagjának kivetése után jelentkezik: *strēnuē* < ősl **strēnuvē* > fu **srēniwē*, **srēniē* > **serenje* > ug **sereny* > m *serény*, *serényen*; **stricto* ~ *szorrit*.

b) Szó közepén

1. Lat *-r-* < ösl *-r-* és *-r̄-* > fu *-r-* > m *-r-*:
quaero < ösl **quīro* > *kér-ek*;
auguro < ösi **auguro* > *akar-ok*;
mensúrat < ösl *ua* > fu **mensire* > ug **mensir* > m
menhir, **mehir* > **meir* > *mér*; vö *mensis* ~ *menny*, régi
**mönyh*, HB: *munhi*.

2. Lat *-ri-* < ösl *-ri-* > fu *-rj-* > m *-rj-* > *-r-*, *-j-*, *-rj-*,
-rgy- (> *-rg-*), néha *-n-*, szóvégen Ø:

fūmārius < ösl **thūmārios* > fu **thīmērju* (veláris *i!*)
> m *tímár*;

gallīnārius < ösl *ua* > nyj **gollīnārios* > proto-fu **kol-*
linjērju > fu **kolnyērju* > ug **kolnyārj* > m **kalnyāj* >
kánya; ilyenkor a hangfejlődést ragos alakokban kell
elképzelnünk: **kalnyāja* > *kányája* és ebből elvonva
kánya;

paria ~ fu **perje* > ug **perj* > m *férj*, természetesen
ragos alakokban: *férjem* stb.; egyébként *fēr*, pl. *férhez*
megy, *férfi* stb.;

corium ~ fu **korju* > **kirju* (veláris *i!*) > ug **kirj* >
m **kirj*, ragozva **kirjot* > **kérgyot* > *kérgöt*, innen el-
vonva *kérg* > *kéreg*; a ragtalan alak *kér*, pl. *agykér* vagy
kikövetkeztethető **boncskér* 'mancskér' > *bocskor* stb.;

focārius < ösl **chocārios* > fu **khokērju* > ug **khokārj*
> m **khokárj* > **gogárny* > *gógány* (Szf) 'vesszőből font
s agyaggal megsikált házi tüzelő kemence a szegényebb
néposztályoknál' (Vadr 245).

Egyéb példákat a nyelvtani részben s elszórtan adunk.

3. Lat *-r-* < ösl *-d-* > fu *-t-* > m *d*:

merīdies < ösl **medīdies* > proto-fu **met-d-tii* > fu
**mtīli* > ug **ntīli*, nyj **til* > m *dil* > *dél*;

holus, *holera* > *helus* (Comp 76), **helera* < ösl **chelos*,
**cheleda*, mintegy **chelōda*, korábbi **cheloda* > fu **khjelöte*
vagy **khjelete* > **kjelte* > ug **tyelt* > m **gyelt*, a leg-
több nyelvjárásban **dzselt* > **dzelt* > *zeld* > *zöld*; *-lt* >
-ld, mint **ált* > *áld* stb.;

tolero < ősl **toledo* > fu **toltu* > ug **tolt* > m **tolt* > *told-ok*, számos származék: *toldoz*, *toldít*, *toldal*, *tódul* stb.; a ném *dulden* ősrokon; az alapszó *tollo*, *tuli* ~ *tolyok* > *tolok*.

4. Lat -r- < ősl -n- > fu -n- > m -n-:

jecoris < ősl **jecunos* > nyj **jocunos* > fu **jokhunu* > ug **jokhun* > m **johun*, ragos alakban **johnom* > *jonhom* > *johom*, innen elvonva *jonh*, *joh*; elhomályosult összetétellel **szim-jonh* > *szomju*, melyben az első tag fu **siszim* ~ lat *sitim* folytatása; vö *jecinoris* < ősl **jecunoros* > nyj **jocunoros* > fu **jokhonoru* > **jokhunuru* > ug **jukhunur* > m **johnor* > *gyomor*, *gyomrom*; -nr- > -mr-, mint például **éh jonhra* > **éhonra* > *éhomra*;

uxōris < ősl **uxunos* (esetleg **uxinos*) > fu **ukszunu* > ug **ukhszin* > m **ochszin* > *achszin* > *asszony*; a lat *uxōris* szemmel láthatólag a nominatívuszi *uxor*, ejtsd *uxōr* behatolása a genitívuszi alakba;

mas, *maris* < ősl **mans*, *manos* > fu **menu* > ug **men* > m *mén*; vö ang *man*, ném *Mann*, *Männchen*.

5. Lat -r- < ősl -str- > fu -sty- > m -cs-:

soror < ősl **svestror* (vö ném *Schwester*) > fu **swestri*, **swesty* > ug **swescs* > m **hvescs* > *ecs*, *öcs*, csak birtokos személyragos alakokban: *öcsöm*, *öcsém*, ez régi **öcse* alapján ma *öccse*, kicsinyítő képzővel *öcskös*; a m szó jelentésváltozása: 'fiatalabb nőtestvér' → 'fiatalabb testvér'; vö fr *n'aie pas peur*, *ma soeur* 'ne félj, öcskös'.

6. Az r kiszöktetése:

inferum < ősl **untherom* (vö ném *unter*) > proto-fu **unthru* > fu **uthru*, **utru*, **utu* > **ulu* > ug **ul* > m *ol* > *al*, birtokos személyraggal *alja*, innen elvonva *alj*, helyragokkal: *alá*, *alatt*, *alól*, elhomályosult származékok: **olosun* > *alacsony*, eredetileg határozó, olyan képzés, mint *főlösen*, *különösen* stb., **olé esew* > **ol-esew* > **olseu* > **olcsiu* > *ocsu*, alakpárja **olsou* > *olcsó*, új analogikus képzés az *alsó*, vö még **dilső* 'délő' > *dicső*;

socer < ősl **svecuros* (vö gör *hekyros*), ebből hasonulással **svequuros* > nyj **svopuros* > proto-fu **swopru* >

fu **swopu* > **swipu* (veláris *i!*) > ug **swip* > m **hvip* > *ip*, csak birtokos személyragosan: *ipam*, *ipad*, *ipa*: *socrus* < ősl **svocrus* > fu **swokru*, **swoku* > **swuku* > ug **swuk* > m **hvug* > *húg*, csak *húgom*, *húgod*, *húga*, vö ném *Schwieger-*, csak összetételben: *Schwiegertochter*, *Schwiegermutter*; a lat *socrus* jelentése 'Schwiegermutter', a magyar *húg* jelentése 'Schwiegertochter', innen 'fiatal nőrokon';

pater < ősl *ua* > proto-fu **potir*, **potur*, **potr* > fu **pot* > ugor **pot* > m **bat* > *báty* > *bágy* > **báj* > *bá*, pl. *András bá*; elhomályosult összetételben: *jou-báty* > *joubágy* > *jobbágy*; birtokos személyraggal *bátya*, innen *bátyám*, mai alak *bátyja*; a m szó jelentésváltozása: 'apa' → 'az atyák egyike' → 'idősebb férfirokon' → 'bátya': mint megtisztelő megszólítás rendkívül elterjedt a szláv népek körében és a Balkánon; ősl kori elhomályosult összetételek: *Jūpiter* ~ *zivatar*; *patris parentes* ~ *pereputy*, ez is az *r* kiszóktetésével, az eredetiben **perre-prunty*, **perre-poronty* helyett;

lacrima < ősl **dacruma* > proto-fu **tokrumo* > fu **tokumo* > ug **tokum* > m **tokum* > **tokun* > *takony*;

draco < ősl *ua* (< gör *drakōn* 'sárkány, kígyó, kígyó alakú karkötő') > fu **troku* > **tjoku* > ug **tyok*, **tyik* (veláris *i!*) > m *gyík*, *nyj* és régi *gyék*, alakváltozata *csík*; itt tkp hanghelyettesítésről van szó; *dracōnis* < ősl **dracōnos*, *nyj* **darcōnos* > fu **torkōnu*, a nom-i **tjoku* hatására **tjorkōnu* > ug **csorkon* > m **csarkan* > *sárkány*.

**excambiātor* ~ proto-fu **skjompjēsyr* > fu **skjompēs* > ug **scsompēs* > m **csampēs* > *csempēs*; vö **excambiātōris* ~ *csapodár*, vö rom *schimbātor* 'változékony, állhatatlan'; mint látjuk, -*ász*, -*ész* képzőnk azonos eredetű -*dár*, -*dér* képzőnkkel; a lat -*ātor* képzőnek a románban is van -*at* és -*ātor*, -*ātoare* változata: *imperātor* > *împărat*, de *strictōrem* > **sctrinctōrem* > *strîmtoare* stb.; bővebbet a nyelvtani részben;

marcor ~ fu **merku* > ug **merk* > m *méreg*, származékok: *mérges*, *mérgelődik*, alakváltozata az etimologikus *merkelődik*; *color* ~ *hé*, *hő*; egyéb példákat l. a nyelvtani részben.

7. Példák *-rr-* > *-rl-* változásra:

torreo < ősl *ua* > nyj **torroo*, **torro* > fu **torru* > ug **torr* > **torr-rok* > *tarlok*, innen *tarl* > *tarol*;

**dīrectat* < ősl **dvisrectat* > nyj **dvirrectat* > proto-fu **twirrekte* > fu **tūrrekte* > ug **tūrrekht* > m **tūrleht* > *törlejt*, vö *praeverbiumos* rom *îndreaptă* 'megigazít, rendbe tesz';

tergit < ősl *ua* > nyj **terjit* > fu **terji* > ug **terj* > m **terr*, ragozva **terrök* > *törlök*, innen *törl* > *törül*, *töröl*.

8. Lat *-rr-* < ősl *-rs-* > fu *-rsz-* > m *-rsz-* stb.:

ferrum < ősl **thersom* > nyj **thorsom* > fu **thorszu* > ug **torsz* > m **torsz*, csak elhomályosult helynévi öszszetételben: **torsz-koh* > *Torockó*, tkp 'vaskoh', és kicsinyítő képzős alakban: **ferculum* ~ **torszk* > *tarack*, anyagnévből készítménynév;

horror > **forror* < ősl **phorsor* > fu **borszu* > ug **borsz* > m **borsz* > *borz*; *horrendo* < ősl **phorsondo* > m *borzad*; **borzolt* > **bozolt* > *bozót*, **borzoltos* > **bozoltos* > *bozontos*, *-rz-* > *-zz-* változással; van korábbi *-rsz-* > *-ssz-* is: *horrens* < ősl **phorsont* > fu **borszon* > ug **borszon*, nyj **bosszon* > m *ua*, műveltetője *bosszant*, ebből *bosszankodik*; *horribile* ~ *bosszú*.

9. Lat *-st-* < ősl *-rst-* > fu *-rszt-* > m *-rzd-* > *-rdz-* > *-rd-*:

gesto < ősl **gersto* > nyj **gorsto* > fu **korsztu* > ug **khorszt* > m **horzd* > **hordz* > *hordok*; *-ál* képzős alakja **hordál* > *herdál*, a hangtörvényszerű *o* — *á* > *e* — *á* változással, *elherdál* tkp 'elhord (a háztól)', ti. rokonnak, szomszédnak lisztet, gabonát stb.;

hasta < ősl **charsta*, tkp *tsz-i* alak, melynek egyes száma **charstom* > fu **khorsztu* > ug **korszt* > m **korzd* > **kordz* > *kard*, vö ném *Gerte* 'verge, baguette, gaule';

testat < ősl **terstat* > fu **szerszte* > ug **szerszt*, nyj **szereszt* > m **szerzd* és **szerezd* > **szerdz*, **szeredz* > *szerz-*, *szerez*, tkp 'meghagy', vö *szerezés*, *szerezet*; *-ék* képzős névszói származéka *szerdék* 'amire szert tesznek; lac *coagulum*', vö *ter* ~ *szer*, melynek átvétele a rom

zer 'savó', és viszont lat *ordo* > rom **urd*, tsz-i alakja *urde*, ennek alapján egyes számi nőnemű *urdä* 'orda', melynek átvétele a magyar *orda*.

10. Lat *r* < ősl *r* > fu *r* > m *l*; olykor már fu *l*:

per < ősl **peri* > nyj **-peri* (vö *umber -per!*) > fu **-peri* és **-peli* (ti. *r*-et tartalmazó szavak után, amikor is *r* — *r* > *r* — *l*) > ug **-pel* > m *-vel*, illeszkedve *-val*, alakváltozata *-hel* is (HB);

super < ősl **xuper* > proto-fu **xper* > fu **pel* > ug ua > m *jel*;

porcellus ~ *filkó*, *meritō* ~ *méltó*, *méltán*; *arguo*, *argūminis* ~ *alkalom*; **taurculus* ~ *tulok*; l. a nyelvtani részben a megfelelő szakaszokban, és elszórtan mindenfelé.

11. Az *r* és *l* találkozása:

opella < ősl **opērla* > fu **perle* > ug **perl* > m **perl* > *per*, például **perl belé* > *perbe* stb.; az ige: *perleni*, *perl* > *perel*;

**umēri* < ősl ua > nyj **umērlī* > fu **melli* > ug **mell* > m *mell*, nyj *melly*, származéka *mellett*, *mellé*, *mellől*; *umēri* < ősl ua > nyj **umōri*, **umōri* > fu **morlu*, **mollu* > ug **morl*, **moll* > m *már*, *mál* 'Brust'; alakváltozata **wál* > *váll*; más: *montis* ~ *mál*;

merula < ősl ua > nyj **merla* > fu **merle* > ug **merl* > **merl*, csak összetételben: **sárg-merl* > *sármán*, *sármány*; **sárg-merl-rigó* > *sármánringó*; talán **merl-hal* > *menyhal* is; vö fr *merlan*, *merlin*, *merlu* 'sárga tőkehal', melyek alapszava *merle* 'rigó';

parilis < ősl ua > nyj **parlis* > fu **perli*, **pelli* > ug **pell*, **pel* > m *fél*, *felez*, *felel*, *feles*, *felesel* stb.; m *fél* átvétele rom *fel* 'féleség', ug **pel* (nagyon nyílt *e!*) átvétele szláv *pol* 'fél'.

12. Lat *l* ~ m *r*:

animal < ősl **anemāli*, nazális elhasonulással nyj **alemāli*, és ebből az ismert *l* — *l* > *l* — *r* tendencia következtében **alemāri*; az egymás mellett élő **anemāli*, **alemāli*, **alemāri* alakok kontaminációja a negyedik **anemāri*

> proto-fu **enemēri* > fu 1. **enemēri*, 2. **elemēri*, 3. **enebēri* > ug **enbēr* > m *ember*.

Hangátvetéses alakok a következők:

latus, *lateris* < ösl **latos*, **latoros*, ebből **ratos*, a nom akk-i **latos* nyomására **latolos* > fu **lotolu* > ug **lotol*, mondatfonetikai helyzetben **oltol* > m *oldal*; vö m **lohos* > **lovos* > **olvos* > *olvas* ~ **legiscit*;

lepus, *leporis* < ösl **lepos*, **leporos*, ebből **repolos*, majd **lepolos*, a nominatívuszi alak eltűnte után elhasznulással **nepolos* > proto-fu **nopolu*, nyj **nobolu* > fu **nomolu*, nyj **nimolu* (veláris i!) > ug **nimol* > m **niwol* > **niul* > *nyúl*;

rādicālis < ösl **vrādicālis*, nyj **rālicālis*, hangátvetéssel *lālicāris* > proto-fu **ljelükēri* > fu **jelkēri* > ug **jewkēr* > m *gyökér*, vogul **jēkwar* 'ua'.

13. Lat *-tr-* < ösl *ua* > fu *-tr-*, *-rr-*:

putridāle < ösl **putridāli* > proto-fu **pūtritēli*, **pitritēli* > fu **pūrritēl*, **pirritēl* > ug **pirritēl*, **pirtēl* > m **firtew* > *fertő*, *förtő*; *putridābit* ~ *ferteng*, *setreng*;

patris parentes ~ *pereputty*, l. a nyelvtani részben.

14. Lat *-dr-* < ösl *-dr-* > fu *-rr-* > m *-r-*:

quadrum < ösl *ua* > nyj **quodrom*, **codrom* > fu **korru* > ug **korr*, ragok előtt **kor* > m *kar*, pl. *jó karban van*, *karban tart* stb.; 'brachium' jelentéshez ezekben a kifejezésekben: *karba tett kezekkel*, *karon ülő kicsi fiam* stb.

15. Lat *-rd-* < ösl *-rd-* > fu *-rt-* > *-rl-* > m *-r-* vagy *-ll-*:

perdicis ~ fu **pertikhi* > ug **perlikh* > m **ferrih*, ragos-képzős alakokban: **ferrihek* > **firiek* > *firjek*, *fürjek*, innen *fürj*;

mordeo < ösl *ua* > nyj **mordoo*, **mordo* > fu **mortu* > **morlu* > ug **morl*, mondatfonetikai helyzetben **mor* > magyar *marok*, *mar*; természetesen így alakul a lat *-rt-* is: *particula* < ösl **particla* > fu **pertekle* > ug **perlekl*, **pirlekk* > m *fillenk*, *fillink* 'a fürt fürtöcskéje', vö *partis* ~ *fürt*, esetleg *partes* ~ *fürt*.

Az *l* hang

A lat *l* ősl előzménye általában *l*, néha *d*, nazális szomszédságában *n*, pl. **dacruma* > *lacrima*, **dungva* > *lingua*, **odet* > *olet*, gör *nymphā* > *lympha*. Szó elején *tl-*, *dl-*, *sl-*, *stl-* > *l-*, pl. **tlātos* > *lātus*, **dlac* > *lac*, *stilis* > *lis*. A szókezdő *dv-* sorsa különböző: **dvīs* > 1. *dis-*, 2. *bis*; ie **vīcontī* talán korábbi **dvīcontī* folytatása; **coldom* > *col-lum*, **tolno* > *tollo*.

Ősl *l* — *l* > *l* — *r*, pl. *mīlitālis* > *mīlitāris*; ez a változás már az ősl-ban bekövetkezett, vö *alvear* ~ *üver* (Szf) 'szárazmeder', *pulvīnar* ~ *fenyér* (r). A rómaiak határozottan megkülönböztették a palatális és a veláris *l* hangot (*l* *exilis*, *l* *pinguis*); ez a különbség már az ősl-ban fennállt. Az ősl palatális *l* a lat-ági fejlődés rendjén *i* fokon keresztül el is tűnhetett: ősl **velis* > **veljs* > *veis* > *vīs*, alakváltozata *vel* 'vagy' (vö ang *well*, ném *wohl*); ősl **meltit* > **meljtit* > **meitit* > **mītit* > *mittit*, mint *litera* > *littera*, vö ném *melden*, és *comittit* < ősl **comiltit* > fu **kuwilti* > **kwilti* > ug **kilt* > m *küld*. Eltűnhetett az ősl veláris *l* is, ez természetesen *u* fokon keresztül: ősl **slūva* > **lūva* > **vūva* > *ūva*, mint **vunda* > *unda* vagy **volcos* > **vulcus* **ulcus* stb.

Az ősl *l* fu folytatása *l*, *lj* (*j*) és *w*; a mássalhangzók előtt álló veláris *l* többnyire már a fu alapnyelvben eltűnik. A m-ági fejlődés rendjén a fu *lj* (*j*) átmehet *gy*-be. Alkalmi változások nehezítik meg az *animal* ~ *ember*, *rādīcālis* ~ *gyökér*, *leporis* ~ *nyúl*, *lateris* ~ *oldal*, *lego* ~ *olv-as*, *laudo* ~ *áld-ok* egyezésének felismerését.

a) Szó elején

1. Lat *l* < ősl *l*- fu *l*- > m *l*-:

lacus < ősl *ua* > fu **loku* > **liku* > ug **lik* (veláris *i*!) és **luk* > m *lik*, *luk*, alakváltozata *lyuk*, vö ném *Loch* és *Lücke*; a *lacus* eredeti jelentése 'vízi gödör, gödör', innen a magyar *lik* jelentése is érthető; *lacūna* ~ fu **le-kūne*, **lekīne* > ug **lekün*, **lekin* > m *lekün*, *leken*, *legén*, *legény*; a m szó jelentésváltozása: 'üresség' → 'öz-

vegység, nőtelenség' → 'legényállapot' → 'legényállapotú személy', elvontból konkrét, mint *feleség*, *uraság*, *aszszonyság* stb.;

languo < ösl *ua* > nyj **languo* > fu **lonku* > ug **lonk* > m **log* > *lóg*, *logg*; *languendo* < ösl **langvondo* > fu **lonkontu*, nazális elhasonulással **lokkontu* > ug **lokkont* > m **lokkond*, **lonkod* > *lankad*; a rom-ági fejlődés rendjén a *g* szokatlanul zöngétlenült: *languidus* > *línced* 'lankadat';

lintricus < ösl **luntriclos*, **luntruclus* > fu **luntuklu* (az *r* szabályos kiszöktetésével) > ug **luntukl* > m **loduk*, ragos alakokban: **lodukot* > *ladikot*, innen *ladik*; az alapszó a gör eredetű *linter*, melynek *lunter* hangzását igazolja **luntrem* > rom *luntre* 'ladik' is; a gör eredetű ösl hajózási mesterségszavak listáját l. a Függelékben;

liber < ösl **lubros* > fu **lupu* (az *r* szabályos kiszöktetésével) > ug **lup* > m *lop* > *lap*; *libelli* ~ *levél*; *libellus* ~ *lapu*; l. a nyelvtani részben;

liquat ~ fu **lekhwe* > ug **lekhw* > m **lehw* > *leh* (r); *liquābat* ~ *lehel*, *liquābit* ~ *liheg*; a m *leh* jelentésváltozása: 'cseppfolyósítok' → 'páráltatok, gőzölögtetek, párat lehelek';

labo ~ fu **lobu* > ug **lob* > m **lab* > *labbok*, *lábbok*; *labando* ~ *lábad*, *lábadoz*; a lábadozás tkp tántorgó járás;

littera < ösl **leitera* > nyj **leitra* > proto-fu **lészre* > fu **lész* > ug **lész* > m **lész* > *léc*; a m szó kikövetkeztethető eredeti jelentése 'rovásléc'; 'betű' és 'léc' jelentéstani összefüggésére vö ném *Buchstabe*, tkp 'bükk-istáp, bükk-léc';

levat ~ m *lev*-; *levātio* ~ *levés*; *levābit* ~ fu **lewēbi* > ug **lewēbj*, **lewēgy* > m *leveg*, *lebeg*, igenévi származéka *levegő*, elvonás a *levegő ég* jelzős szerkezetből; *levans* ~ *lebben*, *libben*;

lustrum ~ fu **lustju* > ug **luscs* > m *locs*; *lustrans* ~ *locsan*, *lustrābit* ~ *locsog*; vö *soror* ~ *Schwester* ~ *öcs*;

longē ~ fu **lönkē* > ug **lönki* > m **lög* > *leg*-, csak összetételekben: *legjobb*, *legnagyobb*, vö *notat* ~ *nöz*, *nez*, *néz*, *noscit* < ösl **gnoscit* > proto-fu **klöski* > fu **llöskji* > ug **löscs* > m **löss* > *les*; vö fr *loin* 'messze';

lūcus ~ fu *lūku* > ug **luk* > m *lok* (Szf), helynévként is: *Gyimesközéplek* stb.

2. Lat *l-* < ősl *l-* > proto-fu *lj-* > fu *j-* > m *j-*, *gy-*:

-lūmino < ősl **leucmono* > proto-fu **liokwonu*, **ljokwonu* > fu **joponu* > ug **jopon* > m *gyaponom*, *gyaponnik*, műveltetője *gyapont*; **lucto* < ősl **leucto* > proto-fu **lioktu*, **ljoktu* > fu **joktu* > ug **jokht* > m *gyoht* > *gyojt* > *gyűjt*, visszaható alakja *gyúl*;

luctus < ősl **leugtus* > proto-fu **liokhszu*, **ljokhszu* > fu **jokhszu* > ug **jokhsz* > m **josz* > *jasz* > *jász*, *gyász*; talán ide való a lat *luxus* 'pompa' is;

lucrum < ősl **leucrom* > proto-fu **liokru*, **ljokru* > fu **jokru* > ug **jokr*, **jokur* > m *gyakor*, *gyakran*, *gyakorta*; az ősl **leucrom* előzménye talán **loucrom*, vö gör *apolauō* 'jouir, profiter' (Bréal egyeztetése);

liberē < ősl **leutherē* > proto-fu **ljotrā* > fu **jotrā* > ug *ua* > m *gyatra*; a m szó jelentésváltozása: 'szabadjára hagyott' → 'gyatra'; aki csak úgy, „magától“ csinál valamit, gyatrábban csinálja, mint az, aki a vonatkozó fogások ismeretében, az előírások betartásával, mesterként csinálja ugyanazt; vö céhbeli és kontár ellentétével;

libero < ősl **leuthero* > nyj **leuthro* > proto-fu *ljōthru* > fu **jorru* > ug **jorr*, ragok előtt gyakran **jor* > m **jor* > **jar* > *jár-ok*; **joramodik* 'járamodik' > *iramodik*; **jarapodik* > *gyarapodik*, mint az *áll*, *ül* mellett *állapodik*, *ülepedik*; a *jár* jelentésváltozása: 'szabadon enged' → 'szabadon jár' → 'jár'; sok jelentése közül egyik az, hogy 'munkában van, működik', pl. *jár a malom*, *jár az óra*, és éppen ehhez a jelentéshez kapcsolódik a *gyarapodik* ige jelentése; a 'munkában van' jelentésű *jár* műveltetője **jarat* > *gyarat*, *gyárt*;

2. Lat *l-* < ősl *l-* > fu *l-* > ug *l-* > m *l-* > *ly-*, *j-*:

lacus ~ fu **loku* > **luku*, **liku* > ug **luk*, **lik* > m *lik*, *luk*; később *luk* > *lyuk*;

lūdicrum < ősl **loiducrom* > fu **lojtuku* (az *r* szabályos kiszöktetésével) > **lōtuku* > ug **lotuk* > m **latuk* és **latik-* > **lyaték* > *játék*; *lūdo* ~ *ját-*, csak *sz-szel* bővülő alakban: *játszik*.

4. Lat *l-* < ősi *dl-*, *stl-* stb.:

lac < ősl **dlac* > proto-fu **tlekh*, **telkh* > fu **telkh* > ug ua, nyj **teljkh* > m *tejh* > *tej*, ragos alakokból: **tejh bele* > *tejbe* stb., *lactūca* < ősl **dlactūca* > proto-fu **tlōk-tūko*, **tolktūko* > ug **tokhtuk* > m **tojtuk* > *tajték*, tkp 'tejhab';

locus < ősl **stloquos* > nyj **stlopos* > proto-fu **sztlopu* > fu **sztlopu* > ug **sztlop* és **szlop* > m 1. **osztlop* > *osztlop*, 2. **szolop* > **colop* > *cölöp*; vö *sto* ~ ug **sztok* > *osztok*;

ūva < **vūva* < **lūva* < ősl **slūva* > fu **szlīwe* > ug **sziliw* > m *szöllő*; vö ang *sloe* 'kökény', szláv *sliva* 'szilva', ez utóbbi átvétele *szilva* szavunk.

b) Szó közepén

1. Lat *-l-* < ősl *-l-* > fu *-l-* > m *-l-*, *-ll-*:

ēvolando < ősl **exvolando* > nyj **xvolando* > fu **kszwolontu* > ug **szuolont* > m **szolod* > *szalad*; *ēvolo* ~ *száll-ok*; *volans* < ősl **volant* > fu **wolon* > ug **wulon*, **uon* > m **ilon* (veláris *i!*) > *illan*, mint *pangens* ~ *fogan*, *versans* ~ *oson* (tkp **orson*) stb.;

**oblītāt* < ősl **opi-leivitat* > proto-fu **pelejwite* > fu **pelejite* > ug **peleit* > m *felejt* > **felejd* > *feled*; a m-ban nagyon gyakori a *-jt* > *jd* változás: *majt* > *majd*, **lejtereg* > *lődörög*, *bőjt* > *bűd*, vö *bűdi boszorkány*;

malacia ~ fu **melekje* > ug **melekk* > m *meleg*; ez a gör eredetű szó 'szélcsendes, lágy idő' jelentésben hajtós-szóként került az ősl-ba;

colo ~ fu **kolu* > ug **khol* > m **hol-ok*, ebből **hol* > **hal* > *hál*, mint *od* > *ad* > *ád*; a harmadik személyű nyúlt alak aztán benyomult az első személybe is: *hálók* tkp olyan, mintha *adok* helyett *ádok*-ot mondanánk; *Romam colo* a.m. Rómában *lakom*;

-plet < ősl **pelet* > fu **ptele* > ug **tel* > m *tel* (r) 'tölt', ennek ikes alakja *telik*.

2. Lat *-l-* < ősl *-l-* > fu *-l-*, *-lj-* > m *-j-*, *-gy-*:

celōcis < ősl **celōcos* > nyj **colōcos* > fu **kolōku*, **koljōku* > ug **khozokh* > m *hajó*; a hajózás műszavai a m-

ban ősl eredetűek, az ősl-ban részint ie, részint görög eredetűek, l. a Függelékben;

calo ~ fu **kolu* > ug **kholj*, **khillj* (veláris *i!*) > m **hijok* > *hívok*; a lat és a m szó összefüggését *-l-* > *-v-* változással is meg lehet magyarázni;

salsum < ősl **saltom* > fu **soljtu* > ug **sokht* > m *sajt* 'só; *cāseus*';

tollit ~ *toj-ik*; vö ol *toglio*; másrészt *tolyok* > *tolok*;

volo ~ *vagy-ok*; vö ol *voglio*; másrészt *való, vala, volt*;

coluber < ősl **colubros* > fu **kolubu*, **koljubu* > ug **koljob*, **kijow* > m *kijó, kígyó*, vö. *colubra* > fr *couleuvre* 'vízisikló';

fēlis < ősl **thēlis* (vö gör *thēlē* 'emlő') > fu **thēlji* > ug **telj* > m **telj* > **telgy* > *tölgy, tógy*;

vallis ~ fu **welji* > ug **welj* > m **velgy* > *völgy*, vö. fr *val* 'völgy', rom *vale* 'ua', *văi* 'völgyek'; a *vallis* rokona a *vallum* 'árok', ennek magyar megfelelője *áj* 'ua', rendszerint összetételekben: *Farkasáj* stb., korábban *aj*, ebből *ajaz*, kicsinyítővel *ajak* ~ **vallēculum*.

3. Lat *-ll-* < ősl *-ll-*, esetleg *-rl-*, *-nl-* > fu *-l-*, *-w-*:

pullus ~ fu **puwu* > ug **puw* > m *fú* (r) 'vízityúk'; vö francia *poule* 'tyúk', *poulet* 'csibe'; *pulli* ~ fu **piwi*, és emellett analogikus **piwu* > ug **piw*, archaikus **piwu* > m *fi* és *fiú*; *pulli* > rom *pui*;

circellus < ősl **cricellos* > nyj **crucollos*, **curucollos* > fu **kurukowu* > ug **kurukow* > m **korikou* > *karikó*, ragos alakokból elvonva *karika*;

libelli < ősl *ua* > fu **lewēli* > ug **lewel* > m *level-*, *levél*; tkp *libellique* ~ *levelek*; a *levél* mindig sokadmagával van, vö lat *folia* (tsz) > fr *feuille* 'levél', rom *foaie* 'levél, lap'; a többi példát l. a nyelvtani részben;

sal ~ fu **sow* > ug *ua* > m *só*.

4. Lat *l* mássalhangzó előtt < ősl *ua* > fu Ø:

pulvis, pulveris < ősl **polvis*, **polveros* > nyj **polvoros* > fu **poworu* > **pōru* > ug **pūr* > m *pur* (HB) > *por, poros, poroz, rézpor*;

pulvīnar < ősl **pelveināri* > fu **pewēnyēri* > **pēnyēri* > ug **penyēr* > m *fenyér*, tkp 'virágagy', innen 'virágos részlet a tájban', majd 'fátlan, sík fenyér';

sepulchrum < ösl **sepelchrom* > fu **sewekhru* > ug ua > m *seher* > *sír*; talán *sepulchro* ~ *sír-ok*;

culter < ösl **colteros* > nyj **coltoros* > fu **koszoru* > **koszru* > ug **koszr*, **koszur* > m *kacor*, *kacrot*; *cultellum* ~ *kasza*;

pulso < ösl **pelso* > nyj **polso* > fu **posu* > ug **pos* > m *fos-ok*; *pulsabo*, *pulsabit* ~ *pozsog*, *pezseg*;

ulcero < ösl **volcoro* > fu **wokoru* > ug **wokor* > m **vokor* > *vakar-ok*, tkp 'sebet vakar, sebez';

**osculculum* < ösl **oscolclom* > fu **skjoklu* > ug **scsokl* > m **csok* > *csók*, *-ka* képzővel *csó-ka*;

**convolvulus* < ösl **convolvoclos* > nyj **combolvolclos* > proto-fu **kombolwōklu* > fu **komboloklu* > ug **kombolokl* > m **kombolok* > *gombolyag*;

**ulceolculus* < ösl **olceiolclos* > proto-fu **ōkijōklu* > fu **okjoklu* > ug **otyokl* > m **ogyok* > *ogyog* > *agyag*. készítménynévből anyagnév; vö rom *ulcior* < *urcior* < lat *urceolus*.

5. Lat *l-* ~ m Ø:

laudo ~ proto-fu **lowtu*, ebből hangátvetéssel **woltu* > ug **olt* > m **alt-ok*, innen 3. személyű **alt* > **ált* > *áld*;

**legisco* < ösl **legusco* > nyj **logusco* > fu **lokuskju* > ug **lokhucs* > m **lohoss-ok*, innen 3. személyű **lohos* > **lovos*, és ebből valamilyen mondatfonetikai ok miatt **olvos* > *olvas*, *olvasok*; az alapszó *lego* ~ *lakom*, magyarázatát l. az *l* hang alatt.

6. Lat *fl-*, *cl-*, *gl-* ~ fu *ll-*, *llj-* > m *l-*, *j-*:

flamma < ösl **phlogma* > fu **wlokwo* > ug **lokwo* > m **log* > **lag* > **lagg* > *lang* (Szf) > *láng*; de *fulgor* < ösl **phloger* > fu **wloku* > ug **wilok* (veláris *i!*) > m **vilag* > *világ*;

clepo < ösl ua > nyj **clopo* > fu **llopu* > ug **lop* > m *lop-ok*;

glacies < ösl ua > proto-fu **kljekje* > fu **lljekke* > ug **jenke* > m **jeg* > *jég*, de *jeget*, *jeges*.

Hasonló példákat l. az *l* előtt álló hangok alatt, valamint elszórtan mindenütt, kivált a nyelvtani részben.

7. Lat *-ll-*, *-li-* ~ m *-h-*:

fellis ~ fu **khjelji* > ug **tyelj*, **tyilj* > m **gyij*, ragos-képzős alakban **gyijüs* > *dühös*, innen *düh*;

saliens < ősl **saliont* > fu **soljon* > ug ua > m **sujon* > *suhan*.

Magyar különnyelvi hangváltozásról van szó, melyre sok, már eddig is ismert példánk van, pl. *csolyán* > 1. *csalán*, 2. **csiján* > *csihán* (Szf) stb.

Az s hang

A lat szókezdő *s* ősl előzménye *s*: *sal*, *species*, *scālae*, *stagnum*. Bizonyos mássalhangzók előtt az ősl szókezdő *s* a lat-ági fejlődés rendjén eltűnik: a *nix*, *locus* kikövetkeztethető ősl alakja **snix*, **stloquos*, az *ūva* közvetlen előzménye **vūva*, **lūva*, és ez az ősl **slūva* folytatása.

Ismeretes, hogy magánhangzóközi helyzetben az ie *s* lat folytatása *-r-*, melyet a legrégebbi emlékek *s* betűvel jelölnek. Mivel az ilyen lat *-r-* hang m megfelelője is *r*, pl. *quaero* ~ *kérek*, *auguro* ~ *akarok*, fel kell tennünk, hogy e lat *-r-* ősl előzménye *-r̄-*, amelynek ejtése hasonlít a lengyel *rz* (*rzeka* 'folyó') vagy cseh *ř* (*Dvořak*) ejtéséhez; ebből a hangból mind a lat *-r-*, mind a m *-r-* jól lezármaztatható. Bővebben l. az *r* hang alatt.

Az ie *-dt-* előzményre visszamenő lat *-s-*, *-ss-* hang ősl és m megfelelőjét, ill. megfelelőit l. a *t* hangot tárgyaló szakaszban. A lat *salsum*, *merso*, *camisia* ősl előzménye **saltom*, **mercto*, **camittia*; ezek m folytatását l. a *t* hang alatt.

Az ősl szókezdő *s* fu folytatása magánhangzó előtt *s* (palatális hang), mássalhangzó előtt vagy *s*, vagy *sz*. A szóvégi ősl *-s* a fu-ági fejlődés rendjén eltűnik: *merces* < ősl **morcēs* > fu **morkhā* > *marha*, *nepos* ~ fu *nepu* > *nép*, *fāgus* ~ fu **bōku* > **boku* > **biku* > ug **bik* > m *bik* > *bükk*.

Az ősl *x* fu folytatása *ksz* vagy *ks*, magyar *sz*, *z* vagy \emptyset : *textit* ~ fu **szeksi* > ug **szeks* > m **szekh* > **szeh*, **szew* > *sző*; *taxeus* < ősl **taxaios* > *tisza(fa)*; *laxē* ~ *laza*, *lazán*.

A következő példákban természetesen csak a szókezdő lat *s* magyar megfelelőiről lehet szó, mivel az ie *-dt-*, *-tt-*

> lat -ss-, -s- eseteit a *t* hang alatt, az *ie* -s- > lat -r- eseteit pedig az *r* hang alatt tárgyaljuk. A szóvégi *s* eltűnésére főleg példákat adunk, mivel jóformán minden szakasz tartalmaz idevágó példákat is.

1. Lat *s-* < ősl *s-* > fu *s-* > m *s-*:

sal ~ proto-fu **sol* > fu **sow* > ug *ua* > m *só*; elhomályosult összetételekben: *Soujou* > *Sajó*; **Viz-sou* > *Visó* (mint kósó), a régi háztartásokban — sóskutak tájékán — kósó helyett vízsót használtak, vagyis a sóskutak vizével főztek és savanyítottak; *salsum* < ősl **saltom* > fu **soljtu* > ug **sokhtu* > m *sajt*, tkp *sajt-szerdék*, jelentéstapadással, mint *salsa* > fr *sauce* 'mártás';

salians < ősl **saliont* > fu **soljon* > ug *ua* > m **sujon* > *suhan*;

salto ~ fu **soljtu* > ug **sokht* > m *sújtok*; a *m* szó eredeti jelentése tehát 'szöktet', vagyis a szó olyan ütésre vonatkozott, amely az érintett tárgyat kiszöktette, kiugratta helyéből; vö *saltare* > fr *sauter* 'ugrik; felugrik, felpattan; felrobban; tárgyasan: felfeszít (zárat, ajtót); átugrik vmit; hirtelen kisüt', rom *a sálta* 'ugrál; hoppáztat; zötyögtet; felkap; fellendít; (visszaható) felnő'; a lóugratás műszava volt a **sujtál* > *sétál*, ebből *séta*, mint az *ugrik* mellett az *ugrál*; *saltuarius* ~ *sudár*, tkp **sujtár* (ág), vö *suttyó legény*, tkp *sujtó legény* 'növőfélben levő legény'; *salītōris* ~ *siheder*, tkp **sijeder*, **silyeder*;

secunda ~ *segéd*; **secūtat* ~ *siet*;

suīna ~ fu **swīne* > ug **swin* > m *sün*; *suilla* ~ *sül*, *szül*; *s-* > *sz-* mondatfonetikai okok miatt; *sūcula* ~ fu **sīkje*, **sūkje* > ug **süty* > m **sücs*, elhasonulással **szücs* > (*disznó-*)*szőgy*, *szőgy*, mint *sūtor* ~ **süsz* > **süc* > (hangátvetéssel) *szücs*;

sepulchrum ~ *sír*; *sepeliendo* ~ *sülyed*;

subtus ~ *sut*, l. a nyelvtani részben;

sordes < ősl **svordes* (vö ném *schwarz*) > fu **sworto* > ug **swurt* > m **surt*, csak képzős alakban: **surtos*, ebből elhasonulással *szurtos*; kicsinyítő képzős alakban: **surtkos* > *szurkos*, ebből *szurok*;

suētum < ősl **svuiētum* > nyj **svuiātom* > fu **swujētu* > ug **sujāt* > m *saját*, nyj *siját* (Szf);

sēparat ~ *seper*; társait l. a nyelvtani részben;

supine < ósl **supīnē* > nyj **supīnā*~> fu **suwīnā* > ug **suinā* > m *sajna*, ebből *sajnál*; a m szó jelentésváltozása: 'hanyatán, visszajára' → 'visszasan' → 'sajna';

sētam — fu **sētem*, nyj **sēlem* > ug **selem* > m *selyem*: vö *sētam* > fr *soie* 'selyem', a lat-ból ném *Seide* 'ua'; a lat akkuzatívuszi alakoknak megfelelő m szavak listáját l. a nyelvtani részben;

superat ~ fu **siwere* > **sewere* > ug **seer* > m *sér* (r), műveltetője *sért*, vö rom a *supāra* 'bánt, sért';

sabulo < ósl **sablo* > fu **sowlu* > ug **suwl* > m *súly*; **sabulonculus* ~ *sulyok*; a régiek kősúlyokkal mértek;

sonābit ~ **sonog* > zsong;l. a nyelvtani részben;

sībiliat ~ fu **sīwele* > ug **siwel* > m **sivel*, műveltetője **sivelt* > *süvölt*, vö *robban*, *dobban* mellett *robbant*, *dobbant* stb.; *sībilat* > rom *șuieră* 'süvölt';

simile < ósl **somoli* > fu **somol* > ug **somol* > m **somou*, **simou*, képzővel *simán*, innen *sima*, a m szó jelentésváltozása: 'egyenlő felszínű' → 'sima', vö *egyenes*, valamint fr *uni* 'sima, egyenletes', vö gör *homalēs* 'egyenes, sima, lapos';

simulābit < ósl **somolābit* > fu **somolōbi* > ug **somolobj*, **somology* > m **somolog* > *somolyog*, hangátvetéssel *mosolyog*, a m szó jelentésfejlődése: 'utánoz' → 'csúfol' → 'csúfalkodik, somolyog';

syllaba ~ *selyp*, elvonás *selypen beszél*-ből, ez tkp **selyepen*; vö *syllabābit* ~ *selypeg*; ósl kori görög eredetű szavaink kérdésének tárgyalását l. a Függelékben;

susurro ~ fu **susurru* > ug **susurr* > m **susurl-ok* > **susorlok*, innen **susorl* > **susarl* > *susárl*, *susárol*;

serpendo < ósl **serpondo* > nyj **sorpondo* > fu **sorwontu* > ug **sorwont* > m *sorvad*, alakváltozata *hervad*; *serpēbat* ~ **servēl* > *serül*, műveltetője **servélt* > *serít* (analogikusan!);

sopōrābit ~ *sóvárog*, tkp álmodoz vmiről, vö fr *songerie*, *songer à quchose*;

supans < ósl **supant* > fu **supon* > ug ua > m *suppan*; *supando* ~ *suvad*; a föld megvetemedésének igéje, és *supo* a.m. *vetni*, *dobni*.

2. Lat *s-* < ósl *s-* > fu *s-* > ug *s-* > m *h-*:

septima < ósl **septma* > fu **septme*, **septwe* > ug

*septw > m *hetv > hét, vö vogul sāt 'ua', osztják jāwe 'ua', távolabbról török jedi 'ua';

socrus 'Schwiegermutter' < ösl *svocrus > fu *swokru, *swoku > *swuku > ug *swuk > m hűg, csak birtokos személyraggal: hűgom, hűga, ez utóbbi alapján tréfásan hűgám is (sőt ennek alapján felesugám is); a szó eredetileg a házasság révén keletkezett rokoni viszonyt jelölte napa és menyé közt, és bármelyikükre vonatkoztatható volt, a lat-ban aztán 'Schwiegermutter', a fu alapnyelvben 'Schwiegertochter' jelentést vett fel, innen érthető a m szó 'fiatal nőrokon' jelentése; hasonló a jelentéstani viszony a magyar napam és a gör nymphē között is, vö lat prō-nuba 'örömanya';

sōlis < ösl *sauilos > fu *sōjlu > ug *sōlj > m hűgy (r) 'csillag', vö gót sauil 'nap';

sino < ösl ua, nyj *suno > fu *sunu > ug *sun > m *hony > *hany > hagyok, harmadik személyben *hany > hány, innen hányok; -ít képzős származék hanyít > hajít, múlt idejű igenév: hant, tkp *hanyt (föld), -at képzős származék hanyat, alakváltozata *hajat > hát, mint menyek > mejek > mék;

salīnārius ~ fu *solnērju > ug *solnārj, *silnārj (veláris i) > m *hilmár > hínár, tkp sósvízi, azaz tengeri fűféle; s és h váltakozása: só, hínár; sorvad, hervad; sudár, hutyoró (hutyoró ~ ol saltarello);

salīvo < ösl *saloivo > fu *sолоjwu, *solōwu > ug *solow > m *holow-ok, *holjow-ok > hagyapok, ebből elvonva hagyap 'salíva'; -w- > -p-, mint *szowok > szopok, rivalkodik > ripakodik stb.;

suspītio < ösl *suspectio > nyj *suspoctio > fu *suspoktju > ug *suspocs > m *suspos > suspus (r) > suskus 'gyanús dolog'; -cs- > -s-, mint forgács ~ faragás;

surgens ~ serken, surgendo ~ serked; l. a nyelvtani részben;

suādēbat ~ *hézél, vö hizelkedik, mint gyönyörködik, iparkodik.

3. Lat s- < ösl s- > fu s- > ug s- > m h- > Ø:

sedet < ösl ua > fu *sete, *sele > *sile > ug *sil > m *hil > il > ül; ikes alakja illik > *ilik, ennek új művel-

tetője *illet*, régi műveltetője **ilt* > *ölt*; *sediminis* ~ *ülep*, l. a nyelvtani részben; *sēdit* ~ *áll*, tkp 'elült';

socer < ősl **svecuros*, hasonulással **svequuros* > nyj **svopuros* > proto-fu **swopru* > fu **swopu* > ug **swip* (veláris *i*) > m **hvip* > *ip*, csak birtokos személyranggal: *ipam*, *ipa*, mint *húgom*, *húga*, *napam*;

silicis < ősl **silicos* > fu **seleku* > ug **seljek*, **siljek* > m **hijek* > **ijeg* > **üjeg* > *üveg*; a m szó átvétele rom *oiagă* (nyj) 'ua'; az üveg latin neve *vitrum*, ebből való a fr *verre* 'üveg; pohár'; *vitra* > rom *vatră* 'tűzhely', ebből ukrán *vátra* 'ua', morva *vatra* 'ua', albán *vatre* 'ua' és magyar nyj *vátra* (a szlovákból);

sanies ~ proto-fu **senje* > fu **seje* > ug **sej* > m **hej* > **ej*, -s képzővel **ejūs* > *evös* > *eves*, innen elvonva *ev* 'sanies'; vö még *anni* ~ proto-fu **ēnyi* > fu **eji* > ug **ej*, nyj **ij* > m *é*, ragos alakokból elvonva *év*; *anni* > rom *ani* 'több) év';

solvendo < ősl **solvondo* > fu **solwontu* > ug **solwont* > m **holvod* > *olvad*; **solūto* < ősl **solvūto* > fu **sowūtu* > ug **sout* > m **howt* > *ovd* (HB) > *old*, mint **secūtat* < ősl **sequūtat* > m *siet*;

sūdando < ősl **svūdando* > fu **swītontu* (veláris *i*) > ug **switont* > m **hvidzod* > *izzad*;

suāve < ősl **svādvi* > fu **swētū* > ug **swet* > m **hvedz* > *éz* > *íz*, -s képzővel *ézes* > *édes*;

satis > fu **seti*, **seli* > ug **sel* > m **hel* > *el*-, csak -ig ragos alakban: *elég*, vö fr *assez* < *ad satis*; a rom *destul* tkp *de sătul* és ez a *sătul* 'jóllakott, betelt' azonos a fr *saoul* 'részeg' tkp 'borral betelt' szóval; *satullo* 'megelégit' virtuális származéka **satullāmino* < ősi **satullāmono* > **satullāmno* > fu **styullāmlu* > **scsullamplu* > ug **scsillapl* > m *csillap*-, csak származékokban: *csillapít*, *csillapodik* (~ **satullāminando*);

salvē ~ fu **seljwē* > ug **siljwi* > m **hikjū* > *igyū*, *ügyū* > *igy*, *ügy*, csak összetételekben: *igy-ház* > *egyház*, *igy-nap* > *ügynepe* > *ünnep*;

salūti < ősl **salvūti* > fu **selwīti* > **selwiti* > ug **seljwet*, **siljwet* > m **hiljwedz* > **igyvedz* > *idvez*, *üdvöz*, származéka *üdvösség*, innen elvonva *üdvös*, ismét innen *üdv* 'salus'; a m szó nemegyszer a lat szó datívuszi alak-

ját folytatja: *grātui ~ proto-fu *krētwi > fu *kētwi > ug *ketw > m *kedv*;

sigillum < ősl **secellom* > fu **sekhēlu* > ug **sikhel* > m **hihel* > **ihel* > **iel* > *jel*; *sigilli* (gen) < ősl **secellī* > fu **sekhēlī* > ug **sikhelj* > m **hihelj* > **ihegy* > **iegy* > *jegy*, eredetileg jelzői funkcióban: *jegy-gyűrű*, *jegy-ruha*, *jegy-kendő*;

signat < ősl **secnat* > fu **sekhle* > **sikhle* > ug **sikh* > m **hihl*, > *ihl*, *hill* (r), műveltetője *ihlet*; vö fr *enseigner* 'tanít', *renseigner* 'értésére ad, informál';

sīdera < ősl **seidera* > fu **sētere* > ug **seter* > m **hedzer* > *ezer* tkp 'annyi, mint a csillag az égen'; a magyar *ezer* és a közép-perzsa *hazār* 'ezer' viszonya új megvizsgálásra szorul, nem lévén lehetetlen, hogy a közép-perzsa *hazār* igen régi magyar — még ugor nyelvjárás! — **hedzer* átvétele, mint ahogy magyarból való igen régi átvételnek látszanak a rokonyelvi szavak is;

mensūrat < ősl ua > fu **menysīre*, **mensīre* > ug **mensīr* > m **menhīr* > **mehir* > **meir* > *mér*, vö fr *mesurer* 'mér', vö *mensis* ~ *menny*, régi **mönyh* (HB), elhomályosult összetételben: *-ven*, *ötven* < ug **wet-men*, *s* nélkül, mint ang *moon*, ném *Mond*, lat *mānē*; *dēmensa sīdera* ~ *tömény ezer*, **dēmensurāticum* ~ **temenhiredek* > *temérdek*, vö fr *démesuré* 'temérdek';

**sōricella* < ősl ua > nyj **sūricella* > proto-fu **sīrikēle* > fu **sirkēwe* > ug **sirkew* > m **hirkew* > *irge*, *ürge*, ragos alakokból elvonva, mint *szüle*, *hülye* stb.; *-rk-* > *-rg-*, mint *birka*, *birge*, **férkot* > *férget* (vö lat *porcus*), **mérkot* > *mérget* (vö lat *marcor*);

**sōricāria* (gens) < ősl ua > nyj **sūlicāria* > fu **silkērje* > **sīkērje* > ug **sikērij*, **sekerj* > m **hekér* > *egér*, helynévi *Egeres*.

4. Lat *sp-* < ősl *sp-* > fu *szw-* > m *sz-*:

species < ősl ua > fu **szwekje* > **szwekji* > ug **szeki* > m *szék*, pl. *tojás széke*, összetételben *szék-fű* 'kamilla', képzővel *székes*, *szikös*, a régi nyelvben *szikös füvek* 'ételízestítő füvek', vö fr *épice* 'fűszer'; képzővé kopva *-ség*, *-ság*, *-szág*; az itt tapasztalható *sz* > *s* változás nem ritka a magyarban, vö *tacitē* ~ fu **szeketē* > ug **szeketi* > m **sziket* > *siket* stb.; vö még *spectat* ~ *sejt*;

spectat ~ fu *szwekte > ug *szekht > m *szejt > *sejt*; -et képzős névszói származéka *sejtet > *sötét*, 'sejtés' és 'sötét' rokon fogalmak, vö ném *es dünkt mir* 'sejtemlik' és *dunkel* 'sötét'; *sejtemlkedik > *settenkedik*;

specula ~ fu *szwekile > ug *szikil, *szikül > m *székely*, latinul *Siculus*; a m szó régi jelentése 'ör', vö a NySz adataival;

speculārium < ösl ua > nyj *spoculāriom > fu *szwoklērju > ug *szoklārj, *szilārj > m *sziklaj > *szikla*; a m szó jelentésváltozása: 'specularis lapis; tükröző kő' → 'szikla';

spondeo < ösl ua > nyj *spondo, *spondo (vö gör *spendō* 'szerződik, ünnepélyesen ígér') > fu *szwonnu > ug *szuon > m *szánok*, ebből *szándék*, szánt *szándék*; a 'szánakozik' jelentésű *szán* nem azonos ezzel (~ *temno*, l. ott); *spons* (használatlan) ~ fu *szwō > ug *szuou > m szó, ebből *szól*, *szózat*; *spontis* < ösl *spontos > fu *szwotu > ug *szuot > m *szuvot > *szovat, csak származékokban: *szavatos*, *szavatul*, de vö nyj *zuvat* (Szf) 'pletyka'; helynévi *Szovát*; *szavatos*, régi *szuvotus szavunknak volt *szuvodus változata is, ebből való a régi horvát *zuodus*; *sponsa* ~ *szűz*, l. a nyelvtani részben; *spopondit* ~ fu *szwoponti (veláris i) > ug *szuopont > m *szuobod > *szobod* > *szabad-ik*, *szabódik*, *szabadkozik*, az ige nevesülése *szabad*, helynévi *Szabad*, származékai *szabados*, *szabadít*, *szabadság*, a szláv *svobodi*, rom *slobod* az ómagyar *szuobod átvétele (a rom szó szláv közvetítéssel);

sparteia 'sásból való' < ösl *sparteia > fu *szwerteje > ug *szwertej, *szertej > m *szerte > *serte*, *sörte*, vö *sertés*;

spem ~ fu *szwem > ug *szwim, *szim > m *szív*, *szű* (r); *spērat* ~ *szer-*, pl. *spērāminis ~ *szerelem*, *spērātum* (*est mihi*) ~ *szeret*;

spargit, *spargo* < ösl ua > nyj *sparjit, ennek alapján analogikus *sparjo > fu *szworju > ug *szuorj > m *szorj > *szór-ok*, innen a 3. személyű *szór*;

expōno < ösl ua > nyj *xpōno, *spōno > fu *szpūnu, *pūnu > ug *pun > m *fun-uk > *fonok*, innen *fon*; itt a p hangot őrzi az összetétel tudata, a fu alapnyelvben ugyanis az ösl *ex-* praeverbiumot folytató *sz-* még prae-

verbum volt, mint a mai olaszban; fu *szp-* > *p-*, mint *expensa* ~ *pénz*.

5. Lat *sc-* < ősl *sc-* > fu *skj-* > ug *scs-* > m *cs-*:

scarabaeus < ősl **scarabaios* > fu **skjoroboju* > ug **csoroboj* > m **csereboj* > *csereboh*, *cserebó*, *cserebüly*; egyszerejtéssel **cserebó-bogár* > *cserebogár*, mint *kamomilla* > *kamilla*, **Vilimos* > *Vilmos*; ősl kori görög jövevény, mint a következő is;

scāpus ~ fu *skjōpu* > ug **scsop* > m *csap*, *csáp* és *csup*;

scālae < ősl **scālai* > fu **skjēlej* > ug **scselej* > m **cselle* > *csille*; *scālam* > fr *échelle* 'létra; lépték, méret, arány', rom *scarā* 'létra; lépcső; hágcsó' *scāri* 'kengyel';

scapula ~ fu **skjepile* > ug **scsepel* > m **csipew* > *csipő*; 'váll' és 'csipő' fogalma a négy lábúaknál közel esik egymáshoz, éppen úgy, mint a 'térd' és a 'könyök' fogalma is: *genicula* ~ *könyök*;

scelus ~ fu **skjelu*, **skjolu* > ug **scsel*, **scsol* > m *csel*, *csal*; *scelera* ~ fu **skjelere* > ug **scseler*, hangátvetéssel **scserel* > m *csere*; *scelerātē* < ősl **scelorātē* > nyj **scolorātē* > fu **skjolorotā* > ug **scsolortā* > m **csalardā*, továbbragozva **csalardan*, *csalárdan*, az -ul raggal *csalárdul*, innen elvonva *csalárd*;

scaevē < ősl **scaivē* > nyj **scaivā* > fu **skjojwā*, **skjōwā* > ug 'scsuā > m *csá*, állatterelő szó, tkp 'balra', öszszetétel *csá elé* > *csálé*, származék *cságot*, mint a *no* mellett *nógot*, her 'ide' mellett *herget*, a kutyával-bánás mesterségszava;

scattens < ősl **scatont* > fu **skjoton* > ug **scsoton* > m *csattan*, mint *pangens* ~ *fogan*, *pungens* ~ *pukkan*, *petens* ~ *pattan*, *prūdens* ~ *rettent*, *pendens* ~ *pottyán*, *fittyen* stb., l. a nyelvtani részben;

scabies ~ fu **skjebje* > ug **scsebb* > m *seb*; a *seb* eredetileg fullánk ejtette viszkető *seb*;

fascis < ősl **phascis* > fu **beskji* > ug **bescs* > *becs*; *fascim* < v fu **beskjim* > ug **bescsim*, **bescsiw*; > *becsü*; *fasciola* ~ *bölcső*;

consciulus ~ fu **konskiol* > ug **konscsol* > m *kancsal*, innen *kancsalít*; a *kancsal* eredeti jelentése 'összenéző, egyetértő'; vö *consciens* < ősl **consciont* > fu **konskion*

> ug **koscson* (denazalizálódás!) > m **kocson*, csak műveltető alakja maradt fenn: **kocsont* > *kacsint*, vö *monens* ~ **bolon*, *bólint*; *consci* ~ fu **konskiu* > ug **konscsiu* > m *kancsi*; régi **kondzsi* > *kandi*, innen *kandikál*;

excurrens < ösl **excurront* > fu **skjurron* > ug **scsurron* > *csurran*;

**excambio* ~ proto-fu **szkompiu* > fu **skjompu* > ug **scsomp*, nyj **scsop* > m *csap*; **excambiābit* ~ *csappog*, *csapong*; **excambiātor* ~ **csampész* > *csempész*, **excambiātōris* ~ *csapodár*, rom *schimbător* 'változékony, állhatatlan';

ol capisco < lat **capisco* < ösl ua, nyj **capusco* > *kopuskju* > ug **kopuscs* > m *kapos-ok*; **legisco* ~ *olvas-ok* stb.;

exit < ösl ua nyj **escit* > fu **eskji* > ug **escs* > m *ess* > *és* (Szf), *esik*; vö *és az ess*, *hull a hó*; ugyanígy az olaszban is: *exire* > ol *escire*, *uscire*; a -x- > -sc- hangátvetés fordítottja -sc- > -x-: *musca* < ösl ua > nyj **muxa* > fu **mükse*, **mikse* > m *méh*.

6. Lat *st-* < ösl *st-* > fu *szt-* vagy *stj-* (*sty-*) > ug *scs* > m *cs*:

stō ~ fu **sztū* > ug **sztu*; **sztu-uk*, **szt-uk* > m *osztok*; vö. *locus* < ösl **stloquos* > nyj **stlopos* > fu **sztlopu* > ug **sztlop* és **szlop* > **osztlop*, **szolop* > *oszlop*, **colop*, ma *cölöp*;

stuppea < ösl *stuppeia* > fu **stjuppeje*, **stjüpeje* > ug **scsüpej*, **scsipej* > *csöpő*, *csepő* > *csöpű*, *csepű*; gör eredetű szó, l. a Függelékben;

stomachus ~ fu **stjomokhu* > ug **scsmokh*, **scsumokh* > m **csomah*, **csumah* > *csoma*, *csuma*; a m szó jelentésváltozása: 'has' → 'rossz has, (pl.) vérhas' → 'járványos betegség, csuma'; ösl-kor gör jövevény, l. a Függelékben;

stipulae < ösl **stipulai* > fu **stjpilej* > ug **scseplej* > m **cseple* > *cseplye*; *stipulam* > fr *éteule* 'cseplye';

status (equus) ~ fu **stjotu* > ug **scsot*, **scsit* (veláris *i*) > m **csit*, csak -kó kicsinyítő képzővel: *csitkó* (Szf) > *csikó*; vö **rotka* 'Rädchen' > *rokka*; ősrokon a ném *Stute* 'kanca', gör *statos hippos* 'istállózott ló';

stabilātōris < ösl **stablātōros* > **stablātūros* > fu

**stjewletīr* > ug **scsēltīr* > m **cseltér* > **cseldér* > *csődör*; a m szó eredeti jelentése 'istállóban tartózkodó', vö fr *étalon* 'csődör', mely szintén az *étal* < ném *Stall* 'istálló' származéka;

**stellābit* < ösl ua > nyj **stollābit* > fu **stjollōbi* > ug **scsollobj*, **scsollogy* > m *csillag* > *csillog*; a *csillag* főnév az ige nevesülése, mint *les*, *pök*, *hagyap* s annyi más;

sterna 'csér' ~ fu **stjerne*, **stjerle* > ug **scserl* > m *csér*;

stagna (tsz) ~ fu **stjekle* > ug **scsekl*, **scsekil* > m *csekély*, *sekély*, az egyes számúvá vált *stagna* többes számi alakja **stagnae* ~ fu **stjeklej* > ug **scseklej* > m *cseklye* 'ua' (r);

stāmen < ösl **stāmōn*, genitívusz **stāmōnos* > fu **stjōmōlu* > ug **scsomol* > m *csomó*, mint **bogol* > *bagó*, **somol* > *simó*, *simán*, ebből elvonva *sima* stb.; vö ólat *termo*, *termōnis* a klasszikus kori *terminus*, a régi *termen* helyett;

stringo < ösl ua, nyj **strungo* > proto-fu **sztrunku*, **szrunku* > fu **szrunku* > ug **szurunk* > m **szorog* > *szorong*; a régi **szorog* származéka **szorogolm* > *szorgalom*, **szorogos* > *szorgos*, **szorogat* 'szorongat' > **szorgat* > *zargat*; **stricto* < ösl ua, nyj **structo* > fu **szruktu* > ug **szurukht* > m **szorojt* > *szorít*, **szorojtuk* > *szurujduk* > **szuriduk* > *szurduk*; *strictius* < ösl ua > nyj **structius* > fu **szruktju* > ug **szurucs* > *szoros*;

strēnuē < ösl **strēnuvē* > fu **srēniwē* > **srēniē* > ug **srēnyi*, **serēnyi* > m *serény*, *serényen*; *crīnis* < ösl **scri-nis* ~ *sörény*;

struo < ösl **strugvo* > fu **srukwu* > ug **sruk* > m **hrok* > *rak-ok*;

7. Lat szóközépi -st-:

ustulo 'bruler, consumer' ~ fu **usztlu* > **uszlu* > ug **uszl* > m **osz* > *asz*; származékai *aszály*, *aszú*, *aszó*, *aszal*;

**ustioncula* ~ fu **üszjtönkle* > ug **üszjönkl* > m *üszög*;

castē < ösl ua > nyj **castā* (mindkét *a* labiális!) > fu **kosztā* > ug **kisztā* > m **tyiszta* > *tiszta*, *tisztán*; lat

határozói alakoknak megfelelő magyar szók jegyzékét l. a nyelvtani részben;

bestiola ~ fu **bestjole* > **bestjele* > ug **becsel*, **besjel* > m *bese* (r), egy ragadozó madár neve;

justi ~ fu **jistjī* > ug **iscs*, **isj* > m *is* > *ös* > *ős*; a teljes tő az effélékben: *ősim*, *ősid*, *ősi*; a rom-ban a lat *vērus* folytatása jelöl szintén rokonsági viszonyt: *vār* 'unokatestvér', viszont *frate bun* 'édes testvér', és innen *bunicul* 'bapó'; *juste dīvīne!* ~ *isten*;

costa ~ fu **kosto*, **kostyo* > ug **koscs*, **kosj* > m *kos* > *kas*; a m szó jelentésfejlődése 'borda' → 'vessző-borda' → 'kas'; *costārius* ~ kosár; juh-kosár is, hiszen az is vessző-borda; a szláv szavak az ugorból, illetve a m-ból valók;

soror < ösl **svestror* (vö ném *Schwester*) > fu **swestju* > ug **swescs* > m **hvescs* > *öcs*, kicsinyítővel *öcskös*;

lustrum ~ fu **lustju* > ug **luscs* > m **lucs* > *locs*; *lustrans* ~ *locsan*, *lustrābit* ~ *locsog*;

festivum < ösl **phestoivom* > nyj **phostoivom* > proto-fu **bostojwu* > fu **bostjōwu* > ug **buscsoj* > *búcsú*: az alapszó *festa* (*dies*) 'szabad (nap)' ~ proto-fu **beste* > fu **bestye* > ug **bescs* > m **bécs*, csak helynévként maradt fenn: *Bécs*, melynek eredeti jelentése 'vásár';

festīno < ösl **phesteino* > nyj **phostoino* > proto-fu **bostojnu* > fu **bostjōjnu* > ug **buscsojn* > m **bucsájn* > *bocsánik*, innen *bocsánat* és műveltető **bucsájnt* > *bocsájt*, *bocsát*, felszólító *bocsá*;

pensilis < ösl **penstsilis* > proto-fu **pestsli* > fu **pestli* > ug **pistlj* > m *fist* > *füst*; a m szó eredetileg a tűzhely fölé függesztett füstfogót jelölte, vö *pensilem* > fr *poêle* 'kályha';

castor ~ fu **kosztu* > ug **khoszt* > m **hozdz* > **hodz* > **hod* > *hód*;

gesto < ösl **gersto* > nyj **gorsto* > fu **korsztu* > ug **khorszt* > m **horzdz* > **hordz* > *hord-ok*, *hordoz-ok*; -ál képzős származék **hordál* > *herdál*, vö *rostál* > *restál* stb.;

investit < ösl **envestit* > fu **mveszti* > ug **meszt* > m **mezdz* > **mez*; csak igenévi származékában: *mező*, fosztó képzővel *meztelen*.

8. Lat $x \sim fu$ *ksz* > ug *khsz* > m *sz, z*; fu *ks* > ug *ks* > m *kh* > *h*:

ēvolo < ősl **exvolo* > fu **kszwolu* > ug **szuol* > m *száll-ok*;

taxeus < ősl **taxaivos* > fu **tokhszoju* > ug **tikhszozj* (veláris *i*) > m **tiszaj* > *tisza(fa)*;

laxē < ősl *ua* > nyj **laxā* > fu **lokszā* > ug **lokhszā* > m *laza*;

taxat ~ fu **szeksze* > ug **szeksz* > m *szegz* > *szegez*, pl. neki *szegzi a puskáját*; más *szegez* a szög származéka;

exsecando, *exsiccando* ~ *szakad*, *szikkad*; l. a nyelvtani részben;

textit ~ fu **szeksi* > ug **szeks* > m **szekh* > **szeh* > *szew* > *sző*;

nox < ősl *ua* > nyj **nux* > fu **nyüks*, **nyiks* > ug **jiks* > m **ikh* > *ih* > *é*, ragos alakokból elvonva *éj*; $vö$ finn *yö* 'ua';

9. Szókezdő *s*, mely a latinban eltűnt:

ūva < **vūva* < **lūva* < ősl **slūva* > fu **szlīwe* > ug **sziliw* > m *szöllő*, *szőlő*; $vö$ ném *Schlehe* 'kökény', ang *sloe* 'ua', szláv *sliva* 'ua', ez utóbbi átvétele a m *szilva*;

nivis < ősl **snichvis* > fu **sznikhi* > ug **szinyikh* > m *szönnyeg*, *szőnyeg*, tkp 'hótakaró', majd innen 'takaró, szőnyeg';

locus < ősl **stloquos* > nyj **stlopos* > fu **sztlopu* > ug **sztlop* és **szlop* > m l. **osztlop* > *oszlop*, mint a ném eredetű **kasztni* > *kasztli* > *kaszli* (nyj), 2. **szolop* > **colop* > *cölöp*, mint *zomok* > *zömök*, **kopcsos* 'kapcsos' > *köpcös* (elhasonulással!).

A v hang

Lat *v* ie előzménye bilabiális *v*, mely csak a lat nyelv különletében alakult át labio-dentális *v* hanggá; az ősl fok tehát bilabiális *v*. *U* előtt a lat-ági fejlődés rendjén az a *v* eltűnik: **vunda*, **vūtris*, **salvūtis*, **solvūtum*, **deivus*, **oleivum* > *unda*, *ūtris*, *salūtis*, *solūtum*, **deius* > *deus*, **oleium* > *oleum* stb. Szó közepén gyakran — nem mindig — eltűnik két hasonló magánhangzó közt is: *lavātrina*, *dīvitat* > *lātrina*, *dītāt*. A lat-ban szó elején *v*

folytatja az *ie gv-*, két magánhangzó közt az *ie -gv-*, *-gvh-* és *-dv-* hangokat is: **gvīgvax* > *vīvax*, **snigvhis* > *nivis*, **svādvis* > *suāvis*. A neolatin nyelvekben a *v* gyakran átmegegy *b*-be és megfordítva: *veterānus* > rom *bātrín*, *habēre* > rom *avere*, *nebula* > **nevula* > rom *negurǎ*.

Az ősl *v* fu folytatása bilabiális *v* (*w*), mely gyakran ott is jelentkezik, ahol a lat-ban eltűnt: *unda* ~ *víz*, *ūt-
ris* ~ *veder*, *vedret*, *vödrot*; ennek csak az lehet a magyarázata, hogy a *vu-* > *u-* hangváltozásra csak a latin nyelv különletében került sor. A magyar-ági fejlődés rendjén *u* és *ü* előtt, néha *o* és *ö* előtt is, a *w* eltűnik; egyes esetekben talán már a fu alapsnyelvben sor került a *w* eltűnésére. Palatalizálódott *w* (*wj*) magyar folytatása *j*, *gy*, *g*, néha *d* (*gy* > *d* hangváltozás következtében).

a) Szó elején

1. Lat *v-*, Ø- < ősl *v-* > fu *w-* > ug *w-* > m *v-*:

unda < ősl **vunda*, nyj **vuda* (vö szláv *voda* 'víz') > fu **wite* > ug **wit*, ragos alakokban **wite-* > m *vize-t*, *vize-s*, innen elvonva *víz*; ug **wit*, **wüt* > m *ügy*;

ūtris < ősl **vūtris* > fu **wītri* > ug **witr* > m *vödör*, *veder*; *-tr-* ~ *-dr-*, mint *mātris* ~ *meder*, *medret*;

vallis ~ fu **welji* > ug **welj* > m *welgy* > *völgy*, mint *telt, feld* > *tölt, föld*; vö rom *vale* 'völgy', *vāi* 'völgyek';

veho < ősl **vecho* > nyj **vocho* > fu **wokhu* > ug **wokh* > m **vag*, illetve **vagok*, innen **vag* > *vág*, ebből *vágok*, vö *vagdal*, *vagdos*; a m szó eredetibb jelentése az effélékben: *hozzávágta a könyvet*, *bevágta maga mögött az ajtót*, *rávágott az asztalra*, *vagdalkozik*; a *vágó* alakváltozata **vokou*, ragos alakban **vokát* > **vekát* > *vékát*, innen elvonva *véka*, tkp 'mérő', vö ném *wiegen*; *vehit* ~ *vev-*, *viv-*, csak *sz-szel* bővülő alakban: *vesz*, *visz*; *vec-tūra* ~ *vitel*; *via* < ősl **vecha* > m *vég*, vö ném *Weg* 'út', a m szó eredeti jelentése 'végtől végig az út', vö *egy vég vászon*, *egyvégtében*; *vég* > rom *vig* 'ua', *vágás* > rom *fāgaš* 'kerékvágás; kitaposott út';

vēnor < ősl **vēno* > nyj **vāno* (labiális hosszú *a!*) > fu **wānu* > ug **wan*, **won* > m *von-ok*; a lat *vēnor* eredetileg a hajtóvadászat jelölője; a m szó jelentésváltozása: 'vadat űz, hajt' → 'marhát hajt el, ragad magával' → 'ma-

gával visz, von', vö marhát vonni, halat vonni; *vēnātō-ris* ~ *vāndor*; *vēnābitur* ~ *vonag* (r), ma *vonaglik*; a cselekvő ősl **vēno*-nak volt perfectuma is: **vēnāvit* ~ **vuna* > *una*, ennek alapján analogikus jelen idejű *un*, származéka *undorodik*, vö ném *wohnen*, *gewöhnlich*, *Wunder*;

vītis < ősl **veitis* > fu **wejszi* > ug **wejsz* > m *vész*, *málnavész*; *viētor* < ősl **veiētor* > fu **wejész* > ug **wejesz* > m *vejész*, *veisz*, birtokos személyranggal *vejsze*; *vītea* ~ *vessző*, l. a nyelvtani részben; az alapszó *vieo* 'vesszőt fonok';

vīnum < ősl **voinom* > fu **wojnu* > **wijnu* (veláris i!) > ug **wijn* > m **vin*, csak kicsinyítő képzővel: *vinkó*; a m-ban nagyon sok a csak kicsinyítő képzős alakban megőrzött szó: *szőke*, *szürke*, *patkó*, *csitkó* (Szf), *fecske*, *kecske*, *bar(t)kó*, *rokka* (tkp **rotka*), *mátka* (vö ném *Magd*) stb., mint különben a neolatin nyelvekben is, vö fr *taureau*, *soleil*, *genou*, *oreille* stb.; *vīnācea* (tsz) ~ *venyike*, *venyige*;

volo < ősl *ua* > fu **wolu* > ug **wolj* > m *vagy-ok*, de *vala*, *való*; vö ol *voglio*; a fu alapnyelvben a segédigeként használt *volo* eredeti jelentése elhalványodott, mint ahogy például a latinban is e mondatban: *rūs abī, ego ire in Pīraeum uolō* 'menj vissza vidékre, nekem P.-be kell mennem', az akaratra való utalás nagyon meghalványodott (Comp 281), a rom *voiu face* szerkezet pedig már egyszerűen csak a jövőre utal; a magyar *tesz* *vala* persze múlt idejű szerkezet; *vel* ~ *vagy*, *sive* (< **sivel*) ~ *avagy*;

vulva < **voluva* < ősl **volugva* > fu **wolukwo* > ug **wolukw* > m **volok* > *valag* 'vulva'; a régi m nyelvben *valagnyitó* a.m. elsőszülött;

viscum ~ fu **wesku* > ug **wescs* > m **vess*, **ves*, birtokos személyranggal *vese*, mint *zúza*, *pata*, *boka*, *gége* stb.;

ventum < ősl *ua* > proto-fu **wenszu* > fu **wēszu* > ug **wesz* > m *vész*; *-nsz-* > *-sz-*, mint *vīginti* < ősl **wīcontī* > proto-fu **wikonszi* > fu **wkōsz* > ug **khūs* > m *hús*, **monto* ~ proto-fu **monszu* > fu **moszu* > ug **musz*; **musz ik* > m **mosz-ok*, innen a 3. személyű **mosz* > **masz* > *mász*, melynek alapján *mászok*, vö fr *monter* 'emelkedik';

vitiat ~ fu **weszie*, **weszje* > ug **wesz* > m **veszik*, és ebből iktelenedéssel *vesz*, mint *hajlik*, *bomlik* > *hajol*, *bomol* (nyj);

videt ~ fu **wite*, **wile* > ug **wil* > m *vél*, vö *sedet* ~ *ül*, a m és lat szó ősrökona ném *wissen* 'tud';

vigilis (gen) < ösl **viglos* > fu **wikju* > ug **wity* > m **vigy* > *víg*; -gy > -g, mint *pendet* ~ fu **pete* > **pite* > ug **pit* > m **fity* > **figy* > *függ*, *pācābit* ~ fu **pēkhēbi* > ug **pekhebj*, **pekhegy* > m **pihegy* > *piheg* stb.; *vigilo* alapján **vigy* igét váránk, ennek -ász képzős származéka *vigyáz*; *vigilia* < ösl **viglia* > proto-fu **wiklje* > fu **wikje* > ug **wity*, **wüty* > *ügy*, tkp 'ügyelet', vö *ügyet sem vet rá*; **vigilāmen* < ösl **viglāmo* > m **vigyám* > *vidám*, tkp 'vidámság', az ébrenlét, a vígság lélekállapota; lat *vigilia* átvétele *vityilló* > **vityilla* > **vigyilla* > **vigyilya*, tkp 'örbódé', alakváltozata *vigilia* > **vigyilya*, **vidzsilya* > **vidzslya* > *vizsla*, innen *vizslál*; *vicis* (gen) > **vicjis* < ösl **vicjos* > proto-fu **witszu* > fu **wiszu* > ug **wisz* > m *visz*-, csak képzővel: *viszon*, *viszont*, *viszontag*, *vissza*, *viszett* (r) 'helyett'; elhomályosult összetétel **tulviszon* > *tavaszon*, innen *tavas*, vö zürjén *tuvis*, *tulis*, osztják *towi*, *tow* 'ua'; **tél-viszon*, innen **télvisz* > *télvíz* vagy egyszerűen *tél*, vö. finn *talvi* 'télvíz'; ezekben az elhomályosult összetételekben a **visz* jelentése 'megfordulás', a *tavas* tehát tkp 'túl a (márciusi) napfordulón', a *télvíz*, *tél* pedig 'innen a (márciusi) napfordulón'; ide tartozik még *visel* ~ ném *wechseln*, valamint *vásár*, *vasár* ~ *vicārius* (dies), mintegy *Wechksel-Tag* vagy *Warenwechsel*;

vīres (tsz) ~ fu **wīre* > ug **wir* > m *vér*, vö vogul *wür*, zürjén *vir*, finn *veri* 'ua', az analogikus *véres* etimologikus alakváltozata *vörös*, *veres*; *vim* helyett ösl nyj **wīrim* > fu **wīrm* > ug ua > m **vérm*, -s képzővel *vérmes*, elhomályosult összetételben **szem-vérm* > *szemérem*, **szem-vérmes* > *szemérmes*, tkp 'orcapiulás';

vēr < ösl ua > nyj **vār* > fu **wār* > ug ua > m *var*; a magyar szó eredeti jelentése 'vernatio', azaz 'bőrváltás'; nyilván 'vernatio' volt a latin *vēr* eredeti jelentése is; *vernando* ~ *ernyed*, *vánnyad* (< **varnyad*), a vedlés, varlás igéje;

vacuum ~ fu **wokwu* > ug **wokw* > m *vak*; 'üres' és

'vak' rokon fogalmak, vö *orbē ~ árva, orbis* > rom *orb* 'vak'; vö *vakablak, vakszem* stb.;

vereor < ősl **vereo* > nyj **veroo, *voroo, *voro* > fu **woru* > ug **wor* > m **varok*, innen **var* > *vár*, s ennek alapján *várok*; a magyar szó jelentésváltozása: 'fél vmitől' → 'félve vár vmire' → 'vár vmire, vár vmit', vö még gör *horaō* 'néz' és ném *wahren* 'öriz'; lehet, hogy a szó alapjelentését a magyar *vár* örzi, és ez esetben a latin szó jelentésváltozása: 'vár vmire' → 'aggódva vár vmire' → 'fél vmitől';

verberat < ősl **vertherat*, igenévi alak **vertheräre* > **verthráre*, innen **verthrat* > proto-fu **wertre, *werte* > fu **werre, *werte* > ug **werr, *wer; *wert* > m *ver* és **verd*, igeneve *verdett*, származéka **verdődik* > *vergődik*;

vasculum < ősl **vasclom* > proto-fu **wosklu* > fu **woskju* > ug **wosc* > m **woss* > *vas*, készítménynévből anyagnév; az alapszó *vas, vasa ~ fu *wese* > **wise* > ug **wis, *wüs* > m **üs*, tárgyesetben *üst*, megtoldva *üstöt*, innen elvonva *üst* (r) 'ezüst', összetételben *ez-üst*; azonos e szóval *üst* 'edény' szavunk is, mely eredetileg 'ezüstedény' volt, ma inkább csak a rézüstöt nevezzük üstnek;

vāgīna < ősl **vācīna* (vö Bréal 417) vagy **vāceina* > fu **wēkhēne* > ug **wekhen* > m **vehen* > *vehem*, mint *molun* > *malom, Gyertyános* > *Gyertyámos, Oroszlános* > *Oroszlámos* stb.; a m szó jelentésváltozása: 'méh' → 'magzatburok' → 'magzatburok magzatostul' → 'magzat'; *vāgīnula* < ősl **vāceinla* > fu **wēkhēle* > ug **wikhel* > m **vihel* > **hivel* > *hüvely*;

virēbit < ősl ua > nyj **virābit* > fu **wirābi* > ug **wirabj, *wiragy* > m **virag* ige, származéka **viragzik* > *virágzik*, innen elvonva a *virág* főnév; vö még **stellābit* < ősl ua > nyj **stollābit* > m *csillag, csillog* ige, származéka *csillagzik*, ebből elvonva *csillag* főnév; lat *vir-* ~ m *vir-* ezekben a származékokban: *virít, virul*;

vetat ~ fu **wete* > ug **wet* > m *véd*; 'véd' és 'tilt' rokon jelentések, vö rom *opresc* 'megtiltom', pl. *fumatul este oprit* 'tilos a dohányzás', és 'lefoglal', pl. *ți-am oprit un loc* 'foglaltam neked egy helyet', mintegy 'megóvtam, megvédelmeztem, megvédtem neked egy helyet';

vergit, *vergo* < ősl *ua* > nyj **verjit*, ennek alapján analogikus **verjo*, > **vorjo* > fu **worju* > ug **worj* > m *varr*; a m *varr* és lat *vergo* 'hajlom vmerre' ősrókona a ném *wirken*, a lat szó jelentésváltozása: 'munkálkodik, iparkodik' → 'igyekszik vmerre' → 'hajlik vmerre', az idő járásának igéje, olyanféle jelentésszűküléssel, mint *appō-nit* 'mellétesz, odatesz' > rom *apune* 'leáldoz (a nap)'; jelentésszűkülést szenvedett a magyar ige is: 'megmunkál' → 'túvel megmunkál' → 'varr'; *varró* korábbi alakja **worjou*, ennek egyik folytatása *varjú*, alakváltozata *varnyú* (nyj), származéka *varjas* > *Vargyas*, továbbá **worjou* > **vorgyau-* > **vargyát* > *vargát*, ebből elvonva *varga*;

vānē < ősl **vacnē* > fu **wekhnē* > **wenkhe* > ug **wenkh* > m *vén*;

vallo ~ fu **wollu* > ug **wolj* > m **vajok*, ebből **vaj* > *váj*, és innen *vájok*; a jelentésváltozás: 'árkol, árkot váj' → 'váj'; az alapszó *vallum* 'árok' ~ *áj* 'parvula vallis', melynek kicsinyítő képzős alakja *vallulum* ~ *vályú*, tkp 'árkocska, itató árok'; távolabbi rokon *vallis* ~ *völgy*, a nyíl rovátkáját, vajúlatát is *áj*nak nevezték;

vastēque ~ *vastag*; *vasto* ~ fu **wostu* > **woslu* > ug **wosl*, **woslj* > m *váslom*, *vásom*, igeneve *vásott*; vö *vastāre* > fr *gâter* 'megront', pl. un *enfant gâté* 'vásott gyermek';

valuit < ősl **valuvit* > fu **woljuwi* (veláris *i*) > ug **wijuw* > m **viuv* > *viv*; ikes alakja **viuvik* > *vivik*, *ivik*, *juvik*; *juvik* származéka **juvat* > 1. **jivat* > *ivat* (r), 2. **gyuvat* > **gyivat* > *divat*, továbbá **juvou* > **gyuvou* > **gyivou* > *diju*, ragos alakokból elvonva *díj*;

ulcero < ősl **volcoro* > fu **wōkoru* > ug **wokor* > m *vakarok*; a m szó jelentésváltozása: 'sebet csinál, sebet vakar' → 'vakar'.

2. Lat *v-* < ősl *v-* > fu *w-* > m *Ø*:

vae < ősl **vai* > fu **woj* > ug **oj* > m **oj* > *aj*; *vae-vae* ~ *ojvé*, *ojjé*;

unda < ősl **vunda*, nyj **vuda* > fu **wite*, **wüte* > ug **wit*, **wüt* > m **üty* > *ügy*, pl. *Fekete-ügy* 'fekete víz';

vallum 'árok' ~ fu **wollu* > ug **wolj*, nyj **olj* > m *oj* > *aj* > *áj*, 1. 'parvula vallis', 2. 'crena sagittae', tkp

'vájulat, völgyület'; ez utóbbi jelentéshez kapcsolódik *ajaz, aj*; **vállulum* > *válú, vályú*; **vallúculum* < ősl **vallol-clom* > fu **wollōklu, *woljōklu* > ug **wojok, nyj *ojok* > m *ajak*; a magyarban gyakori ez az összetett *-ulculus, -ulculum* képző: **petiōculus* ~ *csülök*, **oscūculum* ~ *csók*, **convolvulus* ~ *gombolyag*, **ulceolculus* ~ *agyag*, l. a megfelelő címszók alatt; *intervallum* < ősl **enterval-lom* > nyj **ntervallom, *ntorvallom* > fu **ntorwollu* > ug **torwolj* > m **torvoj* > *taraj, taré*, alkalmilag **tari-top* > *táritopp*;

verto < ősl **vorto* > fu **wortu* > ug **wort, *ort* > m **art* > *ártok*; a magyar szó jelentésváltozása: 'fordít' → 'rosszra fordít'; a jót és rosszat egyaránt jelenthető szavak gyakran válnak egyértelműen jót vagy rosszat jelentővé, pl. a *szerencse* ma már 'jó szerencse', a lat *valetudo* eredeti jelentése 'jó vagy rossz egészségi állapot', később már csak 'rossz egészségi állapot' jelentésben használták;

vertit < ősl **vortit* (palatális *o*-val) > fu **wōrti* > **wōrli* > ug **wōrl, nyj *ōrl* > m *öröl, nyj ör*; **ōrlmény* > 1. *örvény*, 2. *örmény*;

versans ~ *oson*; *versābile* ~ *orsó, varsa*; *versando* ~ *ocsúdik*; *verso* ~ *os*, csak ebben: *os-mos* (~ **verso-misculo*);

vervēcis ~ fu **werwēkhu* > ug **werwekh, *wōrwōkh* > m *örő* > *ürü*; de **vervēcārius* ~ *birka*; vö fr *brebis* 'birka', *berger* 'birkás'; a rom szó *berbec, berbeci*, innen való a magyar *berbécs*;

**vitella* ~ proto-fu **viszēle* > fu **wiszēwe* > ug **wiszew, nyj *wüszew* > m *üsző*, vö **vitella* > rom *viṭea* 'üsző';

vidua < ősl **viduva* > fu **witiwe, *witiwe* > ug **witiw, *wütiw* > m **üzüv*, ragos alakokból elvonva **üzv* > **özv* > *őz*; *viduālis* ~ *özvegy*; *viduum* ~ fu **wutuwu* > ug **utuw* > m **utuv*, birtokos személyranggal **utva* > *odva*, innen *odv, odú*;

vetula 'vénasszony' ~ fu **wetüle, *wetile* > **wetele* > ug **witel, nyj *wütel* > m **üdzew* > *üdő, idő*; az alapszó *vetus* 'régí', melynek eredeti jelentése 'időszak', vö gör *etos* 'esztendő', és eszerint a *vetula* eredetibb jelentése 'kis időszak'; a régi nyelvben idő volt az óra neve

is; elhomályosult összetétel: *mához eszten időre* > *mához esztendőre*, innen az *esztendő* 'év';

vomito ~ fu **womtu* > ug **womt*, **omt* > m *omt* > *ontok*, ikes alakja **omtik* > *omlik*, mint **hajtik* > *hajlik*, eliktelenedéssel *omol*, *hajol*, mint a *nyújt*, *gyújt* mellett várható **nyújlik*, **gyújlik* helyén *nyúl*, *gyúl*; **ēvomito* (vö *ēvomo*) < ösl **exvomito* > nyj **xvomito* > fu **kszwomtu* > ug **szuomt* > *szántok*;

vigilia < ösl **viglia* > proto-fu **weklje* > fu **wekje* > **wikje* > ug **wity*, **wüty* > m *ügy*, tkp 'ügyelet', vö *ügyet sem vet rá*; származékok: *ügyes*, *ügyel*, **ügyelkezik* > *ügyekez*, *igyekszik*;

veru < ösl **voru* (vö *genu*, *gelu* < **gonu*, **golu*) > fu **woru* > ug **wor*, **uor*, **or* > m **or* > **ar* > *ár*, mint *od* > *ad* > *ád* stb.;

vapōrando ~ fu **woporontu* > ug **woporont*, **oporont* > m **aporod* > *áporodik*; *vapōro* ~ fu **wopōru* > ug **wopor*, **opor* > m **opar-ok*, innen **opar* > **oparl* > **apárl* > *abárol*; talán ebből való a népetimológiával elferdített szláv *obvariti*, és csak a régi magyar **opar* igéből származtatható a rom *opăresc* 'leforráz';

vulpes < ösl **volpex* > nyj **volpox*, **volpos* > fu **wolwu* > ug **wolw*, **olw* > m **alu* > *ál*; a jelentésváltozás 'róka' → 'ál', amely később megismétlődött, hiszen *ravasz* 'artutus; arglistig' szavunk eredeti jelentése szintén 'róka' volt; az ösl **volpex* genitívusza **volpecos* > nyj **volpocos* > fu **wolwoku* > ug **wolwok*, **olwok* > m **olok*, **olvok* > *alak*, *allak*, származéka *alagos*, *alagoskodik*; úgy látszik, az *alak* a régi magyar népi színjátászás nevezetes alakja, mint amilyen volt az *igric* < **jokrés*, **jokrisz* is; *allak* > olasz **arlakino* > *arlecchino*, innen fr *arlequin*; honfoglalás kori **jokrés*, **jokrisz* > fr *jocrisse* 'tökölfilkő';

verrīnus < ösl **vordeinos* > nyj **vordoinos* > fu **wortojnu* > ug **wortojn*, **ortojn* > m **artajn* > **artány* > *ártány*, vö *verto* ~ *árt-ok*;

**avūncula* < ösl **avūncula* > nyj **vuncla* > fu **wükle* > **wükwe* > ug **wükw*, nyj **ükw* > m *ük* 'nagyanya'; vö *avunculus* > vulg lat **vunclus*, **unclus* > rom *unchi* 'nagybácsi', fr *oncle* 'ua'; a rokonságnevek listáját l. a Függelékben.

3. Lat *v-* < ősl *v-* > proto-fu **wj-* > fu *j-* > m *j-*, *gy-*:

venit ~ proto-fu **wjeni* > fu **jeni* > ug **jen* > m *ua* > *jön*; *venio* < proto-fu **wjenju* > fu **jēju* > ug **jej*; **jej ik* > m **jejük* > **jevük* > *jövök*, ennek analógiájára **jen* > *jön*; a magyar igető *jöv-*; *-j-* > *-v-* a magyarban nem ritka, vö *sanies* ~ proto-fu **senje* > fu **sēje* > ug **sej* > m **hej*, ragos-képzős alakokban **hejüs* > **evüs* > *evös* > *eves*, innen elvonva *ev*; *anni* > rom *ai* ~ m *év*, pl. *doi ai* a.m. két év;

venerābile < ősl **venorābli* > proto-fu **wjenörēwli* > fu **jenörēwü* > ug **jenörew* > m *gyönyörű*; lat *vener-* ~ m *gyönyör-*, csak *-ködik* képzővel: *gyönyörködik*, mint *iparkodik*, *szomorkodik* ~ *operor*, *temero*;

violābile < ősl **violābli* > proto-fu **wjolāwli* (veláris *i!*) > fu **jolōwu* > ug **jolow* > m **gyolou* > **gyollou* > *gyarló*; alakváltozatok: *Gyalu*, régi *Gyelou*, továbbá *Gyal-la*; a régi magyarok *gyalu*-nak, azaz mintegy *gyarló bírónak* nevezték a *gyarló ügyek*, a *bűnügyek bíróját*, és viszont *kendé-nek* a *nemzetségi ügyek bíróját* (~ *gentīlis*); *violo* ~ proto-fu **wjolu* > fu **jolu* > ug **jol* > m *gyal*, *gyaluszik* (r), műveltetője *gyalut* (r): az embernek kezét menten elgyalutja, úgy hogy ideig tsak alig érzi; *-ász* képzős származék *gyaláz*, a m-ban gyakori zöngésüléssel;

**victat* (*victum* mellett **victat*, mint *dictum*, *pensum*, *domitum* mellett *dicto*, *penso*, *domito*) ~ proto-fu **wjekte* > fu **jekhte* > ug **jekht* > m **jejt*, **jejtez*, ragozva **jejtök* > **gyejdzök* > *győzők*; talán egyszerűbb volna *vincit* ~ m **jeh* > **győ*, ebből *-z* képzővel *győz*, mint *coquit* < ősl **pequit* > m *fő*, ebből *-z* képzővel *főz* (bár ez is magyarázható **coctat* < ősl **pectat* feltevésével).

b) Szó közepén

1. Lat *-v-* < ősl *-v-* > fu *-w-* > m *-v-* és *Ø*:

levābit ~ fu **lewēbi* > ug **lewebj*, **lewegy* > m *leveg*, csak ebben: *levegő* (ég); *levābat* ~ *levél*, *lél* (r); *levāta* (*res*) ~ **levet* > *lét*; **levātūra* ~ *létel*;

cavum ~ fu **khowu* > ug **khow* > m **hou* > *keu* > *hiú*; a régi magyarban rendkívül gyakori a szóvégi *-ou* > *-eu* > *iu*, *-ju* változás;

cavo ~ *óvok*; tkp **hovok* > **ovok*, ebből 3. személyű **ov* > *ó*, innen analogikus *óvok*; műveltetője *olt* 'enter; impfen', ebből való *oltalom*; az *óvás* alakváltozata a régi *ovas* > *Avas*, rom *Oaş*;

avus ~ fu **owu* > ug **ow* > m *ó*; főnévből melléknév, mint latin *vetus* is; származékok: *avas*, *avul* < **ovél*, *avit-tas*, tkp **aviltas*, azaz 'avultás'; *ócska*;

mersāvit < ősl **merctāvit* > fu **merkhtēwi* > ug **mer-
rekhtēi* > m *merite*; *domitāvit* ~ *tuda*; *plēvit* < ősl **polē-
vit* > nyj **polāvit* > fu **polāwi* (veláris *i*) > ug **polāi* > m *fula*, innen a jelen idejű *fúl*;

novellus ~ proto-fu **nyowołu* > fu **jowowu*, **jiwowu* > ug **iwow* > m **ijou* > **ujou* > **uju*, ragozva *ujat*, *ujan*, ezekből elvonva *új*; veláris *i* > *u*, mint **joculor* < ősl **joculo* > **jocuro* > fu **jokru* > ug **jokr* > m **jogrom*, **jigrom* > **igrom* > *ugrom*; *novellus* > fr *nouveau*, 'új'.

2. Mássalhangzók után.

Az ie *qu*, *gv*, *ghv* kapcsolatokat l. a megfelelő hangok alatt.

salūti (dat) < ősl **salvūti* > fu **selwīti* > ug **seljwit*, **seljwet*, **siljwet* > m **higywedz* > *idvez*, *üdvöz*; *salvē* ~ *így*, *egy*, *ügy*, l. ott;

**solūto* < ősl **solvūtu* > fu **sōwūtu* > ug **sowut*, **sowt-* > m **howt* > *ovd-ok* (HB) > *oldok*;

pulvīnar < ősl **pelveināri* > fu **pēwēnjēri* > **pēnjēri* > ug **penyēr* > m *fenyér*; a m szó eredeti jelentése 'virág-
ágy';

convolābit ~ fu **kowlōbi* > ug **kowlobj*, **kowlology* > m **kovalog* és ebből a *convolo* ~ *kóvál* hatására *kó-
vályog*;

suāve < ősl **svādvi* > fu **swētū* > ug **swét*, archaikus **swētū* > m **hvédz* > *éz* > *íz*; *ézes* > *édes*;

involābit ~ *bolyong*; *convolvulus* ~ **gombolyú* > *göm-
bolyú*.

3. Lat *-vi-* < ősl *-vi-* > proto-fu *-wj-* > fu *-wj-*, *-j-* > m *-gy-*, *-j-*, esetleg *-j-* > *-h-*:

pluvia < ősl **puluvia* > fu **piliwje* > ug **piliwj*, **piligy* > m **filigy* > **feleg* > *felleg*;

compluvium < ősl **compulviom*, **copulviom* > fu 1. *kopulowju*, 2. **kowulowju* > ug 1. **khupulowj*, **khupulogy*, 2. **khowlowj*, **khowlogy* > m 1. *hupolyag*, 2. *hólyag*; a m szó eredeti jelentése 'vízgyűjtő';

exuviae < ősl **exuvia*; **exuviom* > nyj **xuviom* > proto-fu **kszuwju* > fu **kszuju*, **szuju* > ug **szuj* > m **szoj* > *szaj* > *zaj*; az ősl szó **exuviom*, ennek többes számi alakja **exuvia*; a lat-ági fejlődés rendjén ezt a többes számú alakot egyes számú alaknak kezdik tekinteni, és az analogikus többes számú *exuviae* alakot kezdik használni; a m szó jelentésfejlődése: 'levetett ruha' → 'jégvetemedés' → 'zaj';

pluviālis < ősl **puuviālis* > proto-fu **piliwjēli* > fu **pilijēl* > ug **pilijēl* > m **filijew* > **feleheü* > *felhő*; *pluvia* ~ *felleg*.

A j hang

A lat *j* ie előzménye általában *j-*, némely esetben *dj-*, szóközépen *-dj-* és *-gj-*. Az ie szókezdő *j* a lat-ban megmarad, a magánhangzóközi *j* eltűnik: **trejes* > *trēs*; **cojuncta* > *cuncta*. Ez egyúttal azt jelenti, hogy a magánhangzóközi lat *j* ie előzménye mindig mássalhangzóbokor, pl. *major* < **magjor*. A kivételnek látszó *eius*, *cuius* alakok *j* hangja nyilván a részesülő *ei*, *cui* irányításának eredménye.

A lat-ági *dj-* > *j-*, *-gj-* > *-j-* hangváltozás az ősl-ban még nem kezdődött meg, vagy nem fejeződött be; *Jupiter*, *jānuua*, *mājor* ősl alakja **Djeupater* (nyj **Djeupator*), **djānuua*, **magjor*.

Az ősl *j* fu folytatása *j*. A m-ági fejlődés rendjén a fu *j* vagy megmarad, vagy átmegy *gy-be* (egy esetben *zs-be*); *i* előtt eltűnik. Mivel ősl *d* > fu *t*, feltehető, hogy ősl *dj-* > fu *tj-*; a fu *tj-* m folytatása olykor *gy-*, olykor *z-*.

a) Szó elején

1. Lat *j-* < ősl *j-* > fu *j-* > m *j-*, Ø-:
jecoris < ősl **jecunos* > nyj **jocunos* > fu **jokhunu* > ug **jokhun* > m **johun*, ragos alakokban **johna* > *jonha*,

innen elvonva *jonh* > *joh*, egy esetben *éh *jonhra* > *éhomra*; hasonlóképpen *jecinoris* ~ *gyomor*, ragos alakokban *gyomrom* < **jonhrom* > **jonhorom* > **johnorom*;

**juncto* (*junctum* mellett **juncto*, mint *dictum* mellett *dicto*) < ősl ua, denazalizálódva **jucto* > fu **juktu* > ug **jukht* > m **juht-ok* > *jutok*; a jelentéstani összefüggésre vö *adjungit* > rom *ajunge* 'jut'; az alapszó *jungo*, melynek alapján **jog*, **ig* alakú igét várnánk, ennek azonban csak műveltetője él: *iktat*;

jüge 'folytonos' < ősl **jeugi* > fu **jiokhi*, **jokhi* > ug **jokh* > m *jó*, melynek vagy alakváltozata, vagy származéka a *jog* 'jobb kéz'; a m szó jelentésváltozása: 'folytonos, szakadatlan' → 'egyenes' → 'jó, jobb'; elhomályosult összetétel a **jog az* > *igaz*, tkp 'il est droit, c'est droit'; előbb alárendeléses összetett mondat főmondata, majd az eredeti mellékmondat határozója, innen névszó: *jog az*, *elment* > *igaz*, *elment* 'ce-i drept s-a dus'.

2. Lat *j-* < ősl *j-* > fu *j-* > m Ø:

jūro < ősl **jeuro* > fu **jioru*, **joru* > **jiru* > ug **jir* > m *írok*; a kezdeti írás képirás volt és szakrális tevékenység, az írott szó, írott fogadalom foganatosabb lévén az elhangzó szónál, vö *fidem* < ősl **phidim* > fu **bitim* > ug **bitiw* > m *betű*, *bötű*;

justi (*patres*) ~ fu **jostyi* > **jiscsi* > ug **jiscs* > m **iss* > *is* > *ös* > *ős*; *juste dīvine* ~ *isten*, eredetileg felszólítás, mint *domine deus* > rom *dumnezeu* is; rokonsági kapcsolatra utaló jelentésre tett szert a lat *vērus* 'igazi' is: *vērus* > rom *vār* 'unokatestvér', vö még *frate bun* a.m. *édes testvér*, *bunicul* a.m. *jobb apó*, *bapó*; van *szépapám* is;

jūdicābat ~ **jotikhēwe*, **jitikhēwe* > ug **itikkel* > m **itehel* > *ítél*, esetleg **ithel* > *ítél*; *jūdicium* ~ *szék*, l. alább;

jurgo ~ fu **jurku* > ug **jurk* > m **jorg*, csak műveltető alakja maradt fenn írásban, az elavult *jorgot*, **jorgolm* > *irgalom*, innen *irgalmaz*; az alapszó elhomályosult összetétel, mely a lat nyelv segítségével még elemeire bontható: *jus* és *ago*, eredeti jelentése tehát 'igazságot tesz', ahonnan aztán érthető a latin 'perel, patvarkodik' jelentés is, a magyar 'irgalmaz' is;

jūris < ősi **jeuros* (palatális *r*-rel!) > fu **joru* > **jiru* > ug **jir* > m *ír*; a m szó eredeti jelentése 'növény írja', például *szöllőír* (Bölkény), innen 'gyógyító ír'; alakváltozata ug **jir* > m **gyir*, nyj **dzsir* > *zsír* 'bükkmakk írja, tölgyemakk írja' → 'zsír', a m-ból való a rom *jir* 'bükkmakk'; ug **jir* > m **gyir*, **dzsir* > *zsír* bizonyára valamely összetételben, pl. **mok-jir* > **mak-dzsir*, innen elvonva *zsír*; vö (*jus*) *glandārium* ~ *gyantár*, *gyanta*, l. ott; *jūreum* ~ *író*, a vaj írója, l. a nyelvtani részben;

juvenis < ősl ua > nyj **jūnis* > fu **jūni* > ug **jun* > m **jun* > in (r) 'servus'; a m szó jelentésváltozása: 'ifjú' → 'szolga', mint *apród* > rom *aprod* 'hajdú, szolga', valamint *gyermek* > lengyel *giermek* 'page', továbbá ném *Knabe* és *Knappe*; származéka *ínség*, tkp 'szolgaság'; innen 'nyomorúság', valamint **junocs* > **inos* > *inas*, tkp 'ifjacska';

jūgera ~ fu **jīkere* > ug **iker* > m *iker*; a csuvas *jeker* 'pár' ősrokon; a lat *jūgerum* a többes számi *jūgera* alapján alkotott analogikus alak, amely kiszorította az etimologikus **jūgus* alakot;

**jocular* (vö *joculator* stb.) < ősl **joculo*, nyj **jocuro* > fu **jokuru* > ug **jokru* > m **jogrom*, **igrom* > *ugrom*, -ál képzővel *ugrál*; veláris *i* > *u*, mint *nato* vagy *innato* ~ proto-fu **nyoszu* > fu **joszu* > ug **josz* > m **joszok*, **iszok* > *úszok*, ma *úszom*, vö **joszamik* > *iszamik* (r), ebből *iszamó*, *iszamós*; esetleg ide tartozik az *iszap* is, vö az *ül* mellett *ülep*; *joculātor* < ősl ua, nyj **jocurātor* > fu **jokurész* > ug **jokrész* > m **jokrisz* > **jigrisz* > *igric*: a honfoglalás kori **jokrisz* átvétele a fr *jocrisse* 'tököfű';

jungo ~ fu **junku* > ug **junk* > m **jog* > -ig, csak műveltető alakban: *iktat*;

jūnīcis < ősl **jūneicis* (tkp **juvineicis*) > fu **jīnēkhi* > ug **inekh* > m **ineh* > *ineü* > *ünő*; 'bölényünő' volt a jelentése az *Ünőkő* helynév *ünő* tagjának; elhomályosult összetétel az **ineü oszoudi* 'ünő-aszód' > *Naszód*; a régi *Naszód* gazdag volt bölényekben.

3. Lat *jū-* < ősl *jū-* (tkp *jeu-*) > fu *jī-*, *i-* > m *Ø*:

jūđīcium ~ proto-fu **jut* *īkiu*, **juts* *īkiu* > fu **jszikī* > ug **szeki* > m *szék*; talán **jeusđīcium*-ból kellene kiin-

dulni: ősl **jeusdiciom* > proto-fu **jusztëkiu* > fu **jisztjekī* > **szjeki* > ug * *szeki* > m *szék*; ebben az esetben *jūdicābat* < ősl **jeusdicābat* > fu **jistekhēwe* > ug **istekhel* > m **isthel* > **ihthel* > *ítél*, mint **pisk-hély* > **pihk-hely* > *pikkely* 'halhélj, halpénz'.

4. Lat *j-* < ősl *dj-* > fu *tj-* > m *gy-* és *z-*:

Jūpiter < ősl **djeupater* > nyj **djeupator* > fu **tjio-wotor* > ug **tyīwotor*, nyj **dzsīwotor* > m **dzivatar* > *zivatar*, alakváltozata *zivar* (nyj); vö **gyelt*, **dzselt* > *zöld*;

Jānus < ősl **djānuos*, **djānuvos* > fu **tjōnuwu* > ug **tyonuww* > m **gyonow* > *gyanó*, *gyanú*; *gyanó*, *gyanakodik*, *gyanit*, régi *gyanul*, mint *tano*, *tanakodik*, *tanít*, *tanul*;

**jānuālis* (*pālus*) < ősl **djānuvālis* > fu **tjōnuwēl* > ug **tyomwēl*, **tyommēl* > m **gyammēl* > **gyammól* > *gyámol*, ebből *gyámoltalan*, *gyámolít*; ug nyj-i alakváltozat **tyombēl* > m **gyambél*, **dzsambél* > **dzabbél* > *zábé* (Szf), ebben: *kapuzábé* 'kapufélfa';

jānuārius < ősl **djānuvārios* > nyj **djānubārios* > proto-fu **tjānubjērju* > fu **tjambdērju* > ug **tyandārj* > m **gyandar*, nyj **dzsandar*, depalatalizációval **dzandar*, ebből -i képzővel **dzandari* > *zándori*, innen elvonva az alapszó *zándor*, melynek igei származéka *zándorog*, *összeszándorodik* (Szf), vö Vadr 284; a szó eredeti jelentése 'jánusi, előre is és hátra is néző'; a *calendae jānuāriae* neve onnan való, hogy az ettől a kalendától hátrafelé számított napok az ó esztendőbe, az előrefelé számított napok pedig az új esztendőbe tartoztak, ez tehát kétlaki kalenda volt, az elmúlt esztendőre is néző, az újra is néző; innen érthető a magyar nyj-i *zándori* szó 'villongó' jelentése is.

5. Lat *j-* < ősi *j-* fu *j-* > m *gy-*:

jacio ~ proto-fu **jokju* > fu **jokku* > ug **jok* > m *jakok* > *gyakok*; a m szó jelentésváltozása: 'vkire vmit hajítok, dobok' → 'vkit dákóval (**gyakó*-val!) megdobok' → 'gyakok, döfök'; hasonló jelentésváltozás *gyakori*, vö *vág*, *lő*, francia *couper* stb.; *ējicit* ~ *szek-ik*, *szökik*,

műveltetője *szöktet*, alakváltozata *szótet* 'fairé de ricochets'; *ējiciens* ~ *zökken*, tkp *szökken*; **ējicēbit* (archaikus és népnyelvi futurum, vö Comp 274) ~ *zötyög*, tkp **szökög*; *prōjiciens* ~ *rekken*, műveltetője *rekcent*, *prōjiciendo* ~ *reked*, *prōjectat* ~ *rejt*; *dējiciens* ~ *csikkan*; *jacens* ~ **gyöken*, csak műveltetője van meg: *gyökent*, *gyökkent*; *obicis* ~ *fék*;

jecinoris < ősl **jecunoros* > nyj **jocunoros* > fu **jokhunoru* > ug **jokhunor* > m **johnor* > **jonhor*, birtokos személyraggal **jonhorom* > *gyomrom*, innen elvonva *gyomor*; vö **éh-jonhra* > *éhomra*;

jūris ~ ír, összetételben **gyir*, **dzsir* > *zsír*.

b) Szó közepén

1. Lat -j- < ősl -j- > fu -j- > m Ø:

prōjectat < ősl ua > nyj **prūjectat* > fu **wrijekte* > **riekte* > ug **rekht* > m *rejt*; *prōjiciens* ~ *rekken*;

**sējugis* (vö *conjux*, *conjugis*) < ősl **sējugos* > nyj **sājugos* > fu **sājuku*, **sōjuku* > **sijiku* (veláris i!) > ug **sīk* > m *sík*; *sējungendo* ~ *sikkad*; **sējugulo* ~ *siklom*, vö *adjugulo* ~ *csuklom*;

jējūnium < ősl ua > nyj **jājūnium* > proto-fu **jājīnju* > fu **jojīju* > **jijiju* > ug **jīju*, **ij* > m **éj*, ragozva **éjon* > *éhön* > *éhen*, képzővel **éjos* > *éhös* > *éhes*, ezekből elvonva *éh*; *jējūnum* > vulg lat **jeūnu(m)* > rom *jun*, csak ebben: *a jun* > *ajun*;

oblītat < ősl **opileivitat* > proto-fu **pelejwite* > fu **pelejite* > ug **peleit* > m *felejt*, és **felejd* > *feled*.

Az ie magánhangzóközi *j* nem egy esetben már az őslban eltűnt:

cuncta < ősl ua (tkp **cōjuncta*) > fu **kikte* > m *két*, elhomályosult összetétel *ket-tő* > *kettő*, *cuncta* és *duo* összetétele.

2. Lat -j- < ősl -gj- > fu -dzs- > m -gy-:

major < ősl **magjor* > fu **mokju*, ill. **modzsu* > ug ua > m **mogy* > *nogy* > *nagy*; *populi major* ~ *folnagy*; m- > n-, mint *mevet*, *nevet*; *mandragóra* > *nadragulya*; *mádra* > *nádra* stb.;

majōres < ősl **magjōres* > nyj **magjūres* > fu **mok-jīri* ill. **modzsīri* > **modzsiru* > ug **modzser* > m *mogyer* > *magyar*; *jūniōres* et *majōres* ~ *Hunyor* és *Magyar*, tkp **junyor* és *magyar*.

3. Lat *-di-* < ősl *-di-* (*-dj-*) > nyj *-j-* > fu *-j-* > m *Ø*:

medietas < ősl *ua* > nyj **mejetas* > fu **mejesze* > ug **meisz* > m *mész*; a jelentésváltozás: 'Mitte' → 'Mittel' → 'Baumittel, Kalk'; -é raggal: **meiszé* > **mejszé* > **mesz-jé* > *messzé*, tkp 'félre', vö rom *departe* 'messze'.

Az *m* hang

A lat *m* az ie *m* folytatása. *L* és *r* előtt *m* > *mp*, *mb*: **templom* > *templum*, **omra* > *umbra*. *N* előtt *p* és *b* > *m*: **sopnos* > *somnus*, **scabnom* > *scamnum*.

Az ősl *m* fu folytatása *m*, *w*, *b*. Ma még nem állapíthatjuk meg az *m* > *w* és *m* > *b* hangváltozás pontos körét, mivel a magyar nyelvben ma is váltakozik a *hetemény* és *hetevény* (~ lat *septimāna*), a *mankó* és *bankó* (~ lat **manicellum*). A m-ági fejlődés rendjén — s olykor talán már a fu vagy ug alapnyelvben — előfordul *m* > *n*, valamint *m*, *mj* > *ny* változás: *mevet* > *nevet*, *mádra* > *nádra*, *szomjas* > *szonnyas* (nyj). De előfordul *n*, *ny* > *m* is: *molun* > *malom*; l. az *n* alatt.

a) Szó elején

1. Lat *m-* < ősl *m-* > fu *m-* > m *m-*:

mergit ~ ősl nyj **merjit* > fu **merji* > ug **merj* > m *mer*; vö *szederj*, *akarj* > *szeder*, *akár*; lat *mergit* > rom *merge* 'megy', nyj *mēre*; *mersat* ~ *merít*, *merso* ~ *már-tok*;

metit ~ fu **meti* > ug **met* > m *met* (r), ma *metsz*; *metél* ~ *metēbat*; *messis*, *messis* < **mess*, *messis* < ősl **mess* (tkp **mets*), **metis* > fu **meti* > **miti* > ug **mit* > m **mit* > *micc* (Szabéd), egy *miccre*, *-t* > *-c*, mint *kanót* > *kanóc*;

merito < ősl *ua* > nyj **merto* > **morto* > fu **mortu* > **mirtu* > ug **mirt* (veláris *i*!) > m **mért-ok*, innen

**mért* > **mélt*, csak -ó képzős igenévi származékában: *méltó*, s ebből: *méltán*, *méltóztat*, *méltóltat*, *méltóság*, *méltóságos*, alakváltozata *méltság*;

mensúrat ~ fu **mensire* > ug **mensir* > m **menhir* > **mehir*, **meir* > *mér*; *mensürátor* ~ *mérész*, *merész*; a *mér* alakváltozata a *mer*, régi *mér* igénk; 'mesurer' és 'avoir courage' rokon jelentések, vö ném *wagen* 'oser, hasarder' és *wägen* 'peser, apprécier'; a *merés*, *merész*-kedés egyfajta mérés, méregetés; más származék *mérköz* > *mérköz*; a szláv szavak (pl. cseh *meriti* 'mérni') a magyarból valók;

meat < **maiat* < ösl **mánat* > fu **menye* > ug **meny* > m *megy*; első személyben *menyek*, *megyek*, *mejek* > *mék* (nyj), mint *hanyat* ~ **haját* > *hát*; a *meäre* alakváltozata *mānāre*; l. az *n* alatt;

manet ~ fu **mene* > ug **men* > m *menik* (r), *manēbat* ~ **menel*, ebből **menelkedik* > *menekedik*, de vö *menekvés*, *menekül*, *menekít*, ezek új, analogikus alkotások; a *m* szó eredeti jelentése 'megmarad, épen marad'; *manēre* > fr *manoir* 'udvarház', *mansum* > fr *mas* 'lak', *mansiōnem* > fr *maison* 'ház; lakás';

molo ~ fu **molu* > ug **mol* > m **malok*, innen **mal* > **mál*, ikes alakja *mállik*, műveltetője *málaszt*, *mállaszt*; *mola* < ösl ua > nyj **mula* (vö gör *mylē* 'malom') > fu **mile*, **müle* > ug **mil*, **mül* > m *miv*, *müv* > *mű*; 'malom' → 'munkaeszköz, munkafolyamat', mint az ang *mill* esetében: 'malom' → 'gép'; vö *māchina* 'okos, kigondolt szerszám; malom'; *māchināri* 'szerez, készít' > rom *a măcina* 'darál'; *molārium* (far) ~ **malaj* > **malé* > *málé*, mint *Madéfalva* > *Mádéfalva*, a *málé* eredeti jelentése 'malomkövön őrlött';

merga < ösl ua, de tsz-i alak, melynek egyes számú alakja **mergom* > nyj **morgom* > fu **morku* > ug **mork* > m *marok*, *marék*, ragos-képzős alakokban *markot*, *markos*, *markol*; *merges*, *mergitis* 'gabona-kéve' kicsinyítő képzős származéka **mergitella* > proto-fu **merketēle* > fu **merkelēwe* > ug **merklew* > m *mereklye*; a jelentések megcserélődtek: *merga* 'mereklye' ~ *marok* 'merges', **mergitella* 'marok' ~ *mereklye* 'merga'; hasonló eset: *portus* 'rév' ~ *part* 'ripa', *rīpa* 'part' ~ *rév* 'portus', to-

vábbá: *coelum* 'menny' ~ *hó* 'mensis', *mensis* 'hó' ~ *menny* 'coelum';

mūto < ősl **mouto* > nyj **mūto* > proto-fu **mūtu* > fu **mūlu* > ug **mul* > m *múlok*, *múl*, ikes alakja *múlom*, *múlik*; a m szó jelentésváltozása: 'egyik helyről másra tesz át' → 'elhalad mellette' → 'elmúlik', vö lat *trajicit* 'egyik helyről más helyre átesz, átvisz' > rom *trece* 'átmegy; elhalad vmi mellett; múlik, elmúlik'; *com-mūto* ~ *kímél*; a ruhát azzal kíméljük, hogy mással cseréljük ki, mást viselünk helyette; a m szó jelentésváltozása: 'helyettesít' → 'kímél';

monstro < ősl ua > nyj **monstro* > proto-fu **mōtru* > fu **mōtu* > **mūtu* > ug **mūt* > m **mutok*, **mut*; -l műveltető képzővel *mutal*, mint *nő*, *forr* mellett *növel*, *forral*, csak ebben: *képmutaló* 'képmutató'; -t műveltető képzővel *mutat*, csak műveltető alakban maradt fenn az *iktat*, a régi *jorgot* is; a régi m nyelvben talán volt *mut* ige, vö. a NySz adatával: Eg heleth muta 'egy helyet mutatott, mutata'; *monstrāre* > fr *montrer* 'mutatni'; az alapszó *moneo*, vö *monens* < ősl **monont* > proto-fu **monon* > fu **bolon* > ug ua > m ua, műveltető -t képzővel **bolont* > *bólint*;

misceo < ősl ua. > nyj **misceo*, **musceo* > **musco* > fu **muskju* > ug **muscs*, **muss* > m **musok* > *mosok*, innen *mos*; talán kiindulhatnánk **misculo*-ból is: ősl **misclo* > nyj **musclo* > fu **muskju* > m *mosok* vö **misculāre* > fr *mêler* 'kever, elegyít'; a m szó eredetileg a festékkeverés, a ruhafestés ideje, nevezetesen a kékítésé: az *os-mos* első tagjának lat megfelelője *vorso* 'forgat';

morando ~ fu **morontu* > ug **moront* > m **morod* > *marad*; *dēmorāri* > fr *demeurer* 'megmarad, fennmarad; lakik, tartózkodik'; a régi magyar nyelvben *marad* szavunknak is volt 'lakik, tartózkodik' jelentése;

mordeo < ősl ua > nyj **mordoo*, **mordo* > proto-fu **mortu* > fu **morlu* > ug **morl*, mondatfonetikai helyzetben s ragok előtt is **mor* > m *marok*, *mar*; **morsico* (vö *morsicātim* 'marcangolva') ~ *marcong* (r), ma *marcangol*;

mīrando ~ fu **mirontu* > ug **miront* > m *mered*, *ráméred*, műveltetője *mereszt*; *mīrābile* — *merő*, ebben: *merő tekintet*;

mōtābit ~ *mozog*, *mōtans* ~ *mozzan*; l. a nyelvtani részben;

moenia < ősl **moinia* > fu **mejnje* > ug **menyj* > m **mengy* > *mend* > *mind*; a *moenia* alapján kikövetkeztethető egyes számú **moene* a praeverbiumos *commūne* 'közös' szó -*mūne* tagjával azonos; *commūne* < ősl **comoini* > fu **kumejni* > ug **kimejn* > m *kemény*; a m szó jelentésváltozása: 'mindközönséges' → 'közönséges, durva' → 'kemény';

monitōris < ősl **monutōros* > fu **montōru* > ug **montor* > m *modor* > *madar* > *madár*; **madar-beszéd* > *badar beszéd*; **monito* ~ *mondok*;

malacia ~ proto-fu **melekje* > fu **melekke* > ug **melekk* > m *meleg*; ősl kori gör jövevénytörzs, a gör hajósok mesterségnyelvéből, a szó eredeti jelentése 'szélcsendes, lágy idő', innen 'meleg';

māla ~ fu **mēle* > ug **melj* > m **megy* > *meggy*; a szó eredeti jelentése 'gyümölcs', innen a latinban 'almafa gyümölcse', a magyarban 'meggyfa gyümölcse';

mox ~ fu **moks* > ug ua > m **mokh* > **mah* > *ma*, -*st* raggal *mast* > *most*, továbbragozva *mostan*, vö. *hamar* mellett *hamarost*;

majestas < ősl **magiostas* > fu **mokjoszto*, **modzsoszt* > ug **motyoszt*, **modzsoszt* > m **magaszt* > *magaszt*-, csak képzőekkel: *magasztos*, *magasztal*, **magaszt-ság* > *magasság*, innen elvonva *magas*, vö *major* ~ **mogy* > *nogy* > *nagy*; *majōres* ~ *magyar*, tkp 'idősebb ágiak';

marcor ~ fu **merku* > ug **merk* > m *méreg*, származékokban *mérges*, *mérgelődik*, ennek etimologikus alakváltozata *merkel*, *merkelődik*; *marcēbat* ~ *merkel*;

Martis < ősl **martos* > fu **mortu* > ug **mort* > m *mord*; *martius* ~ *morc*-, csak -*s* képzővel: *morcos*, vö még *marcona* 'martiális';

mas, *maris* < ősl **mas*, **manos* > fu **menu* > ug **men* > m *mén*, vö ang *man*, ném *Mann* és *man*, valamint *Männchen*; az ang *man* és magyar *mén* közt a jelentéstani összefüggés ugyanaz, mint a lat *homo* és a magyar *hím* közt;

mātris ~ fu **mētri* > ug **metr* > m **medr* > *meder*, *medret*, elvonás *folyómeder* 'folyóanya' összetételből, vö

csavaranya stb.; a rom *matcă* jelentései: 1. 'méhanya', 2. 'anyakaptár', 3. 'meder', 4. 'törzs, lajstrom'; *mātrīcis* ősl **mātreicos* > nyj **mātroicos* > fu **mōtrōkhu* > ug **motrokh* > m **matrah* > **madra* > *mádra* > *nádra*; *māt-rīcula* < ősl **mātreicla*, emellett a semlegesnemű **māt-reiclom* > nyj **mātroiclom* > proto-fu **mātrojklū* > fu **mōtrōklu* > ug **motrokl*, **motronkl* > m **motrok* > **madrag* > *nadrág*, tkp 'nádrakötő', másrészt **motrong*, ragozva **motrongot* > **motringot*, innen elvonva *motring* > *matring*, tkp 'felkötő', innen 'farmatring', majd 'fonál-mérték';

merula ~ fu **merle* > ug **merl* > m ua, csak elhomályosult összetételekben: **sárg-merl* > *sármány*, **sárg-merl-rigó* > *sármáringó*; talán **merl-hal* > *menyhal* is, vö fr *merlan*, *merlin*, *merlu* 'sárga tőkehal', *merlus*, *merluce* 'tengeri csuka', melyek szintén a *merle* 'rigó' származékai;

mensula ~ fu **mensile* > ug **mēsel* > m *mese*; a m szó eredeti jelentése 'mérték'; 'mese' és 'mérték' rokon fogalmak, vö ném *Zahl* 'szám' ~ ang *tale* 'mese', fr *compter* 'számolni' ~ *conter* 'mesélni', ném *zählen* 'számolni', *zahlen* 'elszámolni', *erzählen* 'elbeszélni'; *mese* szavunk eredeti jelentése 'aenigma, allegória', mivel az eredeti mese rejtett időszámítás, a nap járásának meséje; az alapszó *mensa*, melynek magyar megfelelője a 'tíz' jelentésű *-ven*;

moriēbātur < ősl **moriēbat* > fu **morjēwo* > ug **morjil* (veláris *i*) > m **morjél* > 1. *marjul*, 2. **merjül* > *menyül*, tkp 'elhal, megbénul';

merācē ~ fu **merēkhē* > ug **merekhi* > m **merekh* > *mereü* > *merő*, ezekben: *merő igaz*, *merő hazugság*, *merő aranyból való*.

2. Lat *m-* < ősl *m-* > fu *m-* > ug *b-* > m *b-*; néha *m-* > *b-* csak a m nyelv különletében:

manicula < ősl **manicla*, mint a **maniclom* tsz-i alakja > proto-fu **menekle* > fu **menekje* > **menenkje* > ug **belencs* > m *belencs* > *belincs* > *bilincs*; nazális elhaso-nulás, mint **Venenca* > *Velence*, *lengyen* > *lengyel*, *Nándorfejérvár* > *Lándorfejérvár* vagy *mankó* > *bankó*; a je-lentésváltozás: 'kezeckék' → 'bilincs', vö fr *menotte* 'ke-

zecke', *menottes* 'bilincs'; **maniculum* < ősl **manuclom* > m *mancs*, l. a nyelvtani részben;

monens < ősl **monont* > fu **monon* > ug **bolon* > m ua, műveltető -t képzővel > *bolont* > *bólint*;

monimentum < ősl **monumont* > fu **monumon* > ug **boluwon* > m **bolvan* > *balván* > *bálvány*; *monumentum* > rom *mormînt* 'sír';

macellum < ősl ua > nyj **macollom* > fu **mokowu* > ug **mokow* > m **makou* > *bakó*; a m szó jelentésváltozása: 'mészárszék' → 'vérpád' → 'bakó'; helynévként *Bakou* > rom *Bacău* > m *Bákó*, és talán *Makó*, mivel ezekben a városokban főevő hely volt;

margo ~ fu **merku* > ug **merk*, **berk* > m *berek*; a megművelt földeket *berek* övezte; *marginālis* (*pōmus*, *arbor*) ~ *berkenye*, talán **margināria* ~ **berkenyér* > *belekenyér* (Szf); a Székelyföldön a kertek szélére ma is gyakran ültetnek berkenyét vagy — ahogy ők mondják — *belekenyérfát*;

**maniculum* < ősl **manuclom* > fu **monukju* > ug **monucs* > m ua, birtokos személyragos alakokban **monucsom* > **moncsom* > *mancsom*, innen elvonva *mancs*; vulg lat **manuclum* > rom *mănunchi* 'nyaláb, marok';

**manicellum* < ősl **manucellom* > nyj **manucollom* > fu **monukowu* > ug **monkow* > m *mankó*, alakváltozata *bankó*; a *mankó* eredetileg csak a bot *mankóját* jelölte, magát a *mankóval* ellátott botot *mankós bot*-nak vagy *bankós bot*-nak nevezték, a régi nyelvben **bonkous bot*-nak, innen való a mai *bunkós bot* kifejezés, o — ou > u — ó változással, vö a *pofa* mellett **pofouk* > *pufók*, *comb* mellett **combouk* > *cubók*, *konyha* mellett *kunyhó*; eszerint *mankó*, *bankó*, *bunkó* egyazon szó változatai.

3. Lat m- < ősl m- > fu w- > m Ø:

mammula, *māmula* ~ proto-fu **mēmile* > fu **wēmile* > *wēmele* > ug **wemel*, **emel* > m *eme*; az alapszó *mamma*, *māma*, melynek a románban több folytatása is van: *māma* > *mamă* 'anya', *mamma* > **mîmă* > *mumă* 'anya' és *îmă* (r) 'anya', „formă scurtată din *mamă* sau *mumă*“ (Limba 121), végül *mamă-ta* > *măta*, *mamă-sa* > *măsa* is;

**mammulat*, **māmulat* ~ fu **wēmle* > ug **weml*, **eml* > m **eml*, **em*, ikes alakja *emik*, műveltetője *emlet* >

imlet, igenévi alakja *emlő*; a szó hangalakjának kiképzésében nagy szerepet játszottak azok az alakok, amelyekben a hangsúly az *l* után következő szótagra esett: **māmulāre*, **māmulābat* > **māmlāre*, **māmlābat* stb., vö *cse-csemő*, *fékemlő*;

memini < ősl **memoni* > nyj **memmi* > fu **wemli* > ug **weml*, **eml* > m *eml-*, csak *-ít* képzős származékában: *említ*, ebből valók: *emlékezik*, *emleget*; *memoria* < ősl *ua* > nyj **memoria* (három szótagos) > fu **momorjo* > ug **momorj* > m **momorh* és **momor* > *mámor*, *mámoros*, a holtakra való toros-boros, torozó-borozó emlékezés neve, vö *torza-borza*;

mentum < ősl **montom* (vö ang *mouth* 'száj') > proto-fu **montu*, **wontu* > fu **wōtu* > **wūlu* > ug **ul* > m **ol* > **al* > **ál* > *áll*, mint **elen* > *ellen*, **szálok* > *szállók* stb.;

mercis < ősl **mercos* > nyj **morcos* > fu **workhu* > ug **orkh* > m **arh* > **aruh* > *áru*, birtokos személyraggal **arha* > *árra* > *ára*, innen elvonva *ár*; az ie *m-* hangot folytató fu szókezdő *w-* eltűnését úgy kell képzelnünk, hogy előbb diftongust alkotva beleolvadt a rákövetkező magánhangzóba, majd a diftongus monoftongizálódásával tűnt el: fu **workh* > ug **orkh*, tkp **uorkh* > m **arh*, tkp **oarh* > **aaruh* > *áru*; a *merx* származéka az *-ēs* képzős *mērces* < ősl **mercēs* > nyj **mercās* > **morcās* > fu **morkhá* > ug *ua* > m *morha* > *marha*; honfoglalás előtti m *morha* átvétele ófn *marha* > ném *Mähre* 'gebe', az eladó finnugor és a vevő germán törzsek közti egykori lókereskedelem emléke; ez a szó a kelta nyelvekbe is behatolt;

maris < ősl **maros* > fu **moru*, **woru* > ug **or*, tkp **uor* > m **ar*, tkp **oar* > **aar* > *ár*, ezekben: *vízár*, *tengerár*, *árvíz*, különnyelvi származéka *árad*, *áraszt*;

mente ~ fu **wente* > ug **-went*, **-ent* > m *-ént*, *-int*, pl. *alkalmas* mellett *alkalmasint*; vö fr *-ment* 'int'.

4. Lat *m-* < ősl *m-* > fu *m-* > m *n-*:

major < ősl **magjor* > fu **mokju*, **modzsu* > ug *ua* > m *nogy* > *nagy*; a fejlődést úgy is képzelhetjük, hogy az *m-* > *n-* változás ugor kori, úgy is, hogy csak a m nyelv különletében következett be;

**maduōsē* (vö *maduit*) ~ **metvесе-n* > *nedvesen*, *nedves*, *nedv*; a latin és magyar szó összefüggését talán úgy lehetne magyarázni, hogy a *maduit* megfelelője az ug **metw* ige, melynek nevesülése a **metw* főnév, s ennek magyar folytatása *nedv*, melynek aztán származéka *nedves*;

mātrīcis < ösl **mātreicos* > nyj **mātroicos* > proto-fu **mātrojku* > fu **mōtrōkhu* > ug **motrokh* > m **matrah* > *mádra* és *nádra* 'mátrix'; szlovén *nádra* 'Busen', cseh *nadra* 'sinus' stb. a magyarból; **mātrīculum* ~ *nadrág*, *matring*; óbolgár *nadragy* stb. a magyarból.

5. Lat *m-* < ösl *m-* > proto-fu *mj-* > fu *ny-* > ug *ny-* > m *ny-*:

mulgeo < ösl **melgeo* (vö ném *melken* 'fejni') > nyj **molgoo*, **molgo* > proto-fu **mjolku* > fu **njolkhu* > ug **nyolkh* > m **nyolh* > *nyal*, mint **tejh* > *tej*; ném *melk* ~ ang *milch* ~ ónorv *mjolkr* ~ m *nyál* < proto-fu **mjolk*; a *nyal* jelentésváltozása: 'fej' → 'szájjal fej' → 'folyadékot szájjal szed fel, felnyal, nyal'; a *nyál* jelentésváltozása: 'emlőből kifejt tej' → 'emlőből szájjal kifejt tej; a csecsemő szájának tartalma szopás közben' → 'tejjel elkevert nyál' → 'nyál'; a régi anyák szájából etették az elválasztott gyermeket, nyállal összekevert, szétrágott pépet adtak enniök.

6. Sajátos esetek:

manuāle < ösl **manuvāli* > proto-fu **mniwēli* > fu **niwēl* > ug ua > m **niel* > *nyél*; a 'kéz' és 'nyél' rokon fogalmak, vö rom *mīnā* 'kéz', *mīner* 'nyél':

merīdies < ösl **medīdes* > fu **mtīti*, **ntīli* > ug **ntil*, **til* > m **dil* > *dél*; **dilseü* > *dicső*, a zeniten álló, delelő nap jelzője;

medulla ~ fu **metiwe*, hangátvetéssel **wetime* > ug **wetem*, nyj **welem* > m *velő*; vö finn *ytime-* 'ua', vog *wälem* 'ua', fr *moelle* 'ua', rom *măduvă* 'ua'.

7. Szókezdő *m-* eltűnése a magyarban:

képmutáló > *képutáló* (r);
azt mondja > *aszmongya* > *aszongya*, nyj *aszondi*;
okot-mondou 'okot mondó' > **okotondou* > **oktondeu*
 > **oktondiu* > *oktondi*.

b) Szó közepén

1. Lat *-m-* < ösl *-m-* > fu *-m-* > m *-m-*:

homo < ösl **chumo* (Priscianus: „vetustissimi... huminem pro hominem proferentes“, id. Bréal 126) > fu **khumu* > ug **khum* > m *hím*, ragozva régebben *hímot*, ma *hímet*, vö vogul *khum* 'férfi', rom *om* 'ember';

cōmis 'nyájas' < ösl ua > nyj **cūmis* > fu **khīmi* > ug **khim* > m *hím*, *hímez-hámoz*, *hímes tojás*, *hímet varr*;

fūmus ~ *tím*, *fūmārius* ~ *tímár*; l. *f* < ie *dh* alatt;

simulābit ~ *somolyog*, *mosolyog*, l. a nyelvtani részben;

tumet ~ *töm*, l. a *t* alatt;

numerābit ~ *nyomorog*, l. a nyelvtani részben;

mōmen 'apró dolog' < ösl **moumō* > proto-fu **mowmu* > fu **mūmu* > ug **mum* > m *mom* (r); *egy mom sincsen* 'ne unum hilum est' (Gömör).

2. Lat *-m-* < ösl *-m-* > fu *-m-* vagy *-w-* > m *-w-*, olykor *Ø*:

comites < ösl ua > fu **kömete* > ug **kömet*, nyj **köwet* > m *követ*, tsz-i alak *követek*; ma még nem állapíthatjuk meg pontosan az *-m-* > *-w-* változás idejét; *comitem* > fr *conte* 'gróf';

comitātur < ösl **comitat* > fu **kömete* > ug **kömet* > nyj **köwet* > m *követ*; *oves comitantur pastorem* 'a nyáj követi a pásztort';

committit < ösl **co-meltit* > proto-fu **kumelti*, nyj **kuwelti* > fu **kwelti* > **kwilti* > ug **kilt* > m *kild* > *küld*; az alapszó *mittere* 'küldeni', melynek ném megfelelője *melden* 'jelenteni'; a lat-ági hangfejlődés ie **meltit* > ösl ua > **meljtit* > **meitit* > *mītit* > *mittit*, mint *leitera* > *lītera* > *littera* (vö Bréal 168); hasonló hangváltozás: **velis* > **veljs* > **veis* > *vīs* 'akarsz', esetleg *mītis* < **miltis* ~ ném *mild*; *transmitto* 'általküldöm' > rom *trimit* 'küld';

commiserābitur < ösl **co-miserābit* > proto-fu **kumiserēbi*, nyj **kuwiserēbi* > fu **kweserēbi* > ug **keserebj*, **keseregy* > m *kesereg*; **commiserābile* ~ *keserű*, szár-

mazékai: *keserves* (Szabédon a gyászoló neve), *keserül*, *keserít*; *commiserando* ~ *kesered-ik*;

nōmen < ősl **nomō*, nyj **numō* > fu **numu*, **nimu* > ug **nim* > m *név*, alakváltozata *nem* 'nemzetség', vö *nōmen latīnum*; a lat *nōmen* hosszú *ō*-ja a *nōsco*, *nōvi*, *nōtum* hatására nyúlt meg, az eredeti *o* rövid, vö gör *onoma*, *anōnymos* (rövid *o*-val és *y*-val), valamint lat *nota*, *notāre* és *cognitum* < **congnotom*, **congnotom*; *cognōmen* < ősl **congnomō*, nyj **congnomō* > proto-fu **kunyum* > fu **kujumu* > ug **kujum*, nyj **kuum*, **kūm* > m **kum* > *kom*, birtokos személyraggal *koma*, -é képzővel *komé*, *komék*, mint *Jánosé*, *Jánosék*, mindkettő gyakori eljárás a családi nyelvben, vö *anya*, *bátya*, valamint *anyámé*;

nemoris < ősl **nemoros* > nyj **nomoros* > fu **nomoru*, **njomoru*, nyj **njoworu* > ug **nyuor* > m **nyoar*, **nyaar* > *nyár*; a finn *nurmi* 'rét' hangátvetéssel korábbi **numri*-ből, mint *templa* (tsz) < ősi **temla* > fu **szimle* > finn *silmä*;

sēmīta ~ fu *sēmīte* > **ēsmete* > ug **esmet* > m **eswegy* > *ösveny*, *ösvény*, vö *sēmītam* > fr *sente* 'ösvény'; -gy > -ny, mint **paprágy* > *páfrány* (és *Poprád*), *e*- > *ö*-, mint **eszvel* 'ésszel' > *öszve*, *össze*; *estvel* > *östve*, *öste*, *asināria (equa)* < ősl *ua* > fu **eszenērje*, nyj **eszemērje* > ug **eszmerj* > m **eszvēr* > *öszvér*, talán a *v* hatására;

cessāmini < **cessāmenei* < ősl **cessāmenai* (vö gör *-menai* infinitívusz-végződéssel) > fu **kessēmenej* > **kessemelij* > ug **kesmeli* > m *késvel*, *késve*, ez utóbbi-ból -n raggal *késvén*; a lat *-mini* végződés infinitívusz jeléből felszólító mód jelévé lett, így összeforrott a második személlyel, és ezen az alapon behatolt a személyjelek közé.

3. Lat *-mit-* < ősl *-mit-* > fu *-mt-*, *-mpt-* > m *-t-*, *-d-*:

vomito < ősl *ua* > fu **womtu* > ug **womt*, **omt* > m *omt* > *ont*; az ikes alakokban *t* > *l* változással *omlik*, *omlom*;

domito < ősl *ua* > fu **tomptu* > ug **tompt* > m **tobd*, **towd* > *tud*;

imitātur < ősl **imitat* > fu **imte* > ug **imt* > m *int*, tkp jelre ugyanolyan jelt ad vissza; *imitātum it* ~ **in-*

tész > *intéz*, azaz a megadott utasításokat pontosan végrehajtja;

computo ~ fu **kumputu*, **kumptu* > ug **kumt* > m *kunt-*, csak műveltető alakban: *kuntat*, *kuntatja magát* (r);

clāmito < ösl **colāuito* > fu **kolāwutu* > **kolāwtu* > ug **kolāwt* > m **kalyaut*, **kolyaut* > *kiját-ok*; mint látjuk, itt *-m-* > *-w-* változás történt az *m* és *t* hangok érintkezése előtt; *domito* ~ *tudok*, *vomito* ~ *ontok*, *clāmito* ~ *kiáltok* jól mutatja, hogy minden egyes szó hangfejlődésének megvannak az egyedi vonásai.

4. Egyéb érintkező helyzetekben:

templa < ösl **temla* > fu **szimle* > ug **sziml*, **szimil* > m *szem*, *személy*; a finn-ági fejlődés: fu **szimle* > finn *silmä*, hangátvetéssel;

exāminis < ösl **exāmonos* > nyj **xāmonos*, **xāmnos* > fu **kszōmlu* > ug **szoml*, posztpozíciók előtt **szom*, pl. **szoml belé* > **szom belé* > m **szam* > *szám*; *exāmino* ~ **számlók*, innen a 3. személyű *számol*, s ennek alapján analogikus *számolok*, de vö az *-ál* képzős *számlál*;

plumbum ~ fu **wlummu* > **wolumu* > ug **wolum*, **wolm-* > m *ólom*;

ambulābit ~ *ámolyog*, *imbolyog*, l. a nyelvtani részben;

**impācābat* < ösl **empācābat* > nyj **mpācābat* > fu **mpēkēwe* > ug **mpēkēl* > m **békél-ik*, majd egyszerűen *békél*, mint **gyulik* > *gyúl*, *hajlik* > **hajl* > *hajol* stb.;

palma < ösl ua (tkp **palpma*) > fu **pelme*, **pelwe* > **pilwe* > ug **pilw* > *fil*, *fül*;

palmāria (longitudo) ~ proto-fu **pjelmjērje* > fu **ptelnjērje* > ug **tēnyērj* > m *tenyér*;

flamma < ösl **phlogma* > fu **wlokwo* > ug **lokwo* > m **log* > **lagg* > *lang* (Szf) > *láng*;

fulmino < ösl **phlogmono* > nyj **phlogmno*, **phlomno* > fu **wlomlu* > **wilomlu* > ug **wiloml* > m **vilamlom* > *villámlom*; 3. személyű **vilam* > *villan*, analogikus *villámlik*;

-*lūmino* < ősl **leucmono* > fu **liokmonu*, **ljokwonu*
> **joponu* > ug **jopon* > m *gyaponom*, *gyaponik*, mű-
veltetője *gyapont*.

5. Szó végén

pēdim ~ fu **ptētim* > ug **tetim* > m **tetiw* > *tetű*;
sētam ~ fu **sētem*, **sēlem* > ug **selem* > m *selyem*; l. a
nyelvtani részben.

Az *n* hang

A lat *n* ősl előzménye általában *n*, szó elején *sn-*, *gn-*,
thn- és *vn-* is: ie **snigvhis* > ősl **snichvis* > lat *nivis*;
ie **thnecros* > ősl *ua* > lat *niger*, ie **vnugvo* > ősl *ua* >
lat *nuo*. A lat-ági fejlődés rendjén alkalmilag előfordul
-n- > *-l-* változás is, nazális szomszédságában: ősl **pe-*
neumō > **peleumō* > **ploumō* > **plūmō* > *pulmō*. Né-
hány lat és m szó egyezéséből arra következtethetünk,
hogy legalábbis egyes ősl nyelvjárások ismerték a palatá-
lis *n* (ejtsd: *ny*) hangot, mely általában depalatalizáló-
dott, néha azonban *j*-be ment át és így — vagy más-
ként — később eltűnt: ősl vagy, ősl *nyj-i mañat* > **maiat*
> **maeat* > *meat* ~ m *megy*, *megyen*, *menyen*; ie **nemō*
ősl vagy ősl nyelvjárasi **ñemo* > lat *emo* ~ m *nyom*, gör
nemō 'oszt', ném *nehmen* 'vesz', tkp 'magának oszt'.

Az ősl *n* és esetleges *ny* fu folytatása *n* és *ny*. A m-ági
fejlődés rendjén az *ny* átmehet *j*-be, és el is tűnhet. Elő-
fordul *ny* > *j* > *gy* > *d* változás is. Néhány szó alapján
arra kell következtetnünk, hogy már a fu alapnyelvben
váltakozott *j*-vel:

nox < ősl *ua*, *nyj* **nux* (vö gör *nyx*) > fu **nyüks* és
**jüks* > ug **jiks*, *nyj* **jikh* > m *ih* > *i* > *é*, ragos alakok-
ból elvonva *éj*, vö finn *yö* 'ua'.

A m-ági fejlődés rendjén mássalhangzó után és orr-
hangzó szomszédságában szabály a *n* > *l* hangváltozás,
amelyet lambdacizmusnak nevezek. A lambdacizmus a
magyar nyelv történeti korszakának is egyik jellegzetes
tendenciája: *timnüc* (HB) > *tömlöc*, ném *Agnett* > **Ag-*
nent > *Aglent* (r), *Venecca* > **Venenca* > *Velence*, *len-*
gyen > *lengyel*, *Anton* > *Antal*, *Nándorfejérvár* > *Lán-*

dorfejérvár, **Nemti* 'Németi' > *Nenti* (r) > *Lenti* stb., sőt napjainkban is tapasztalhatni: *vekni* > *vekli* (nyj), *kaszni* > *kaszli*, *masni* > *másli* stb.

a) A szó elején

1. Lat *n-* < ősl *n-* > fu *n-* > m *n-*:

nē ~ *ne*; összetételekben *ne-* és *né*, pl. *néhol*, *néhány*, *néha*, régebben *néki* is, *ne* tagadó szóval kezdődő mellékmondatokból elvonva, mint *netán*, *netalántán* is;

num ~ fu **num*, **nuw* > ug *ua* > m *no*, *na*;

nōmen ~ *név*, l. az *m* alatt; ~ cser *lūm* 'ua' nazális elhasonulással;

nascor < ősl **nasco*, befejezett jelen **nāvit* > fu **nēwi* > ug **new* > m *nő*; a *m* szó eredetibb jelentését az olyan kifejezések őrzik, mint: a csávási templom előtt háromágú diófa *nőtt*, azaz születt, keletkezett, vö *kinő* a.m. *ēnascor*; a régi *nev-* tövet őrzy a *nevel*, mely jelentéstaniilag is elkülönült az analogikus *növel* igétől; a *nőtt* kikövetkeztethető régebbi alakja **net*, elhomályosult összetételben: **vadon-net új* > **vadonnat új* > *vadonat új*;

nimbus < ősl **nemphos*, nazális elhasonulással **nephos* (vö gör *nephos* 'felleg, köd') > nyj **nophos* > fu **nopu* > ug **nop*, archaikus **nopu* > m *nop* > *nap*; ósrokon lengyel *niebo* 'mennye'; a magyar szó jelentésváltozása: 'felhő' → 'naptól átvilágított felhő' → 'felhőn átsütő nap' → 'nap'; ősl **nemphos* származéka **nemphla* > lat *nebula*, l. alább;

nepos ~ fu **nepu* > ug **nep* > m *nép*; a vérségi kötelékeken alapuló nemzetségi társadalmakban a *nép* egy közös ősatya leszármazottja volt, legalábbis így fogták fel, vö *Romuli nepōtes* 'Romulus népe vagy népei'; *nepōtum* < ősl *ua* > nyj **nopōtum* > fu **nowōtu*, **nowōlu* > ug **nyuol* > m **nyoaly*, **nyaaly* > *nyáj*, vö *mindnyájan* és *nyájas* 'familier'; a régi magyarok *nyájnak* nevezték az egy családfő hatalma alá tartozó nagycsaládot;

notat ~ fu **nöte* > ug **nöt* > m *nöz* (Szf), *nez* (Szf), *néz*; a *t* > *z* változás természetesen ragos alakokban, magánhangzóközi helyzetben következett be;

nota ~ fu **nösze* > ug **nösz* > m *nesz*; vö *notat* ~ *nöz*, *néz*; az ősl *t* fu alapnyelvi folytatása *t* és *sz*, nemegyszer ugyanannak a szónak különböző alakjaiban, vö lat *tē* ~ fu **te*, lat *tū* ~ fu **szi*, *torreo* ~ *tarlok*, *torlendo* ~ *szárad*, *testa* ~ *test*, *terra* ~ *szür*, *tosta (aqua)* ~ *szesz* stb.; a *nota* jelentése 'ismertető jel', *nesz* jelentése ugyanaz: *neszét vettem valaminek*;

-*nuba* (vö *prōnuba* 'örömanya') < ősl **nupha* > fu **nupo* > ug **nupu*, **nup* > m **nop* > *nap-*, csak birtokos személyragokkal: *napam*, *napad*, *napa*; az ősl **nupha* nazális elhasonulással korábbi **numpha* alakból, és ez azonos a gör *nymphā*, *nymphē* 'jegyes; ifjú nő' szóval; a magyar *napa*, lat *prōnuba* és a gör *nymphē* jelentéstani viszonya olyan, mint a lat *socrus* 'Schwiegermutter' és magyar *húga* 'Schwiegertochter' szavaké (*húg* kikövetkeztethető eredetibb jelentése 'Schwiegertochter');

nūptus < ősl **nūptus* > fu **nūwszu*, **nūszu* > ug **nusz* > m **nosz* > *nasz* > *nász*, igei származéka *nászol*, régi **noszol*, melynek igenévi alakja **noszolou* > *nyoszolyó*, ragos alakokban *nyoszolyája*, *nyoszolyába*, *nyoszolyára*, és ezekből elvonva *nyoszolya*; régi összetétel *nasz-ágy* 'nászágy' > *naszád*, a nászágyas hajók neve, melyeken az Árpád-házi királyok korában a nyugatról házасuló főurak hozták a regös énekekben is megörökített német asszonyt meg olasz (vallon, francia) asszonyt, s azokkal a **lehan-népet* > *leány-népet*, valamint a **kleijtyé-t*, **kelejtýé-t* > *kelengyét* (~ ném *Lehen* 'fief és *Kleide*, ma *Kleider*) 'ruhák'; **nūptat* < ősl **nūptat* > fu **nūwsze* > **nüsze* > ug **nüsz* > m *nösz* > *nősz* 'uxőrem dűcit'; a szláv *no-siti* 'hord', *nesti* 'visz' a honfoglalás előtti magyar *nösz* és **noszok* átvétele, a jelentésváltozás: 'asszonyt visz' → 'kelengyét visz' → 'visz, hord'; a *naszád* átvétele az orosz *nasadu* 'naszád';

necesse ~ fu **nekhessze* > ug **nekhesz* > m **nehesz* > *nehéz*; nyelvünkben gyakori az *sz* > *z* hangváltozás; sok származéka közül említünk egyet: a *nehézít* származéka a régi **nehezejtél* > **nehezitel* > *neheztel*, *nehesztel*, a gyakorító -*el*, -*él* képzővel;

nāvigium < ősl *ua* > nyj **nāvgiom* > proto-fu **nōw-kiu* > fu **nōkī* (veláris *i*) > ug **nok* > m **nok*, csak eb-

ben az elhomályosult összetételben: *csol-nok* 'halász-hajó';

nepa ~ fu **newe* > **niwe* > ug **niw* > m **niü* > *nyü*;
ném *nach, nah* ~ m *neki, -nek*.

2. Lat *n-* < ősl *n-* > fű *n-* vagy *ny-* > ug *ua* > m *ny-*:

nāsus < ólat *nassus* (Plautusnál) < ősl *ua* > fu **nossu*
vagy **nyossu* > ug **nyoss* > m **nyass* > *nyás* > *nyárs*:
a m szó eredetileg a nyárs meghegyezett végét, hegyét,
orrát, ormát jelölte, később az egész eszközt;

net (*nēre* 'fonni') < ősl *nēt* > fu **nē* vagy **nyē* > ug
ua > m **nyē* > *nyő* > *nyü*; vö gör *neō* 'fon; felhalmoz,
megterhel', ném *nāhen* 'varr'; ez a szó a kenderfeldolgo-
zás mesterségnyelvéből való, és a különböző nyelvekben
a kender megmunkálásának különböző szakaszait jelöli:
a m szó nyilván a kendertépést;

nūrtit ~ fu **nūrri* vagy **nyūrri*, **nyirri* > ug **nyirr*
> m *nyér, nyer*, vö *mér* > *mer* is; úgy látszik, a *nyer*
a fu alapnyelvben még vadászműszó volt, a vad elevenen
való rabságba ejtésének, megnyerésének igéje; az állato-
kat táplálékkal nyerték meg, kenyerezték le; később a
nyer a zsákmányolás igéje lett, majd kártyaműszó; a
zsákmányolás igéjeként vette fel 'megfoszt, lenyír' jelen-
tését: *nyér* > *nyír*, eredetileg magashangú; *nyir*, régi
**nyér* igénk *-ít* képzős származéka *nyerít*, mint *von* mel-
lett *vonít*, és ennek igenévi alakja *nyírettyü*, tkp 'nye-
rítő', mivel a régiek a hangot is nyírték a húrokról;

nūdo < ősl **noudo*, **novdo* (korábbi **nogdo*, vö ném
nackt 'nudus') > fu **nōtu* vagy **nyōtu* > ug **nyōt* > m
nyóz > *nyúz*; a m szó eredeti jelentése 'megmeztelenít',
innen 'lenyúzza a bőrét'; eredetileg természetesen az ál-
latot nyúzták, nem a bőrét;

**nōdāminis* < ősl **nōdāmonos* > nyj **nōdāmnos* > fu
**nōtāmlu*, **nōlāmlu* > ug **nyolampl* > m *nyaláb*; e szót
a latin *nōdus* szóval először Paasonen rokonította (FUF
VII 23—4);

erno < ősl **nemo* (vö gör *nemō* 'oszt', ném *nehmen*
'vesz') > nyj **nomo* > fu **nyomu* > ug **nyom* > m *nyo-*
mok, nyom; a m szó eredetileg az osztás, mérés igéje,
innen érthető a *nyomás* 'pascua', a régiek ugyanis a föl-
deket három nyomásban művelték, vö *nyomás* > rom

**iμας* > *ιμας* 'községi legelő'; 'megmér' → 'nyom', mint lat *pensāre* 'megmér' > fr *peser* 'nyom', *pensat* > rom *pasă*, pl. *ce-mi pasă* 'mit bánom én' ~ m *fűz*; *numero* 'megszámol' ~ *nyomor-*, csak -ít képzős alakban: *nyomorít*; *numerābit* ~ *nyomorog*, *numerando* ~ *nyomorod-ik*; az alapjelentés 'ízekre oszt, szétnyom apró részekre', ahonnan jól érthető mind a lat, mind a m jelentés; vö *putat* 'nyes' és 'vél' ~ *pedz*; (*inter-*)*pretes* < ősl **peretes* > fu **peresze* > ug **peresz*, **pirisz* > m *fűrész*, tkp 'bevágások, fűrészfogak', innen 'fűrészfogas kés, fűrész', származéka *fűrészrel*, melynek igenévi alakja *fűrészlő*, régi **fireszleü* > rom **feresleu* > **feresrau* > *feresträu*, *ferästräu* 'fűrész';

ungvis < ősl **nugvis* > proto-fu **nikwi* > fu **nikü*, **njüki* > ug **nyik*, **nyük* > m *nyűg*, ősrokon a szláv *noga* 'láb'; 'láb' és 'nyűg' rokon jelentések, vö *pes* 'láb' és *pedica* 'nyűg', ném *Fuss* 'láb' és *Fessel* 'nyűg';

ungula < ősl **nugula* > nyj **nugla* > fu **nyuklo* vagy **nyuglo* > ug **nyull*, **nyill* (veláris *i!*) > m *nyíl*; ősrökon a ném *Nagel* 'köröm; szeg', kicsinyítő képzővel *Nelke* 'szegfű'; a m szó jelentésváltozása: 'köröm' → 'nyílhegy' → 'nyílvevő, nyílszerszám', a rész neve az egész nevévé vált, mint *nyárs* stb. esetében;

nītor < **nictor* < ősl **nucto*, tő **nuc-* > fu **nuk* > ug **nyuk* > m *nyug-*, csak *sz-szel* bővülő alakban: *nyugszik*, de vö *nyugat*, *nyugalom*, *nyugtat*, *nyugvás*; a *nītor* „egyike azoknak a *-to* végződésű igéknek, mint *nec-to*, *felc-to*, *pec-to*, melyekben a *t* a konjugáció tartozéka, nem a gyökéré“; ősl **nucto* > fu **nuktu* > ug **nyukht* > m *nyújtok*, *nyújt*, ikes alakja **nyújlik* > *nyúlik*, innen az iktele-nült *nyúl*, mint *hajt*, *hajlik*, *hajol*;

negat < ősl **necat* > fu **neke* > ug **nyek* > m *nyeg*, első személyben *nyegök* > *nyögök*, innen *nyög*, mint *terök* > *török*, innen *tör*; *negāre habet* ~ *nyekereg*, *negābit* ~ *nyekeg*, *negans* ~ *nyekken*;

nicto ~ fu **niktu* > ug **nyikht* > m **nyijt-ok* > *nyitok*, ikes alakja *nyílik*; tkp a szemnyitás, a szemnyitogatás igéje;

nūbo -v fu **nīwu* > ug **nyiw* > m *nyivok*, *nyí*; a fáj-dalmas macskanőszés igéje, vö még **nūptat* ~ **nüsz* >

**nösz* > *nősz*, *-ít* képzővel *nyüszít*, **nupturībit* (archaikus futurum, vö Comp 274) ~ *nyöszörög*;

**nebrundo* (vö *nebrudines*, idézi Buck 130) < ősl
**nechrundo* (ie **negvhrundo*) > nyj **nochrundo* > fu
**nokhrutu* > **nikhritu* (veláris *i*) > *nyikhrit* > m **nyih-
rity* > *mirigy*; az eredeti szókezdő *ny* hangot örzi a kicsi-
nyító képzős **nyirok*, csak *-s* képzős alakban: *nyirkos*:
n- > *m-* változásra más példa: *Niklaus* > *Miklós*.

3. Lat *n-* < ősl *n-* > proto-fu *ny-* > fu *j-* > m *gy-* > *d-*:

**nucellus* < ősl *ua* > nyj **nucollos* > proto-fu **nyikowu*
> fu **jikhowu* > ug **jikhow* > m **gyihou* > *gyió* > *dió*,
nyj-i *divó*, vö fr *noyau* 'csonthéjas gyümölcs magja'.

4. Lat *n-* < ősl *n-* > fu *ny-* > *j-* > m *Ø*:

nox < ősl *ua*, nyj **nux* > fu **nyüks*, **jüks* > ug **jiks*,
nyj **jikh* > m **ik* > *i* > *é*, ragos-képzős alakokból (*éji*,
éjjel stb.) elvonva *éj*;

nato (esetleg *innato*) ~ fu **nyoszu*, **joszu* > ug **jusz*,
**isz* > m **iszok* > *úszók*, *úsz*, mint **igrom* > *ugrom*, de
vö *iszamodik*, tkp 'uszamodik'; *-ít* képzős származék
uszít, tkp az *úsz* műveltetője, a kutyát ugyanis vízbe do-
bott fadarab után szokták uszítani, azaz úsztatni, az *uszít*
visszaható alakja *uszul*, ennek felszólítója *uszulj!* > **ucuj*
> *uccu*, vö *sepersz*, nyj **sipirsz* > *sipirc*, tkp takarodsz
innen, továbbá *hajtd-sza-sza ré* > *hacacaré*, mint *add-sza-
sza* > *accasza*;

novellus (*ager*) < ősl *ua* > nyj **novollos* > proto-fu
**nyowolu* > fu **jiwowu* > ug **iwow* > m **ijou* > **iju*,
**uju*, ragozva *ujan*, *ujak*, innen elvonva *új*, mint *sarju*,
sarja, *sarj* stb.; vö *annellus* < ősl *ua* > nyj **annollos* >
proto-fu **onyolu* > fu **ojowu* > ug **ijow* > m **ijou* >
**iju*, **iu* > *ív*, *íj*.

5. Lat *n-* < ősl *n-* > fu *l-*, nazális szomszédságában:

nebula < ősl **nephla*, archaikus nyj **nemphla* >
proto-fu **nemple*, **neple* > fu **lemple*, **leple* > ug **lepl*,
nyj **lepil* > m *lepel*, ragos-képzős alakokban *leplet*, *lep-
lez*; **nebulat* ~ ug **lepl*, ragok előtt és mondatfonetikai
helyzetben **lep* > m *lep*; eszerint tkp a *lepel* az alapszó,
és a *lep* a származék;

anas, ánatis < ősl **ánatos*, nyj **anántos*, **nantos* > fu **lontu* > **luntu* és **lintu* > ug **lunt* > m *lúd*, vö vog *lunt* 'ua', finn *lintu* 'madár', ösrokon ném *Ente* < ófn *anut*; az *n* után következő *t* nazalizálódására a neolatin nyelvekben is találunk példát: *minūtum* > rom *mārunť*, *canūtus* > **canuntu* > rom *cārunť*; vö még *anser* ~ *kácsér* ~ ném *Gans*.

6. Lat *n-* < ősl *gn-* > proto-fu *kl-* > fu *ll-* > ug *l-* > m *l-*:

noscit < ősl **gnoscit* > proto-fu **klöski* > fu **llöskji* > ug **llöscs*, *löscs* > m **lös* > *les*, mint *notat* ~ *nöz* > *nez* > *néz*;

nōtum (est) mihi < ősl **gnōtom mihi* > proto-fu **klōtu mii* > fu **llōtu mī* > ug **lotu mi* > m **latom*, innen **lat* > *lát*, s ennek analógiájára *látom* és *látok* is; ennek az igének eredetileg csak tárgyias alakjai voltak, mint a *szeretem* igénknek is (~ *spērātum mihi*); a *látom* alakváltozata *lám*, a *látod* alakváltozata *ládd*, mint ahogy a *találok* alakváltozata *talám* > *talán* > *tán*;

**novemta* < ősl **neventa*, archaikus **gneventa* (ie **gnevonta*) > fu **klewete* > ug **kliwet* > m **kilwedz* > **kilecc* > *kilenc*; a m szó eredetileg sorszámnev, mint **decimta* ~ *tíz*, *quinta* < **pinta* > *öt*, *septima* ~ *hét*; az ősl **neventa* talán kulcsot nyújt a szláv *devet* 'kilenc' megfejtéséhez is.

7. Szókezdő mássalhangzó után:

nivis < ősl **snichvis* (ie **snigvhis*) > proto-fu **sznyikhwi* > fu **szinyekhü* > ug **szinyekh*, **szünyekh* > m **szönyeg* > *szönyeg*, közönséges beszédben *szönnyeg*; a m szó jelentésváltozása: 'hó' → 'hólepel, hótakaró, hószönyeg' → 'szönyeg'; valamelyest hasonló a *nebula* ~ *lepel* jelentés-tani viszonya is;

nuo < ősl **vnugvo* > proto-fu **wnukwu* > fu **unukwu* > ug **unukw*, **unuk* > m **onog* > *inog*, ragos alakokból elvonva *ing*, műveltetője *ingat*, pl. *ingatja a fejét*; ösrokon a ném *winken*, melynek a latin *nuo*-hoz való viszonya a német *Wurz*, *Wolf* és a latin *rādex*, *lupus* viszonyához fogható;

nigra < ősl **thnecra* > fu **thenekre* > **thenkre* > ug **tenkr*, **tenkir* > m *tenger*, *tengör*, *töngör*; a tenger ere-

detileg a Fekete-tenger volt, amelyet a fu alapnyelvet beszélő nép **thenekre wite* 'nigra unda' névvel illetett, mivel zárt, holt tenger volt; hasonló jelentésváltozáson ment keresztül a latin eredetű *morotva* szavunk is: *mortua* (aqua) > m **mortva* > *morotva*: az Ázsia steppéin élő törökök a tenger nevét a Fekete-tenger mellett lakó finn-ugor, talán már ugor népektől tanulták; a lat *niger* gör megfelelője *nekros* 'holt' < **thnekros*, vö *thnēskō* 'meghal?';

mināri < **mnāri* < ősl **pnāre* (akt) > proto-fu **pnyē-* > fu **penyē-* > ug **penye-*, **peny-* > m *feny-*, csak *-ít* képzős származékában: *fenyít*, ebből *fenyeket*, tkp *fenyítget*, régi **fenyajtget*; ősl **pnōr* > ólat **mnōr*, mint ősl **sopnos* > ólat *somnos*; ólat **mnōr* > lat *minor*, mint gör *mna* > lat *mina*.

b) Szó közepén

A szóközépi intervokális ősl *-n-* egy része a m-ági fejlődés rendjén palatalizálódik, nyilván nem egyszerre; a jésülés korának közelebbi meghatározása a jövő feladata. Az *-ny-* átmehet *-j-* hangba, mely aztán vagy *h-*val, vagy *v-*vel váltakozik.

1. Lat *-n-* < ősl *-n-* > fu *-n-* > m *-n-*:

manet ~ *men-ik*, *tenet* ~ *szűn-ik*, *poena* ~ *bűn*, *suīna* ~ *sűn*; *-lūmino* ~ *gyaponom*, *gyapon*; bővebben l. a megfelelő hangok alatt.

2. Lat *-n-* < ősl *-n-* > fu *-n-* vagy *-ny-* > m *-ny-*:

būbalīna ~ *bövény*, *pīnea* ~ *fenyő*, *grānāria* ~ *kenyér* stb.

3. Lat *-n-* < ősl *-n-* > fu *-n-* vagy *-ny-* > m *-gy-*, esetleg *-d-*:

pulmo < ősl **peneumo*, alakváltozata **peneuma* > proto-fu **pjenioṃe* > fu **ptenyöwe* > ug **tinyōw* > m **tigyöü* > *tidöü* > *tüdő*;

sino < ősl **suno* > fu **snyu* > ug **sny* > m **hony-uk* > **hanyok* > *hagyok*; a 3. személyű **hany* > *hány*, innen

hányok is; az *-ít* képzős alak *hanyít* > *hajít*, régen *hagyít* is;

pōno < ősl ua (ie **po-sino*, *apo-sino*) > fu **pōnu* > **pūnu* > ug **puny* > m *fogy*; a m szó jelentésváltozása: 'letesz' → 'alább hagy' → 'fogy'; **posito* < ősl ua > nyj **posto* > fu **posztu* > ug **poszt* > m *fosztok*, *foszt*, ikes alakja *foszlik*; ugyanolyan képzés, mint a **stricto* ~ *szorít*, **solūto* ~ *old*, **secūto* ~ *siet*, **monito* ~ *mond*, *domito* ~ *tud* stb.; a *foszt* tkp *levet*, *levetkeztet*; *sēpōno* ~ *sunyok*, *sunyó*, *sunyi*, **sunnya* > *sanda*; *dēpōno* ~ **to-wony-*, **tuwuny* > **tuny-*, csak igenévi származéka: **tunyó*, *tunyan*, innen *tunya*, alakváltozata *tohonya*.

4. Lat *-ni-* ~ m *-ny-*, *-j-*, *-nd-*, *-h-*, *-v-*:

genius ~ *kény*, *kéj*;

moenia < ősl **moinia* > fu **mejnje* > ug ua > m **menygy* > *mend* > *mind*; vö *commūne* ~ *gemein* ~ *ke-mény*;

jējūnium < ősl ua > nyj **jājūniom* > proto-fu **jājūnju* > fu **jōjīju* > **joiju* > **jīju* > ug **ij* > m **íj*, ragos-képzős alakokban **ijon* > **éhon* > *éhön*, **ijos* > **éhos* > *éhös*, ezekből elvonva *éh*;

sanies 'ev' < ősl ua > proto-fu **senje* > fu **seje* > ug **sej* > m **hej* > **ej*, ragos-képzős alakokban **ejūs* > *evös* > *eves*, effélékből elvonva *ev*.

5. Lat *-nn-* < ősl *-nn-* > proto-fu *-ny-* > fu *-j-* > m *-h-* vagy *-j-*:

penna ~ proto-fu **penye* > fu **peje* > **pije* > ug **pij* > m **pij*, ragos-képzős alakokból elvonva *pih* (r);

pennula ~ proto-fu **penyile* > fu **pejile* > **pejele* > ug **pejel* > m **pehel* > *pehely*, összetételekben *pehel-párna* > *pihe-párna*;

anni ~ proto-fu **ēnyi* > fu **eji* > ug **ej*; > m *é*, ragos-képzős alakokban **éūs* > *évös*, effélékből elvonva *év*;

annellus < ősl ua > nyj **annollos* > proto-fu **onyolu* > fu **ojowu* > ug **ijow* > m **ijou* > **iju*, **iu* > *új*, *ív*.

6. Lat *Ø* < ősl *-ñ-* (ejtsd *ny*) > fu *-ny-* > m *-ny-*, *-gy-*:

meat < **meiat* < **maiat* < ősl **māñat* > fu **mēnye* > ug *meny* > m *megy*, *menyen*, jétlenüléssel *menen* (csán-

gó); a lat *meo* éppúgy *māno* alakváltozata, mint ahogy a *mejo* meg a *mingo* alakváltozata; *mānātio* ~ *menés*, pl. *hasmenés*; vö foly, *ballag* stb.

7. Lat *-gn-* < ősl *-ngn-* > proto-fu *-ny-* > fu *-j-* > m \emptyset :

cognōmen < ősl **congnomō*, nyj **congnumō* > proto-fu **kunyumu* > fu **kujumu* > **kuumu* > ug **kum* > m **kum* > *kom*, birtokos személyraggal *koma*, *-é* raggal *komé*, *komék*, mint *Jánosé*, *Jánosék*.

8. Lat *-gn-*, *-min-* < ősl *-gn-*, *-mon-*, nyj *-mn-* > fu *-kl-*, *-gl-*, *-ml-* > m *-kl-*, *-ll-*, *-ml-*, *-m-*:

pugna ~ fu **wükle* > ug **ükl* > *ököl*, képzővel *öklet*;

agnellus < ősl ua > nyj **agnollos* > proto-fu **oklohu* > fu **oglowu* > ug **oglow*, **ollow* > m *olló*; *agnellus* > rom *miel* 'ua'; *agnus* ~ proto-fu **oklu* > fu **oglu* > ug **oll*, **olj* > m *ij*, *ifjú*;

fulmino < ősl **phlogmono* > nyj **phlogmno*, **phlomno* > fu **wlomlu* > **wilomlu* > ug **wiloml* > m **vilaml* > *villámlom*, *villámlik*; iktelen **vilaml* > **villam* > *villan*.

9. Lat *-n-* < ősl *-n-* > fu *-l-*, nazális szomszédtságában:

manicula < ősl **manicla* > proto-fu **meneklje* > fu **menenkje* > **belenkje* > ug **belencs* > m *belencs* > *belincs* > *bilincs*;

monumentum < ősl **monumont* > fu **monumon* > **molumon* > ug **boluwon* > m **bolvan* > *balván* > *bálvány*;

imminet < ősi **emmenet* > fu **emmele* > ug **emel* > m *emel*; a szó eredeti jelentése 'ráemel', pl. *kezet emel vkire*.

10. Denazalizálódás:

mentum ~ *áll*; *montis* ~ *mál*; *inferum* ~ *ál*; *infimum* ~ *alom*; *frangens* ~ *rokkán*; *lingua* — **tok*; birtokos személyraggal *toka*;

tongeo < ősl ua > nyj **tongoo*, **tongo* > fu **szoku* > ug **szok* > m *szok-ok*, *szokom*, inkább csak múlt időben: *szoktam*; *-ot* képzős névszó **szokot*, ebből román *socotesc* 'számít, gondolkozik', *socoată* 'számvetés'.

11. Lat *-nt-*, *-nd-* < ősl *-nt-*, *-nd-* > fu *-nn-* > m *-n-*:
quantum ~ *hány*; *cantica* (tsz) ~ *ének*; *quando* ~
**han* > *ha*; *unde* < ősl **quunde* > m *hun* (nyj); *ambo*
duo > rom *amîndoi* ~ *monnó* (r); bővebben mindezeket
l. a nyelvvtani részben.

12. Lat *-nu-*, *-nv-* ~ m *-m-*, *-m-*, *-mb-*:
cornu ~ *három*; *nenu*, *noenu* ~ *nem*; *cinis* ~ *hamu*,
l. ott; *convolvulus* ~ *gömbölyü*, **convolvulculus* ~ *gom-*
bolyag.

13. Lat *-n-* < ősl *-n-* > fu *-n-*, nyj *-m-*:
asināria (*equa*) ~ proto-fu **eszenērje* > fu **eszemērje*
> ug **eszmērj* > m **eszvēr* > *öszvér*; a m nyelv külön-
életében is: *Oroszlános* > *Oroszlámos*, *Gyertyános* >
Gyertyámos.